

Etnische zelforganisaties in het integratieproces

**Een case study in de Kaapverdische
gemeenschap in Rotterdam**

António A. da Graça

Etnische zelforganisaties in het integratieproces

Een case study in de Kaapverdische gemeenschap in Rotterdam

António A. da Graça

Rotterdam 2010

Lay-out and print: Ridderprint Offsetdrukkerij B.V., Ridderkerk
Cover image: Jos A. van der Weide
ISBN: 978-90-5335-317-2

Etnische zelforganisaties in het integratieproces

Een case study in de Kaapverdische gemeenschap in Rotterdam

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit van Tilburg op
gezag van de rector magnificus, prof. dr. Ph. Eijlander, in het openbaar
te verdedigen ten overstaan van een door het college voor promoties
aangewezen commissie in de aula van de Universiteit
op vrijdag 8 oktober 2010 om 10.15 uur door

António Aureliano da Graça,

geboren op 11 juli 1953 te São Nicolau, Kaapverdië.

Promotiecommissie:

Promotor: Prof. dr. R. S. Gowricharn

Overige leden: Prof. dr. A. de Ruijter
Prof. dr. W.A.R. Shadid
Prof. dr. M.J.A. Penninx
Prof. dr. P. Verweel
Dr. Ch. Choenni

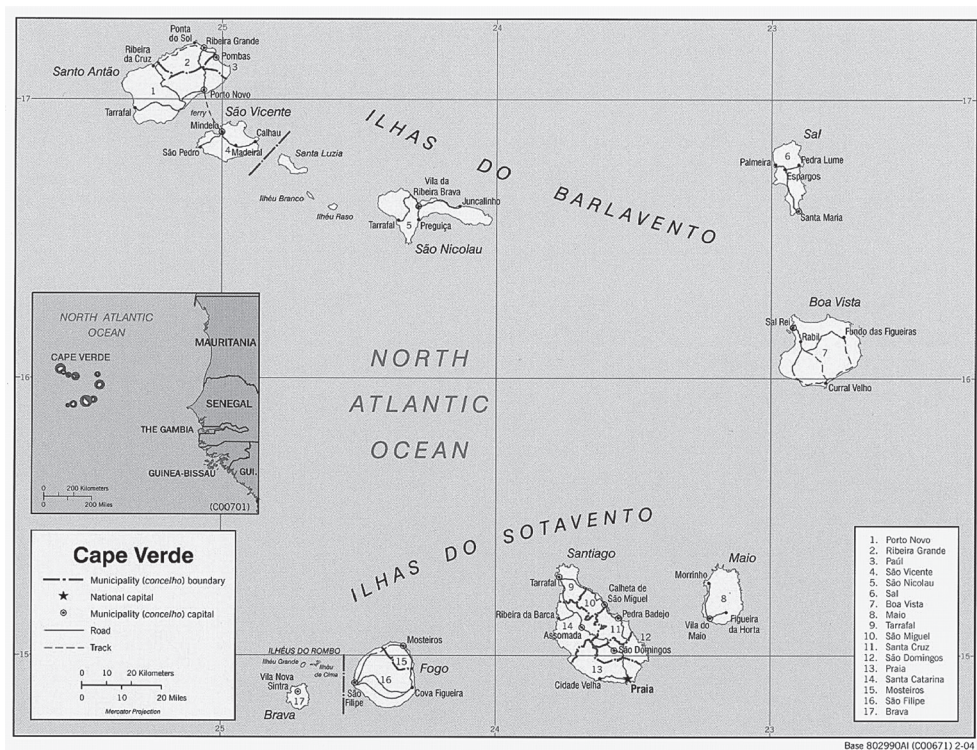
Dit proefschrift is mede tot stand gekomen door een financiële bijdrage van Stichting Vorming Multicultureel Kader, J.E. Jurriaanse Stichting, Stichting Avanço en Comité de Solidariedade.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	9
1. Zelforganisaties en sociaal kapitaal	11
1.1 Het debat	13
1.2 Integratie en zelforganisaties	20
1.3 Het begrip sociaal kapitaal	21
1.3.1 - Varianten van sociaal kapitaal	21
1.3.2 - Putnams sociaal kapitaal	25
1.4 Gelegenheidsstructuren	28
1.5 Samenvatting	32
2 Methodologische verantwoording	37
2.1 Achtergrond van deze studie	39
2.2 Methodologische aspecten	41
2.3 De onderzoeksinstrumenten	42
2.3.1 - Bronnenonderzoek en tekstanalyse	42
2.3.2 - Interviews	43
2.3.3 - Participerende observatie	47
2.4 Onderzoekskwaliteit	49
3 De ontwikkeling van Kaapverdise zelforganisaties	51
3.1 Inleiding	53
3.2 Organisatievorming	54
3.3 Organisatorische verscheidenheid	59
3.3.1 - Groei van zelforganisaties	60
3.3.2 - Het integratiebeleid	63
3.3.3 - Transnationale ontwikkelingen	68
3.4 Conclusies	70
4 De etnische gelegenheidsstructuur	73
4.1 Inleiding	75
4.2 De zelforganisaties	77
4.3 Het kapitaal van de zelforganisaties	81
4.4 Het sociale kapitaal van de etnische groep	85
4.4.1 - Sociale en culturele activiteiten	86
4.4.2 - Grote evenementen	89
4.4.3 - Media-activiteiten	91
4.5 Organisatienetwerken	93
4.6 Conclusies	96

5	Overbruggende schakels	99
5.1	Inleiding	101
5.2	Burgerschapscompetenties	103
5.3	Overbruggende netwerken	107
5.3.1	- Sociale netwerken	107
5.3.2	- Politieke netwerken	110
5.4	Publieke opinievorming en acties	113
5.4.1	- Publieke activiteiten	113
5.4.2	- Politieke participatie	116
5.5	Verkiezingsopkomst	119
5.6	Conclusies	121
6	Het engagement met het herkomstland	123
6.1	Inleiding	125
6.2	Sociale overmakingen	127
6.2.1	- Projecten	127
6.2.2	- Visies en strategieën	130
6.3	Electorale politiek	134
6.3.1	- Gemeentelijke verkiezingen	134
6.3.2	- Parlementsverkiezingen	136
6.3.3	- Presidentsverkiezingen	137
6.4	De diasporabeweging	139
6.5	Conclusies	143
7	Conclusies en discussie	145
	Summary	155
	Bibliografie	165
	Lijst van tabellen	183
	Bijlagen	187
	1. Observaties naar typen activiteiten (verticaal) en aandachtspunten (horizontaal).	
	2. Aantal interviews tijdens het veldwerk in Rotterdam, onderverdeeld naar functies en geslacht van respondenten en voertaal van het interview.	
	3. Interviews ten behoeve van de transnationale verbindingen in Rotterdam, onderverdeeld naar functies en geslacht van respondenten en voertaal van het interview.	
	Dissertations in Language and Culture Studies, Tilburg School of Humanities	193
	Over de auteur	197

Kaapverdië

Base 802990AI (C00671) 2-04

Vlag van Kaapverdië

Wapen van Kaapverdië

Geografie

De noordelijke eilandengroep oftewel de bovenwindse eilanden, zijn: Santo Antão, São Vicente, Santa Luzia, São Nicolau, Sal en Boa Vista.

De zuidelijke eilandengroep oftewel de benedenwindse eilanden zijn: Maio, Santiago, Fogo en Brava.

De officiële landstaal is Portugees.

De hoofdstad heet Praia.

De oppervlakte bedraagt 4.033 km².

Het aantal inwoners is 436.863 (volkstelling, 2000).

Politiek

Staatshoofd sinds 22 maart 2001: president Pedro Verona Pires.

Regeringsleider sinds februari 2001: premier José Maria Pereira Neves.

Parlement: Nationale Assemblee, vijfjarig termijn.

Woord vooraf

Meer dan ooit doet de afronding van dit proefschrift mij denken aan het liedje dat Louis Davids al 71 jaar geleden zong: “*Als je voor een dubbeltje geboren bent, bereik je nooit een kwartje*”. Dit bekend Nederlands spreekwoord is nauw verwant met het Kaapverdise fatalistische gedachtegoed ‘*nôs destine*’, ons lot. De kern hiervan is dat je je lot niet in eigen hand hebt, omdat dit door structurele, andere externe factoren wordt bepaald. Het spreekwoord sluit ook uitstekend aan bij de situatie waarin ik in Kaapverdië terecht kwam na mijn basisonderwijs op mijn geboorte-eiland, São Nicolau. De continuïteit van mijn voortgezet onderwijs op het andere eiland, São Vicente, bleek een onmogelijke opgave te zijn. Maar ik weigerde me aan die situatie te conformeren.

Emigratie bood mij nieuwe perspectieven. Toch zag ik in de jaren zeventig van de vorige eeuw eerst diverse pogingen mislukken om elders een waardige opleiding te volgen. Pas na mijn vestiging in Nederland in 1980 veranderden de omstandigheden. In dit nieuwe land zag ik voldoende kansen en mogelijkheden om mijn academische aspiraties te realiseren. Die gloorden op gevorderde leeftijd, maar ik was er al stellig van overtuigd dat ‘men nooit oud is om te leren’.

Vandaag de dag constateer ik met genoegen dat het harde werken loont, hoewel deze dissertatie een onmogelijke opgave zou zijn geweest zonder een waardevolle bijdrage van verschillende mensen. Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar mijn promotor, Ruben Gowricharn. Hij heeft mij met volle toewijding bijgestaan in alle fasen en facetten van mijn onderzoek. Zijn scherp analytisch vermogen, snoeiharde commentaren die hij op mijn stukken leverde en de strenge eisen die hij stelde aan de wetenschapsbeoefening, hebben mijn horizon ongetwijfeld verbreed. Door een combinatie van wetenschappelijke eruditie en maatschappelijke betrokkenheid gaf hij telkens richting aan mijn onderzoek, en behoedde hij mij om zijpaden in te slaan die voor het onderzoek niet relevant waren. Toen alles mis dreigde te lopen, vond ik bij hem de nodige morele ondersteuning en overtuiging om de obstakels te kunnen overbruggen. Zonder zijn bijdrage zou dit project nooit zijn voltooid.

Ik ben ook dank verschuldigd aan alle sleutelpersonen en respondenten van dit onderzoek. Van vitaal belang waren vooral de gegevens die zij hebben verstrekt en hun interesse voor de studie. Bovendien raakte ik onder de indruk van het sterke commitment en de vrijwillige bijdrage die veel

van hen leveren zowel aan de integratiebevordering van hun achterban in de Nederlandse samenleving als aan de ontwikkeling van het herkomstland.

Ook heb ik veel te danken aan diverse collega's en vrienden.

Mijn collega's van Stichting Vorming en Multicultureel Kader (SVMK) hebben mij nuttige feedback gegeven tijdens seminars, workshops en programmagroepen. Sommige vrienden bleken voor mij een continu bron van intellectuele prikkel te zijn. Ook van fundamenteel belang waren hun adviezen en morele steun voor mijn academische opgave. Daarom kan ik de verleiding niet weerstaan om een aantal van hen te noemen, ondanks het risico iemand te vergeten: Ana Paula Beja Horta, Lucas da Cruz, Muel van Bunge, António Germano J. Soares, Maria José Timas (Zinha), João António Fortes en John do Livramento.

Ondanks de grote afstand tussen Kaapverdië en Nederland hebben mijn ouders mijn academische aspiraties op de voet gevolgd. Tijdens het laatste gesprek met mijn moeder over dit onderwerp heeft zij mij op het hart gedrukt om kost wat kost de hoop niet op te geven. Zij wist al dat zij de verdediging van mijn proefschrift niet zou meemaken, maar als fervente katholieke vrouw zei ze dat 'God mij zou zegenen' met het verwezenlijken van dit nobele ideaal. Daarom draag ik het uiteindelijke boek op aan mijn overleden ouders, Narciso J. da Graça en Claudina A. Gomes da Graça. Dat ze geen getuige kunnen zijn van de ceremonie is voor mij zeer pijnlijk.

Ten slotte natuurlijk Ducha Rodrigues en mijn twee kinderen, namelijk Taty Rodrigues da Graça en Joey A. da Graça. Als geen ander had mijn vrouw, Ducha, een onwrikbaar vertrouwen in de goede afloop van deze dissertatie. Zonder haar zou ik er waarschijnlijk nooit in zijn geslaagd dit project af te maken. Van haar kreeg ik gedurende het hele traject onvoorwaardelijke steun. Zij moedigde mij te allen tijde zonder aarzeling aan. Zij leed evenzeer als ik toen de zaken vastliepen en genoot evenveel als ik als zich goede mogelijkheden voordeden.

En onze twee kinderen waren voor mij een constante bron van geluk en inspiratie. Ook zal ik hen mijn levenlang dankbaar zijn voor het geduld dat ze voor een lange periode hebben moeten opbrengen om een vader te moeten missen die dag en nacht moest studeren. Vooral Joey die nog in adolescentiefase verkeert, heb ik nog een heleboel goed te maken. Ik hoop dat het mij lukt en dat hij later dit zal lezen om het proces beter te begrijpen.

António A. da Graça
Rotterdam, oktober 2010

1

Zelforganisaties en sociaal kapitaal

1.1 Het debat

Wanneer mensen zich als sociale groep organiseren, wordt dat vaak afgedaan met 'soort zoekt soort'. Die groepsvorming lijkt tot stand te komen door een natuurlijke aantrekkingskracht. Denk bijvoorbeeld aan de behoeften, gewoonten, verlangens, belangen, leefstijlen, afkomst en culturele uitingen die mensen met elkaar gemeen hebben. Dat is ook het geval bij immigranten. In den vreemde neigen zij eerder tot groepsvorming dan in het land van herkomst. Onderdeel van deze groepsvorming, als een uiting van sociale cohesie, is de organisatievorming. Het ligt voor de hand om dat als een vanzelfsprekende ontwikkeling te zien. Maar in Nederland is etnische organisatievorming steeds meer een ongewenste activiteit omdat zij wordt geassocieerd met een onwil om te integreren. Etnische zelforganisaties staan met toenemende vanzelfsprekendheid symbool voor isolement en segregatie. Dit perspectief kenmerkt zich door een hang naar de behoefte aan een 'ware nationale identiteit' (vgl. WRR, 2007).

De opkomst en institutionalisering van etnische zelforganisaties heeft geleid tot een publiek en een wetenschappelijk debat. Het publieke debat kenmerkt zich door een verharding van het 'wij-zij-denken'. Volgens Snel (2003: 11) zijn de opvattingen van opinieleiders zoals Pim Fortuyn, Paul Scheffer, Arie van der Zwan en Ayaan Hirsi Ali illustratief voor een merkbare verschuiving in het minderhedendebat. Het gaat volgens hem niet meer om de structurele achterstanden van allochtonen, maar om de vermeende kloof tussen de meerderheidscultuur en een afwijkende minderheidscultuur. Ook Ghorashi (2006) wijst erop dat het denken over allochtonen plaatsvindt in culturele contrasten. In dergelijke contrasten liggen minstens twee samenhangende implicaties besloten. Ten eerste wordt aan het cultuurverschil een doorslaggevende betekenis toegekend in de verklaring van maatschappelijke problemen van allochtonen. Dat cultuurverschil zou ook verhinderen dat allochtonen een plaats krijgen in de nationale identiteit. Deze identiteit fungeert dan ook als een criterium voor sociale in- en uitsluiting (vgl. Gowricharn, 2006; WRR, 2007).

Deze opvatting heeft ertoe geleid dat zelforganisaties steeds minder worden gesubsidieerd omdat ze gericht zouden zijn op de 'cultivering van eigen identiteit'. Algemener gesteld: etnische bindingen worden opgevat als 'zelfuitsluiting' aangezien menging en participatie in algemene instituties het devies is (vgl. Duyvendak en Veldboer 2001). Deze heersende opvatting heeft geleid tot een toenemende assimilatie-druk en een aanhoudende discussie

over de wenselijkheid van etnische zelforganisaties. Culturele assimilatie is een poging om de problemen, gepercipieerd als een uitvloeisel van culturele verschillen, te minimaliseren. In kringen van zelforganisaties daarentegen gaat men er vanuit dat organisatievorming juist een voorwaarde is voor overbruggende activiteiten en integratie. Zelforganisaties kunnen de sociale cohesie, het welzijn en de burgerschapsvorming bevorderen, maar worden niet als zodanig gewaardeerd en/of erkend (vgl. Canatan, Oudijk en Ljamai, 2003).

Beleidsmatig heeft dit onbehagen geleid tot een politieke strategie om het hoofd te bieden aan de angst voor culturele verschillen, het vermeende tekort aan cohesie en de diffuse maatschappelijke onvrede ten aanzien van immigratie en etnische minderheden. Het 'Integratiebeleid Nieuwe Stijl' (2003) heeft dan ook tot doel het bevorderen van 'gedeeld burgerschap'. Dit beleid kent drie belangrijke uitgangspunten, namelijk toerusting, toenadering en toegankelijkheid. Bij toerusting gaat het vooral om de onderwijskwalificaties en de beheersing van het Nederlands waarover individuele allochtonen moeten beschikken om in de Nederlandse samenleving te kunnen functioneren. Toenadering heeft betrekking op de onderlinge verhouding tussen de allochtone en de autochtone bevolkingsgroepen waarbij gestreefd wordt naar consensus over de centrale waarden en contacten tussen leden van de verschillende groepen. Toegankelijkheid verwijst naar de mate waarin de kerninstituten en voorzieningen in de samenleving toegankelijk zijn voor alle burgers.

Behalve in het politiek-maatschappelijk debat manifesteert de discussie over de rol van zelforganisaties zich ook in het wetenschappelijk debat. Zonder uitpuittend te willen zijn en ons beperkend tot Nederlandse onderzoeken sommen wij hieronder enkele standpunten op.

- Van den Brink (2006a) stelt dat maatschappelijk succesvolle allochtonen over het algemeen gericht zijn op het behoud van de eigen cultuur. Hij meent dat het sociale leven van de meeste allochtonen in het teken staat van etnische bindingen en dat er nauwelijks sprake is van overbruggende relaties gericht op de brede samenleving.
- Van der Zwan (2003: 119-129) meent dat mosliminstituten in Nederland integratie in de weg staan door hun religieuze doctrine in dienst te stellen van de versterking van interne bindingen. Alles wat hun eenheid kan schaden wordt als een bedreiging opgevat. Daarom moet de overheid de subsidies voor deze organisaties terugdraaien.
- Cliteur (2004) betoogt dat de gebrekkige integratie van allochtonen

nauw samenhangt met hun cultuur. Volgens hem is er nauwelijks een rol weggelegd voor de religie als integratie-instrument. Religie als middel voor integratie, zo schrijft Cliteur (2004: 74), zou slechts denkbaar zijn in premoderne landen zoals Iran die worden gekenmerkt door een grote mate van eenheid van geloof.

- Brink, Tromp en Odé (2003: 37) concluderen dat etnische zelforganisaties nauwelijks een bijdrage leveren aan de participatie van hun achterban in de bredere samenleving. Etnische zelforganisaties hebben hoofdzakelijk een ontmoetingsfunctie voor hun achterban en deze interne functies zijn volgens hen niet op te vatten als integratiebevorderend.
- Boussetta (2001: 15), die Marokkaanse organisaties in Nederlandse, Franse en Belgische steden onderzocht, onderstreept eveneens de beperkingen van etnische zelforganisaties. Voormannen van deze organisaties blijken vaak sterk gericht te zijn op het bepalen van de interne maatschappelijke en politieke agenda waardoor zij niet toekomen aan de externe participatie.
- Ook de transnationale banden met het herkomstland worden doorgaans als integratiebelemmerend geïnterpreteerd. Schrover (2004: 127) stelt in dit verband het volgende: "Indien organisaties geld ophalen om verenigingen in het land van herkomst te steunen, of wanneer ze politiek invloed proberen uit te oefenen op het land van herkomst, dragen zij minder bij aan integratie dan organisaties die een verbetering van de maatschappelijke positie van de leden in de nieuwe samenleving nastreven."

Tegenover deze standpunten staat de opvatting dat etnische zelforganisaties wel degelijk een rol van betekenis kunnen spelen bij de integratie van hun eigen gemeenschappen en dat zij succesvolle integratie niet in de weg staan.

- Canatan, Oudijk en Ljamai (2003: 28) stellen dat de meeste moskeeën een maatschappelijke rol vervullen door hun betrokkenheid bij maatschappelijke problemen en de bevordering van de participatie. Bij dit laatste gaat het voornamelijk om voorlichtings- en informatiebijeenkomsten over zaken als verkiezingen en gezondheid, en andere activiteiten van onderwijskundige, opvoedkundige en recreatieve aard.
- Sunier (1996: 23, 226) stelt dat Turkse moslimorganisaties in

Nederland een deel van hun activiteiten opvatten als een vorm van collectieve actie gericht op de verandering van hun bestaande situatie. Deze organisaties fungeren als *settings* waarin politieke en andere belangen worden gearticuleerd.

- Fennema *et al.* (2001: 20) vinden een positief verband tussen de organisatiegraad van etnische groepen en hun politieke participatie in de Nederlandse samenleving. De zelforganisaties binnen de Turkse gemeenschap bevorderen niet alleen de politieke integratie, maar ook de zelfredzaamheid van de etnische groep.
- Rijkschroeff *et al.* (2004: 33) menen dat er weinig aanwijzingen zijn dat etnische organisaties obstakels vormen voor integratie. Integendeel: participatie in eigen kring en betrokkenheid in de brede samenleving blijken vaak goed samen te gaan.
- Verweel en Janssens (2005) en Van Daal (2006) die etnische en gemengde sportorganisaties hebben onderzocht betogen dat de interne functie van etnische organisaties als een voorbode kan fungeren om de deelname aan de brede samenleving mogelijk te maken en/of te versterken.
- Bevindingen uit transnationale studies laten eveneens een positieve relatie zien tussen de oriëntatie op het herkomstland en de integratie in het vestigingsland. Steijlen (2004) laat zien dat Molukkers, die tegenwoordig bekend staan als een goed geïntegreerde etnische groep binnen de Nederlandse samenleving, tegelijkertijd sterke banden onderhouden met hun eiland van oorsprong.
- Gowricharn (2009) betoogt dat Hindostanen in Nederland een geslaagde etnische groep zijn. Toch zijn ze relatief sterk georiënteerd op landen zoals Suriname (dat als herkomstland geldt), India en Engeland.

Uit de voorgaande opsommingen blijkt dat er bepaald geen overeenstemming is over de integratieve rol van etnische zelforganisaties. Welke partij heeft nu gelijk? Om hierover uitsluitel te geven wordt de vraag die in dit onderzoek centraal staat geformuleerd in termen van functies, dat wil zeggen in termen van bedoelde en onbedoelde gevolgen van de activiteiten van etnische zelforganisaties in het integratieproces. Om het concreter te stellen, dit onderzoek heeft betrekking op de integratiebelemmerende en -bevorderende activiteiten van etnische zelforganisaties. De hoofdvraag van dit onderzoek is derhalve:

Welke functies vervullen zelforganisaties in het integratieproces van etnische minderheden?

Integratie is een breed begrip en omvat verschillende levensterreinen zoals onderwijs, arbeid, huisvesting. Het laat zich lastig operationaliseren. Het is gebruikelijk om de integratie te beperken tot de 'harde terreinen' als arbeid, onderwijs, huisvesting en die in beeld te brengen met behulp van de participatiegraad (Dagevos, Gijsberts en Van Praag, 2003). In deze officiële voorstelling van zaken wordt de participatie beperkt tot die in de Nederlandse samenleving. De participatie in de eigen gemeenschap of in transnationale verbanden wordt niet gerekend tot integratie. Doorgaans bewegen onderzoeken naar de integratie van etnische minderheden zich op het niveau van individuen. Een beoordeling op het niveau van collectiviteiten vindt zelden plaats. Op het collectieve niveau kan er sprake zijn van de integratie van de etnische groep, zonder dat alle leden ook geïntegreerd zijn. Dit is niet alleen een punt van aandacht bij de beoordeling van de resultaten van dit onderzoek, maar onderscheidt het ook van andere (op individuen gerichte) onderzoeken. Een tweede onderscheidend element is dat dit onderzoek niet beperkt is tot een vooraf bepaald integratiedomein zoals arbeid, onderwijs of huisvesting, maar het hele 'werkterrein' van de zelforganisaties omvat. We menen dat de rol van zelforganisaties een goede indicator is om uitspraken te kunnen doen over het gelijk in het hierboven besproken publieke en wetenschappelijke debat.

Voor de beantwoording van onze onderzoeksvraag nemen we de Kaapverdische gemeenschap in Rotterdam als casus. Verschillende auteurs (Horta, 2008; Góis, 2008) constateren dat Kaapverdische diasporagemeenschappen gekenmerkt worden door een actief verenigingsleven. Vaak hebben deze zelforganisaties aan de basis gestaan van de gemeenschapsvorming, de zelfwerkzaamheid en de onderlinge solidariteit in de ontvangende samenlevingen. Volgens deze auteurs integreren Kaapverdiërs makkelijk in de vestigingslanden door hun betrekkelijk lange emigratietraditie. Het kenmerk van een rijk verenigingsverenigingsleven lijkt ook te gelden voor de Nederlandse Kaapverdiërs, maar er ontbreken vooralsnog studies hierover (vgl. Choenni, 2004; Gruijter, 2003). Dit is te verklaren uit de beperkte aandacht die kleinere etnische groepen krijgen. Ook staan de Kaapverdiërs in Nederland bekend als een gemeenschap die intern georiënteerd is en die sterke banden onderhoudt met het herkomstland. Beide kenmerken zijn van belang in de kwestie die aan de orde is in dit

proefschrift, namelijk of een etnische groep met een sterke interne en transnationale oriëntatie toch geïntegreerd kan zijn.

Er is nog een reden voor de keuze voor de Kaapverdische gemeenschap als onderzoeksgroep. Op een schaal van 'geslaagde' tot 'problematische' etnische gemeenschap neemt zij een middenpositie in. Een keuze in dit onderzoek voor een gemeenschap met een positieve integratieprestatie (zoals Iraniërs, Hindostanen en Chinezen) zou de onderzoeksresultaten positief kleuren. Omgekeerd zou een gemeenschap met een negatieve integratieprestatie (zoals Antillianen en Marokkanen) de onderzoeksresultaten negatief beïnvloeden. Naar verwachting beïnvloedt de keuze van de Kaapverdische gemeenschap met haar middenpositie op het geschetste spectrum het antwoord op de vraagstelling het minst. Om die reden is de Kaapverdische gemeenschap als onderzoeksgroep een goede keuze.

De activiteiten en effecten van Kaapverdische zelforganisaties worden ingedeeld in drie categorieën: de eigen gemeenschap, de Nederlandse samenleving en de transnationale diasporagemeenschap. Elk van deze categorieën vormt een domein waarin activiteiten worden ontplooid en effecten optreden. De centrale onderzoeksvraag specificeren wij voor deze drie domeinen als volgt.

1. Welke integratiebevorderende en -belemmerende functies vervullen de Kaapverdische organisaties in de eigen gemeenschap?
2. Bevorderen of belemmeren deze organisaties de integratie naar de ruimere samenleving?
3. Bevordert of belemmert de betrokkenheid van Kaapverdische organisaties bij ontwikkelingen in het herkomstland de integratie van Kaapverdiërs in Nederland?

De vragen zijn bewust open geformuleerd. De eerste deelvraag informeert naar de effecten van groepsvorming voor de Kaapverdische gemeenschap. Deze interne effecten kunnen een bindende werking hebben, iets wat verderop als *bonding* zal worden aangeduid. De tweede deelvraag stelt de externe functies aan de orde, de zogenaamde *bridging* naar de ontvangende samenleving. Ten slotte stellen wij met de derde deelvraag de kwestie aan de orde of de transnationale betrokkenheid van de groep integratie in de weg staat. Met de antwoorden op deze drie vragen zullen wij een antwoord formuleren op de centrale onderzoeksvraag of zelforganisaties een integratiebelemmerende of integratiebevorderende functie vervullen

beantwoorden.

Wij gaan gemakshalve uit van de definitie van integratie zoals die in het publieke en wetenschappelijke debat wordt gehanteerd en waarin de nadruk ligt op de overbruggende activiteiten van etnische groepen in de dominante samenleving. Wanneer uit het empirisch onderzoek blijkt dat Kaapverdische organisaties zich afsluiten van de Nederlandse samenleving, dan is de conclusie dat deze organisaties de integratie belemmeren. Voorbeelden van dergelijke organisaties zijn Molukse organisaties van het eerste uur die een terugkeer naar Ambon beoogden of anti-westerse organisaties zoals religieus-fundamentalistische organisaties. Maar ook criminele organisaties of politiek radicale organisaties vallen in deze categorie. In alle genoemde gevallen kunnen de organisaties een zekere mate van *bonding* realiseren, met uitsluiting van de *bridging*. Wij concluderen dat de organisaties geen integratiebelemmerende functie vervullen wanneer naast de *bonding* ook *bridging* tot stand komt.

Op soortgelijke wijze interpreteren wij de uitkomsten van het onderzoek naar de derde vraag. Transnationale verbindingen kunnen zowel *bonding* (in de diaspora) als *bridging* (naar de ontvangende samenleving) impliceren. Vanuit een nationalistisch perspectief zijn de verbindingen met de diaspora een vorm van *bridging*. Hierbij wordt een gesloten natiestaat voorondersteld. Vervalt deze vooronderstelling, dan kan de etnische gemeenschap worden opgevat als een onderdeel van een bredere diasporagemeenschap waarbinnen *bonding* tot stand komt. De *bridging* is dan beperkt tot de Nederlandse samenleving. En ook hier de vraag of de *bonding* in de diaspora ten koste gaat van de *bridging* in de Nederlandse samenleving of dat zij samen kunnen gaan.

De hamvraag is of de zelforganisaties, gegeven de samenbindende effecten van hun activiteiten, *bridging* tegengaan (de tweede deelvraag). Bij het antwoord op deze vraag is het alleen van belang vast te stellen of de zelforganisaties overbruggende activiteiten ontplooiën. Mocht dat niet het geval zijn, dan zit een verklaring van een ontkennend antwoord vevat in het antwoord op de eerste deelvraag. In dat geval laat de *bonding* geen *bridging* toe. Maar het is ook mogelijk dat de zelforganisaties niet moedwillig de integratie tegengaan, terwijl de overbruggende activiteiten om andere redenen uitblijven. Een dergelijke ontwikkeling kan alleen empirisch worden vastgesteld.

1.2 Integratie en zelforganisaties

De integratie van een etnische groep wordt afgelezen aan de maatschappelijke participatie van die groep. Dat geldt niet alleen voor individuele burgers, maar ook voor etnische groepen en hun 'zelforganisaties'. Het is gangbaar om een onderscheid te maken tussen intern en extern gerichte participatie. De eerste heeft betrekking op participatie in de etnische gemeenschap. De tweede fungeert als een 'brug' naar de bredere samenleving. Beide vormen van participatie kunnen individueel plaatsvinden of door middel van zelforganisaties. Met integratie wordt zowel in het publieke als het wetenschappelijke debat meestal de participatie in de ruimere samenleving bedoeld. Dat wil zeggen: alleen de externe functies zijn van belang.

Organisaties van etnische minderheden worden aangeduid met termen als 'allochtone organisaties', 'migrantenorganisaties', 'etnische zelforganisaties'. Inhoudelijk is er weinig verschil tussen deze omschrijvingen omdat de terugkerende elementen nagenoeg dezelfde zijn. Zo wordt 'zelforganisaties' door Sierens (2001: 8-9) omschreven als "elke groeperingvorm onder allochtonen (...) die een al of niet herkenbare, autonome eenheid vormen (vereniging, centrum, actiegroep) die door hen gedragen worden en die in het maatschappelijke middenveld thuishoren". Dergelijke omschrijvingen komen vaker voor en worden gebruikt voor zowel lokale als bovenlokale zelforganisaties. Een meer specifieke definitie van zelforganisaties luidt: "Een organisatie opgezet vanuit de allochtone bevolking, die zich inzet voor de specifieke belangen van een of meerdere allochtone bevolkingsgroepen en wordt gedragen door 'eigen mensen' die op vrijwillige basis actief zijn." (Gemeente Haarlem, 2004: 19) Hier wordt expliciet verwezen naar de behartiging van belangen door leden van de gemeenschap op basis van vrijwilligheid, bij uitstek een kenmerk van zelforganisaties. Daarom kiezen we voor deze laatste omschrijving.

De participatie via zelforganisaties wordt verondersteld integrerende effecten te sorteren. Uit de literatuur komt een breed scala aan effecten naar voren. Zo maakt Van Heelsum (2004) een indeling naar effecten rond taal, cultuur en religie, sociale en hulpverleningsfuncties, voorlichtings- en informatiefuncties en educatieve functies. Minghuan (1999) maakt onderscheid tussen manifeste functies en latente functies van zelforganisaties, een klassiek functionalistische indeling. Bengtsson (2005) maakt een indeling op basis van micro- en macrofuncties. Voorbeelden van de eerste categorie zijn: ontmoetingsfunctie, sociale interactie, democratische beïnvloeding en deli-

beratie. Functies op het macroniveau zijn: socialiserende functies, vorming van sociaal kapitaal en publieke opinievorming. Sommige auteurs vertrekken vanuit de vigerende beleidsuitgangspunten om de functies van zelforganisaties te verklaren. Dit betekent dat beleidsindicatoren bepalend zijn voor de vaststelling van de functies (Brink, Tromp en Odé, 2003: 1-2). Andere onderzoekers besteden vooral aandacht aan de zelfredzaamheid en emancipatie, participatie en integratie (zie Driessen, Werf en Boulal, 2004).

Het onderhavige onderzoek concentreert zich op de functies van zelforganisaties, maar richt zich daarbij niet op de hierboven genoemde functies. Centraal in dit onderzoek staan de externe functies die de zelforganisaties met behulp van het sociaal kapitaal vervullen. Daar gaan we hieronder nader op in.

1.3 Het begrip sociaal kapitaal

De verbinding tussen zelforganisaties en externe participatie wordt gevormd door het begrip sociaal kapitaal. Onze keuze voor het begrip sociaal kapitaal is gebaseerd op het feit dat uit diverse studies is gebleken dat dit concept de verbinding tussen het verenigingsleven en de maatschappelijke participatie inzichtelijk maakt (Putnam, 2000; Deth, Montero en Westholm, 2007; Van den Broek en Keuzenkamp, 2008). Burgers binnen zelforganisaties gaan met elkaar om waardoor zij ervaring opdoen met samenwerken. Als effect van deze interacties en de hieruit voortvloeiende activiteiten komt 'participatie' tot stand. Dat geldt ook voor groepsoverstijgende activiteiten. Ten aanzien van het begrip sociaal kapitaal zijn echter diverse omschrijvingen in omloop. Het wordt veel gebruikt en vaak bekritiseerd. Daarom is een beknopte uitweiding erover op z'n plaats. Wij beperken ons tot drie veel gebruikte omschrijvingen, namelijk van Pierre Bourdieu, James Coleman en Robert Putnam.

1.3.1 Varianten van sociaal kapitaal

Wellicht de meest populaire opvatting van sociaal kapitaal is die van Bourdieu. Sociaal kapitaal definieert hij als:

The aggregate of the actual or potential resources which are linked to possession of a durable network of more or less institutionalised relationships

of mutual acquaintance and recognition – or in others words, to membership in a group – which provides each of its members with the backing of the collectivity-owned capital, a ‘credential’ which entitles them to credit, in the various senses of the word. (Bourdieu, 1986: 248)

Volgens Bourdieu wordt het sociaal kapitaal gegenereerd door leden van een netwerk van sociale relaties. De hoeveelheid sociaal kapitaal die een bepaald persoon bezit is afhankelijk van de omvang van het sociaal netwerk dat hij/zij kan mobiliseren. Sociaal kapitaal bestaat uit *resources* die personen kunnen mobiliseren. Het bestaat uit sociale relaties die nuttig zijn of instrumenteel kunnen zijn. Deze relaties leiden tot duurzame verplichtingen (gevoelens van erkentelijkheid, respect, vriendschap) of institutioneel worden beschermd (rechten) (Bourdieu, 1989: 133). Deze verplichtingen worden vaak ontwikkeld en in stand gehouden door een ruilproces van bijvoorbeeld giften en/of diensten. Duurzame verplichtingen versterken het netwerk en het collectieve karakter van het sociaal kapitaal.

Een ander kenmerk van het begrip sociaal kapitaal bij Bourdieu is de verbinding tussen verschillende vormen van kapitaal. Hij onderscheidt naast sociaal kapitaal ook andere vormen van kapitaal zoals symbolisch (bijvoorbeeld de beheersing van de taal van de dominante groep), economisch (geld en onroerend goed) en cultureel kapitaal (kennis, vaardigheden, opleidingen). De verschillende vormen van kapitaal zijn om te zetten naar andere vormen. Volgens Bourdieu is kapitaal “opgehoopte arbeid” die op latere tijdstippen ingezet kan worden. Dit impliceert dat de concentratie van verschillende vormen van kapitaal van belang kan zijn.

Naast de samenhang tussen verschillende typen kapitaal is macht een belangrijk element in Bourdieu’s opvatting van sociaal kapitaal. Niet iedereen heeft toegang tot het kapitaal van de eigen groep, stand of klasse. Daardoor beschikt niet elk lid van een groep dezelfde resources. Dit betekent dat ongelijkheid ingebakken zit in deze opvatting van kapitaal.

Een andere benadering van het begrip sociaal kapitaal is afkomstig van Coleman. Hij tracht hiermee een synthese tot stand te brengen tussen de individualistische rationele keuzetheorie enerzijds en een benadering waarin gedrag bepaald is door maatschappelijke structuren anderzijds. Zijn concept van sociaal kapitaal wijst naar ‘*embeddedness*’ van individuen in sociale structuren. Coleman stelt dat individuen niet in een maatschappelijke vacuüm handelen, maar maatschappelijk en cultureel ingebed zijn. Hij definieert sociaal kapitaal als volgt: “*Social capital is defined by its function.*

It's (...) a variety of different entities, with two elements in common: they all consist of some aspect of social structures, and they facilitate certain actions of actors – whether persons or corporate actors – within the structure” (Coleman, 1988: 98).

Coleman maakt onderscheid tussen een vijftal ‘aspecten van sociale structuren’ die het sociaal kapitaal genereren. Het betreft: (1) verplichtingen, verwachtingen en betrouwbaarheid van sociale structuren, (2) informatiekanaalen, (3) normen, (4) gezagsrelaties en (5) sociale organisaties. Verplichtingen, verwachtingen en betrouwbaarheid versterken de sociale samenhang van een sociale structuur en bevorderen de vorming van sociaal kapitaal. Wie over veel sociale relaties beschikt, kan in de regel ook rekenen op nuttige informatie voor zijn functioneren. Een effectieve norm wordt door Coleman eveneens als een vorm van sociaal kapitaal beschouwd. Zo wordt van burgers in een gemeenschap verwacht dat ze naast het eigen belang oog hebben voor de collectieve zaak. Gezagsrelaties genereren onder bepaalde omstandigheden ook sociaal kapitaal. Ten slotte vormen ook netwerken en organisaties een vorm van sociaal kapitaal in de zin dat ze aangewend kunnen worden om de doelen van hun leden te realiseren.

Volgens Coleman (1988: 105) kan sociaal kapitaal verder versterkt worden door ‘*networkclosure*’ en ‘*multiplex relations*’. Met het eerste bedoelt hij dat mensen in een netwerk elkaar kennen. Met het tweede bedoelt hij dat personen in meer relaties tot elkaar kunnen staan. De vorm en hoeveelheid, überhaupt het bestaan van sociaal kapitaal, wordt bepaald door de *context*. Coleman benadrukt dat sociaal kapitaal een ‘*public good*’ is (Coleman, 1988: 118). Daarmee bedoelt hij dat sociaal kapitaal door niemand alleen geproduceerd kan worden (het begrip veronderstelt immers tenminste een relatie tussen twee mensen) en dat de effecten, positief of negatief, voor alle betrokkenen gelden, ook voor hen die niet bij de productie ervan betrokken zijn geweest.

Putnam tenslotte gebruikt een andere omschrijving van het begrip sociaal kapitaal. Hij definieert het als “...*features of social organization, such as trust, norms, and networks that can improve the efficiency of society by facilitating coordinated actions*” (Putnam, 1993: 167). Normen en attitudes leiden volgens hem tot samenwerking binnen een groep waardoor de gemeenschappelijke doelstellingen van de betrokken leden worden bereikt. Het veralgemeniseerd vertrouwen is daarbij een noodzakelijke voorwaarde. Putnam ziet het sociaal kapitaal binnen een gemeenschap als de bron van een groter aantal collectieve en individuele goederen. Hoe meer sociaal

kapitaal een organisatie (natie, regio, gemeenschap, etc.) bezit, des te beter de samenwerking tussen de leden van het collectief zal functioneren.

Met deze omschrijving van sociaal kapitaal legt Putnam een verbinding tussen organisaties en participatie. Op basis van deze invulling van het begrip 'sociaal kapitaal' probeerde Putnam (1993) de verschillen in economische en politieke uitkomsten tussen Italiaanse regio's (Noord en Zuid) te verklaren. Hij vond een sterke correlatie tussen de beleidsuitkomsten van een bepaalde regionale regering en de maatschappelijke participatie van burgers in deze regio's. Hoe actiever de burgers in het verenigingsleven waren, des te beter de regionale overheid functioneerde.

De benadering van Bourdieu is individueel gericht en zijn accent ligt op het sociaal kapitaal als bezit. Het is dus sterk instrumenteel van aard, hoewel in empirische onderzoeken nauwelijks gebruik wordt gemaakt van zijn concept van sociaal kapitaal (Adam en Rončević, 2003: 159). Bij Coleman moet het begrip sociaal kapitaal ook vooral begrepen worden als een kenmerk van individuen. Hij ziet sociaal kapitaal vooral als een set van hulpmiddelen (verplichtingen en verwachtingen, normen, gezagsrelaties, informatiekanalen en sociale organisatie) die een individu in een samenleving ter beschikking staan om bepaalde doelen te bereiken. Bovendien wordt Coleman bekritiseerd voor zijn conceptuele vaagheid, met name vanwege zijn vage operationalisering. Een andere kritiek op Coleman is dat hij geen duidelijk onderscheid maakt tussen zijn verschillende componenten van sociaal kapitaal (Portes, 1998; Mayer, 2003; DeFilips, 2001).

Wij kiezen voor de benadering van Putnam omdat in zijn visie sociaal kapitaal vooral een collectieve eigenschap is. Een ander voordeel van de benadering van Putnam is dat zijn definitie zich beter leent tot operationalisering. In eerdere studies heeft Putnam aangetoond hoe het verenigingsleven haar sociaal kapitaal genereert en opbouwt om de maatschappelijke participatie te bevorderen. Cruciaal is dat Putnam onderscheidt maakt tussen twee vormen van sociaal kapitaal, namelijk *bonding* en *bridging capital*. Deze vormen van sociaal kapitaal sluiten aan bij de opzet van deze studie. Ten slotte stelt de combinatie van structurele (netwerken) en culturele (attitudes) componenten van het sociaal kapitaal van Putnam ons in staat na te gaan in hoeverre competenties en vaardigheden als effecten van activiteiten van zelforganisaties naar voren komen om cohesieve functies vervullen.

1.3.2 Putnams sociaal kapitaal

Putnams begrip van sociaal kapitaal is zowel populair als omstreden en kan ondanks zijn aantrekkelijkheid niet zonder meer worden toegepast. Een bespreking van de voor ons onderzoek relevante discussiepunten is niet overbodig.

Het sociaal kapitaal, dat wil zeggen de elementen van de zelforganisatie die van belang zijn voor het ontplooiën van activiteiten, worden in de opvatting van Putnam procesmatig opgebouwd. Zij ontwikkelen zich in en via het organisatieleven, de participatie in het publieke domein, het vrijwilligerswerk, de informele sociabiliteit en het sociaal vertrouwen. Deze elementen vormen een sociaal kapitaalindex en leiden tot sociale netwerken, wederkerigheid en sociaal vertrouwen (Putnam, 2000: 291). Deze effecten dragen op hun beurt bij tot de vermeerdering van het bestaande sociale kapitaal, bijvoorbeeld tot een toename van het aantal vrijwilligers of een uitbreiding van bestaande netwerken.

De causaliteit in deze redenering is een punt van discussie (Portes, 1998; Paxton, 1999; Lin, 1999; Morales en Geurts, 2007). De terugkerende kritiek is dat de redenering tautologisch is: al de genoemde elementen zijn simultaan oorzaken en gevolgen van sociaal kapitaal. Of anders gezegd: de effecten van het sociaal kapitaal zijn tevens de constituerende elementen ervan. De bronnen van sociaal kapitaal en de effecten ervan zijn daardoor niet van elkaar te onderscheiden. Deze kritiek is gebaseerd op statische categorische onderscheidingen, dus op categorieën die elkaar uitsluiten. Wij kunnen dit verduidelijken aan de hand van een voorbeeld uit de theorie van kapitaalsaccumulatie. Ondernemers dienen kapitaal te bezitten en dat te investeren om het te kunnen vermeerderen. Aan het einde van een investeringscyclus is het beginkapitaal vermeerderd, maar zowel de oorzaak (de investering) als het effect (de winst) is dezelfde eenheid, namelijk kapitaal. Het verschil is alleen kwantitatief, wat makkelijk is vast te stellen wanneer het rekenkundige eenheden betreft. Gaat het om kwalitatieve eenheden, dan is de vaststelling van een dergelijk verschil niet zo eenvoudig. Maar de logica van de redenering wordt daardoor niet aangetast: het is een proces van vermeerdering.

Nog een punt van aandacht is dat de theorie van Putnam kenmerken bezit van zowel Bourdieu als van Coleman. De theorie vooronderstelt het bezit van een minimum aan sociaal kapitaal (ondersteunende netwerken, wederkerigheid, vertrouwen). Dit bezitselement is kenmerkend voor

Bourdieu's opvatting. Het Putnamse kapitaal wordt geïnvesteerd, met een vermeerdering tot gevolg. De effecten netwerken, wederkerigheid en vertrouwen zijn wezenlijk voor de opvattingen van Putnam en Coleman. Maar de effecten zijn niet eenvoudig vast te stellen: Coleman (1990: 302) is hier expliciet over. Hij wijst erop dat de effecten van het sociaal kapitaal niet eenduidig zijn en dus niet altijd a priori te definiëren. Datzelfde geldt ook voor Putnam, al is deze auteur minder duidelijk over het methodologisch karakter van zijn indicatoren. Dat heeft aanleiding gegeven tot controverses (vgl. Stolle, 2000: 257).

De deelname aan een sociaal netwerk gaat in de regel gepaard met het onderschrijven van normen die binnen dat netwerk gelden. Putnam (2000: 20) benadrukt het belang van de wederkerigheid en het vertrouwen. Wederkerigheid, ofwel *'generalized reciprocity'*, is niet automatisch een morele waarde, maar kan wel een instrumentele betekenis hebben. Wederkerigheid hoeft ook niet te wijzen op gelijkheid onder de samenwerkingspartners. Wederkerigheid is vooral gebaseerd op de neiging van iemand om iets voor iemand te doen in de verwachting dat hij/zij later hiervan zal profiteren. Of zoals Putnam (2000: 21) het zelf formuleert: *"I'll do this for you now, without expecting anything immediately in return and perhaps without even knowing you, confident that down the road you or someone else will return the favor"* (Putnam, 2000: 134). Net als wederkerigheid is het vertrouwen geen doelstelling op zich, maar fungeert het slechts als voorwaarde om samenwerking mogelijk te maken.

Putnam (2000: 23) maakt een onderscheid tussen twee vormen van sociaal kapitaal: *bonding* (samenbindend kapitaal) en *bridging* (overbruggend kapitaal). *Bonding* verwijst naar activiteiten die de collectieve identiteit, interne homogeniteit en loyaliteit van de leden bevorderen. Vertaald naar etnische zelforganisaties heeft *bonding* te maken met de samenbindende functie die zelforganisaties vervullen in de eigen gemeenschap. Het gaat hierbij om samenbindende effecten zoals solidariteit en samenwerking. Met *bridging* wordt bedoeld op de verbindingen met de buitenwereld waarmee de groepsgrenzen worden overstegen. Er is dan ook sprake van twee vormen van kapitaal: *bridging social capital* bestaat uit hulpbronnen als informatie en invloed. Een voorbeeld van *bridging social capital* zijn de activiteiten van zelforganisaties gericht op de brede samenleving en afhankelijk van de institutionele relaties tussen de etnische gemeenschappen en instituties daarbuiten. Zelforganisaties vervullen in deze activiteiten een intermediaire

functie in zoverre zij de belangen en behoeften van hun achterban behartigen. *Bonding social capital* mobiliseert de onderlinge solidariteit door de participatie in etnische netwerken. Daardoor is psychologische en sociale ondersteuning voor sociaal zwakkeren mogelijk (Putnam, 2000: 22). *Bonding social capital* impliceert dat leden van een etnische gemeenschap door hun participatie in netwerken positieve ervaringen opdoen.

Putnam is expliciet over de relatie tussen *bonding* en *bridging*: “*Bonding and bridging are not ‘either-or’ categories into which social networks can be neatly divided, but ‘more or less’ dimensions along which we can compare different forms of social capital*” (Putnam, 2000: 23). Deze twee dimensies van sociaal kapitaal sluiten elkaar niet uit en mogen dus niet als een *zero sum game* worden opgevat. Sterker nog, het samenbindende kapitaal vormt een noodzakelijke voorwaarde voor het overbruggende kapitaal: “*Bonding social capital can thus be a prelude to bridging social capital, rather than precluding it*” (Putnam, 2007: 165). Hier is er sprake van een verschil in ontwikkelingsfase, maar conceptueel sluit deze uiteenzetting een simultane *bonding* en *bridging* niet uit.

Putnams opvatting oogstte veel relativerende kanttekeningen en commentaar. Van belang voor ons onderzoek is het commentaar dat de rol van instituties (veelal van buiten de etnische gemeenschap) wordt verwaarloosd (vgl. Levi, 1998; Stolle, 2000, 1999; Tarrow, 1996). Het overheidsbeleid bijvoorbeeld draagt bij aan het genereren van sociaal kapitaal. De ontwikkeling van sociaal vertrouwen en andere elementen van burgerschap zijn eveneens in belangrijke mate het effect van het beleid. Daarentegen wijzen Rothstein en Stolle (2003: 207) op de beperking van het begrip sociaal kapitaal: “*If citizens experience systematic discrimination, as do many minority groups in Western democracies, and if citizens are singled out as special or ‘problem’ cases, as in selective welfare systems, and perceive that their opinions are not heard, it seems plausible that the majority of citizens might not trust them*”. Sociale uitsluiting vormt daarom een grote barrière voor de ontwikkeling van sociaal kapitaal. Hoe rechtvaardiger de inkomensverdeling in een land, des te groter het sociale vertrouwen binnen de samenleving (Uslaner, 2003: 180).

Kortom, het begrip sociaal kapitaal op zichzelf verklaart onvoldoende waaraan organisaties hun vermogens ontleen. Diverse auteurs wijzen erop dat het concept sociaal kapitaal ‘contextspecifiek’ is. Bepaalde vormen van sociaal kapitaal zijn functioneel voor bepaalde groepen of individuen en dan alleen in bepaalde omstandigheden (Portes 1998). Edwards en Foley (1998:

136) onderschrijven dit standpunt en vullen aan dat zowel het kapitaal als de toegang ertoe onevenredig verdeeld zijn over de samenleving.

De verklarende kracht van het begrip sociaal kapitaal is dus mede afhankelijk van externe condities. Om deze reden dient er een aanvullend concept te worden geïntroduceerd dat die externe condities in beeld brengt en dat tevens het ontstaan en/of de vermeerdering van het bestaande sociaal kapitaal van de organisaties verklaart. Dat begrip is de 'gelegenheidsstructuur'.

1.4 Gelegenheidsstructuren

Met het begrip 'gelegenheidsstructuur' wordt bedoeld op het geheel van mogelijkheden en kansen in de samenleving die actoren krijgen of percipiëren om hun doel te realiseren. Zelforganisaties opereren immers niet in een vacuüm, maar in de sociale omgeving die beperkingen en mogelijkheden biedt. Doorgaans wordt de gelegenheidsstructuur aangeduid als *political opportunity structure* (POS). Aangezien er meer vormen van gelegenheidsstructuren zijn te onderscheiden, abstraheren wij van de POS en spreken in algemene zin (en in het meervoud) van gelegenheidsstructuren. In elke afzonderlijke gelegenheidsstructuur hebben zelforganisaties te maken met andere relevante actoren. In deze paragraaf bespreken we een drietal van deze structuren, namelijk de etnische gelegenheidsstructuur, de *political opportunity structure* (POS) en de transnationale gelegenheidsstructuur. Maar eerst volgt een korte uiteenzetting van het begrip gelegenheidsstructuur zelf.

Het werk van McAdam (1982) over de burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten was doorslaggevend bij de ontwikkeling van het concept '*political opportunity structure*'. MacAdam ging ervan uit dat het ontstaan van protestbewegingen niet alleen kan worden verklaard uit de organisatorische sterkte van de beweging en haar achterban, maar ook door de strategische opties die de beweging kiest. De gelegenheidsstructuur is een bepalende factor voor de gekozen strategie. Bestudering van de interactie tussen de zelforganisatie en de gelegenheidsstructuur levert inzicht op in de wijze waarop actoren zich aanpassen en elkaar beïnvloeden. Dit betekent dat de gelegenheidsstructuur inzicht biedt in hoeverre zelforganisaties toegang krijgen tot hulpbronnen en middelen bemachtigen om het integratieproces van hun achterban te bevorderen.

Het concept POS wordt breed geconceptualiseerd waardoor veel auteurs voor een eigen invulling kiezen: “*The concept of political opportunity structure is (...) in danger of becoming a sponge that soaks up every aspect of the social movement environment.*” (Gamson en Meyer, 1996: 275). Het gevaar is niet denkbeeldig dat hierdoor het concept aan verklarende kracht inboet. De onduidelijkheid over de definiëring laat onverlet dat er overeenstemming is over vier kernelementen van het concept gelegenheidsstructuur: ‘toegankelijkheid’ van het politieke systeem, machtsconfiguratie, dominante politieke strategieën en politieke tegenstellingen (vgl. Marks en McAdam, 1999; Koopmans en Statham, 2000; Rijkschroeff en Duyvendak, 2004).

De omschrijving van de notie ‘toegankelijkheid’ van het systeem blijkt niet zonder problemen te zijn. Zo merkt Meyer (2004: 137) op dat “*core elements of political opportunity, such as political openness, are likely to operate differently for these distinct dependent variables (...) and for different sort of claimants*”. Volgens Hooghe (1998: 45) dient men bij het begrip ‘toegankelijkheid’ onderscheid te maken tussen belangrijke items binnen het politieke systeem zoals agendavorming en besluitvorming. Om deze redenen is de ‘toegankelijkheid’ van de gelegenheidsstructuur deels afhankelijk van de context, het type organisatie en/of de etnische groep (Hooghe, 1998).

De interactie tussen zelforganisatie en de gelegenheidsstructuur wordt medebepaald door de ‘machtsconfiguratie’. Kansen voor organisaties om zich te ontwikkelen en te profileren zijn in grote mate afhankelijk van politieke coalities (vgl. Hooghe 1997; Kriesi, Koopmans, Duyvendak en Giugni 1995). De mate waarin de regerende politieke partijen de eisen van organisaties ondersteunen, bepaalt dus de profilering van deze organisaties binnen de samenleving. Hetzelfde geldt voor de bereidheid van politieke organisaties om de claims van deze organisaties te honoreren.

De dominante politieke strategie verwijst naar de wijze waarop de bestuurlijke en/of politieke elite ontvankelijk is voor de functies die zelforganisaties voor hun eigen gemeenschappen vervullen. Daarbij is de bereidheid tot compromis en tolerantie van essentieel belang. Vanuit het politieke systeem wordt verwacht dat (zelf)organisaties zich aan de heersende politieke spelregels houden en als belangengroepen opereren. Hiervoor zijn echter belangrijke randvoorwaarden, zoals kennis, competenties en hulpbronnen nodig (vgl. Kriesi *et al.*, 1995).

Politieke tegenstellingen zijn ook van belang voor de gelegenheidsstructuur. Voor (zelf)organisaties betekent dit dat zij in staat moeten zijn om strategische allianties aan te gaan binnen het politieke

krachtenveld (Tarrow, 1983).

In het voorgaande is vermeden te spreken van een *political opportunity structure* (POS), hoewel dit de meest gangbare aanduiding is. De reden hiervan is dat er meer gelegenheidsstructuren zijn dan één. Uitgaande van de etnische zelforganisatie onderscheiden we zoals aangegeven de wereld buiten de etnische groep met haar kansen (de POS), de eigen etnische groep waarbinnen zich ook kansen voordoen (de etnische gelegenheidsstructuur) en de transnationale banden die eveneens kansen bieden voor de realisering van doelen (de transnationale gelegenheidsstructuur). Omwille van de consistentie prefereren wij de Nederlandse vertaling en spreken in het vervolg van de politieke gelegenheidsstructuur, naast de etnische en transnationale gelegenheidsstructuur.

De politieke gelegenheidsstructuur

Zelforganisaties maken gebruik van het geheel van mogelijkheden van de ontvangende samenleving. Die mogelijkheden zijn geconcentreerd in het maatschappelijk middenveld en bij de overheid. Om gebruik te kunnen maken van deze hulpbronnen dienen de organisaties hun bestaande kapitaal uit te bouwen, te herbevestigen en/of aan te passen. Denk aan een algemene instelling die uitvoerder is van het gemeentelijk beleid en daarnaast over een brede achterban, een aansprekend netwerk, en hoogopgeleide bestuursleden en vrijwilligers beschikt. De lokale overheid is eerder geneigd een dergelijk organisatie te subsidiëren dan bijvoorbeeld een culturele organisatie die over een beperkte achterban beschikt en weinig knowhow in huis heeft. Door de participatie in de politieke gelegenheidsstructuur nemen ook de vaardigheden en kennis van procedures toe waardoor de verbinding tussen de zelforganisatie met de wijdere samenleving hechter wordt. Het gebruik maken van de politieke gelegenheidsstructuur kan dus leiden tot een verwevenheid en versterking van de zelforganisatie. Omgekeerd geldt dat een gebrek aan mogelijkheden de zelforganisatie aanzienlijk kan marginaliseren. Dat betekent dat de politieke gelegenheidsstructuur als een externe determinant van zelforganisaties kan worden opgevat.

De etnische gelegenheidsstructuur

De etnische gelegenheidsstructuur verwijst naar de mogelijkheden in de etnische gemeenschap van de zelforganisaties. Chung (2005) wijst erop dat onderzoekers vaak tekort schieten om de aandacht te vestigen op de kansen die de etnische gemeenschap aan de zelforganisaties biedt. Aan deze etnische

gelegenheidsstructuur ontlenen organisaties immers hun organisatiekracht. De organisatiekracht van een etnische gemeenschap wordt in beeld gebracht met behulp van verschillende indicatoren (vgl. Fennema *et al.*, 2001). De eerste bestaat uit het aantal etnische organisaties. Daarmee hangt het aantal leden en vrijwilligers samen als een indicator van het potentiële sociaal kapitaal van de gemeenschap. Een andere indicator bestaat uit de verscheidenheid van zelforganisaties binnen een etnische gemeenschap. Aan deze verscheidenheid, afgelezen aan doelstellingen, activiteiten en oriëntatie, kan worden nagegaan hoe groot het organisatorische potentieel is. Ook de mate van samenwerking tussen zelforganisaties is indicatief voor de organisatiekracht van de etnische gelegenheidsstructuur, wat tot uitdrukking komt in de onderlinge (of interne) netwerken. Zodoende komen informatie-uitwisseling, afstemming en samenwerking tussen organisaties tot stand.

De etnische gelegenheidsstructuur wordt ook bepaald door leiderschapskenmerken (Chan, Mung en Guillon, 1992). De kwaliteiten van leiders zijn indicatief voor het type leiders waar het om gaat. Politiek georiënteerde leiders bijvoorbeeld zijn vaak betrokken bij maatschappelijke organisaties en beschikken vaak over specifieke sociale vaardigheden en een relatief groot netwerk. Andere typen leiders (ondernemers, kerkelijke leiders, welzijnwerkers) beschikken over andere hulpbronnen en gebruiken andere kansen. Een analyse van het leiderschap biedt daarnaast zicht op de machtsstructuur binnen een etnische gemeenschap en dus over de toegang tot de daar aanwezige hulpbronnen.

De transnationale gelegenheidsstructuur

Transnationalisme wordt omschreven als grensoverschrijdende bindingen, interacties en contacten die immigranten onderhouden met hun herkomstland en/of met andere diasporagemeenschappen (Gowricharn, 2009; Vertovec en Cohen, 1999; vgl. Basch, Schiller en Blanc, 1994). In studies over het transnationalisme wordt verondersteld dat bestudering van de transnationale banden van zelforganisaties inzicht biedt in de manier waarop emigranten een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van hun herkomstland (Faist, 2000; Goldring, 2002; Levitt, 2001). De *transnationale gelegenheidsstructuur* kan worden omschreven als de kansen in (1) het vestigingsland, (2) de etnische gemeenschap in het vestigingsland, (3) de politieke gelegenheidsstructuur in het maatschappelijk middenveld in het herkomstland, en (4) in andere diasporagemeenschappen. Ook in deze structuren zijn hulpbronnen opgeslagen die bestaan uit materiële zaken en uit politieke en civiele

competenties die in het vestigingsland zijn opgedaan.

De toegang tot hulpbronnen in de transnationale gelegenheidsstructuur is afhankelijk van dezelfde ‘determinanten’ als in politieke gelegenheidsstructuur en de etnische gelegenheidsstructuur. Die factoren kunnen worden aangevuld met de internationale netwerkpositie van de zelforganisaties en de mogelijkheden tot samenwerking met andere diasporagemeenschappen. Het bijzondere van de transnationale gelegenheidsstructuur is dat er over en weer ‘*social remittances*’ – omschreven als “(...) *ideas, behaviours, identities, and social capital that flow from host- to sending-country communities*” plaatsvinden (Levitt, 2001: 54). Dit heeft voor een belangrijk deel plaats via de netwerken van zelforganisaties en ‘bindt’ de leden van de etnische gemeenschap aan hun land van herkomst.

Transnationale zelforganisaties hebben te maken met de politieke gelegenheidsstructuur van het vestigingsland en die van het herkomstland. Dit betekent dat transnationale praktijken zich niet afspelen in een imaginaire ‘*third space*’ of ‘*unbound territory*’, maar in contexten die duidelijk begrensd worden door het beleid van het vestigingsland en het herkomstland (vgl. Smith en Guarnizo, 1998). De mate van autonomie van deze zelforganisaties dient te worden gerelativeerd omdat zij de invloed van de politieke gelegenheidsstructuur in beide landen ondergaan. Verschillende auteurs benadrukken dat onvoldoende aandacht voor historische en sociale context van de onderzoekspopulatie de uitkomst van een onderzoek kan vertekenen (Smith en Guarnizo, 1998; Bakker en Smith, 2003).

1.5 Samenvatting

In het publiek en wetenschappelijk debat over de integratie van minderheden zijn twee kampen te onderscheiden. Het ene kamp is de mening toegedaan dat culturele verschillen en het behoud daarvan de sociale cohesie ondermijnen. Daarom moet etnische groepsvorming zoveel mogelijk worden tegengegaan. Culturele assimilatie, gezien als een noodzakelijke voorwaarde voor succesvolle integratie, wordt in deze optiek tegengegaan door etnische groepsvorming. Derhalve vervullen zelforganisaties, die een onderdeel vormen van de etnische gemeenschapsvorming, geen integrerende rol. Volgens het andere kamp is er geen spanning tussen etnische groepsvorming of de activiteiten van etnische zelforganisatie enerzijds en de participatie in de ruimere samenleving anderzijds. Deze twee sociale bewegingen, *bonding*

en *bridging*, kunnen zeer wel samengaan.

Om deze kwestie te onderzoeken maken wij gebruik van twee centrale begrippen. Het eerste is het aan Putnam ontleende begrip sociaal kapitaal. Met dit begrip wordt bedoeld op de beschikking over kennis, competenties, vrijwilligers, netwerken, aanzien en dergelijke van de zelforganisaties. Het realiseren van collectieve acties vereist dat de organisaties over eigen sociaal kapitaal beschikken of dat ontwikkelen. Hoewel de zelforganisaties over eigen sociaal kapitaal beschikken, is de aanpassing, verdere ontwikkeling en uitbreiding daarvan mede afhankelijk van de mogelijkheden die hen worden geboden in de gelegenheidsstructuren, dus afhankelijk is van de context waarin kansen maar ook beperkingen zijn gelegen. Het begrip sociaal kapitaal op zich is te beperkt om kwantitatieve en kwalitatieve ontwikkelingen te verklaren.

De keuze voor Putnams begrip van sociaal kapitaal heeft consequenties voor de operationalisatie van het begrip integratie. Het is in Nederland gebruikelijk om integratie te definiëren in termen van sociaaleconomische en sociaal-culturele indicatoren. Zoals gezegd behoren tot het eerste elementen als opleidingsniveau en het hebben van werk; tot het tweede worden onder andere gerekend de beheersing van de Nederlandse taal, interetnische contacten en dergelijke. Alles op het niveau van individuen. In ons geval echter vindt de specificatie van integratie plaats in termen van (politieke) samenwerking en alleen op het niveau van organisaties. Dat is een dwingend uitvloeisel van de keuze voor het begrip sociaal kapitaal van Putnam. In dit concept staan elementen als samenwerking, vertrouwen, netwerken van en tussen organisaties centraal. De analyse eenheid is dus een andere dan gangbaar in de Nederlandse beleidsdiscussie en de operationalisatie is niet van sociaaleconomische aard, maar eerder cultureel en politiek.

De term 'gelegenheidsstructuur' is het tweede centrale begrip. We onderscheiden drie gelegenheidsstructuren: de etnische, de politieke en de transnationale gelegenheidsstructuur. Met de eerste wordt bedoeld op de kansen en potenties binnen de etnische gemeenschap, waar ook vrijwilligers en interne netwerken van belang zijn. Het sociaal kapitaal en de hulpbronnen in de etnische gelegenheidsstructuren zijn veelal van dezelfde soort. Anders is het voor de politieke en transnationale gelegenheidsstructuur. De politieke gelegenheidsstructuur bestaat uit het geheel van mogelijkheden buiten de etnische gemeenschap. De transnationale gelegenheidsstructuur omvat zowel de mogelijkheden in het herkomstland als in andere diasporalanden dan Nederland. In elk van deze gelegenheidsstructuren zijn veelal aparte hulp-

bronnen aanwezig die door de zelforganisaties worden aangesproken zoals kennis, subsidies en politieke steun.

De toegang tot de hulpbronnen is afhankelijk van het sociaal kapitaal van de zelforganisatie en de kansen die de Gelegenheidsstructuur biedt. Bezien vanuit de Gelegenheidsstructuur is de toegankelijkheid afhankelijk van het politieke systeem, de machtsconfiguratie, de dominante politieke strategieën en politieke tegenstellingen. Andere factoren die hier van belang zijn worden gevormd door het morele krediet van de zelforganisatie, de reputatie van de bestuursleden en dergelijke. Van bijzonder belang achten wij de (netwerk)positie van de zelforganisaties binnen de desbetreffende Gelegenheidsstructuur. Zelforganisaties die toegang hebben tot politici, ambtenaren en andere poortwachters slagen er beter in om hulpbronnen te verwerven dan organisaties zonder deze positie.

Dankzij participatie in de etnische, politieke en transnationale Gelegenheidsstructuur ontwikkelen etnische zelforganisaties hun kapitaal. Elke Gelegenheidsstructuur bevat naast gemeenschappelijke ook specifieke vormen van kapitaal waar de zelforganisatie een beroep op kan doen. Zo zijn subsidies en ondersteuning door het maatschappelijk werk vormen van sociaal kapitaal in de politieke Gelegenheidsstructuur, maar zijn deze niet terug te vinden in de andere Gelegenheidsstructuren. Welke functies de zelforganisaties vervullen is afhankelijk van het beschikbare sociaal kapitaal en de Gelegenheidsstructuur waartoe zij toegang hebben of zoeken.

Deze dissertatie telt naast dit inleidende hoofdstuk nog 6 hoofdstukken. In hoofdstuk 2 worden de achtergrond en de gehanteerde methoden van het onderzoek uiteengezet. Bijzondere aandacht wordt besteed aan de wijze waarop de verschillende methoden en technieken zoals documentanalyse, survey, interviews met sleutelinformanten en participerende observatie, zijn ingezet.

Hoofdstuk 3 beschrijft de ontwikkelingsgang van de Kaapverdische organisaties in de eerste drie decennia na 1967. De aard, omvang, dynamiek en kwaliteit van de etnische zelforganisaties kunnen immers niet als gegeven worden verondersteld. Dit hoofdstuk biedt een historische en sociale context waarbinnen het antwoord op de drie deelvragen vragen is gezocht.

In de hoofdstukken 4, 5 en 6 worden de deelvragen beantwoord. In hoofdstuk 4 staan de effecten van de zelforganisaties in de interne cohesievorming van de Kaapverdische gemeenschap centraal. Betoogd wordt dat de eigen gemeenschap een aparte etnische Gelegenheidsstructuur

biedt die de opbouw van etnisch sociaal kapitaal mogelijk maakt. De beperking van het begrip integratie tot de overbruggende activiteiten kan de vraag doen rijzen waarom ook aandacht is besteed aan het sociaal kapitaal in de etnische gelegenheidsstructuur. Het antwoord op deze vraag is betrekkelijk eenvoudig: om extern met succes te kunnen opereren hebben de etnische zelforganisaties 'eigen' kapitaal nodig. Dat bestaat in de vorm van leden, vrijwilligers, etnische netwerken en kennis. Zonder deze 'bagage' kunnen de zelforganisaties niet functioneren, noch naar binnen noch naar buiten. De opbouw van dit etnisch kapitaal, dus het sociaal kapitaal in de etnische gelegenheidsstructuur, is zowel historisch (hoofdstuk 3) als sociologisch (hoofdstuk 4) van cruciaal belang voor de participatie buiten de etnische gemeenschap.

Op grond van het opgebouwde kapitaal is eenzelfde argumentatie mogelijk voor hoofdstuk 5, maar nu aan de hand van de participatie van de etnische organisaties in de ontvangende samenleving, dus in hun overbruggende functie en gebruik makend van de politieke gelegenheidsstructuur. Ook hier wordt het sociaal kapitaal geaccumuleerd dankzij het bestaan van vooraf opgebouwd kapitaal. Hoofdstuk 6 besteedt aandacht aan de activiteiten van Kaapverdise zelforganisaties die transnationaal opereren. Deze activiteiten zijn bijzonder omdat zij de eigen gemeenschap in Nederland en de Nederlandse samenleving overstijgen. Wij sluiten af met hoofdstuk 7.

2

Methodologische verantwoording

2.1 Achtergrond van deze studie

Door de zogeheten ‘Anjerrevolutie’ werd de dictatuur van het koloniale regime van Portugal in 1974 ten val gebracht. Deze gebeurtenis maakte voor Kaapverdië als Portugese kolonie de weg vrij om onafhankelijk te worden. Dit gebeurde in 1975. De Kaapverdiërs in het buitenland bleken op uiteenlopende manieren actief betrokken te zijn bij het politieke proces in hun thuisland (Batalha en Carling, 2008). Eén van de manieren waarop de betrokkenheid van Kaapverdiërs met het herkomstland zich manifesteerde, was via allerlei zelforganisaties die in verschillende diasporagemeenschappen waren opgericht (Malheiros en Horta, 2004), voornamelijk in Lissabon en in Rotterdam. Na de onafhankelijkheid is die betrokkenheid van zelforganisaties in deze steden toegenomen (Malheiros en Horta, 2004).

In 2003 schatte het ‘Instituto das Comunidades’, een uitvoerend orgaan van de Kaapverdise regering dat belast is met het beleid gericht op de leden van de verschillende diasporagemeenschappen, het aantal Kaapverdiërs gevestigd in Europa op circa 350.000 personen, van wie 21.000 in Nederland. Een belangrijk deel van de zelforganisaties onderhoudt sterke transnationale banden met gemeenschappen die vooral in Europese landen gevestigd zijn. Deze verbanden kregen meer gestalte na de oprichting in 1994 van het zogeheten ‘Congresso de Quadros Cabo-verdianos’ in Lissabon. Het congres was vooral een initiatief van hoogopgeleide Kaapverdiërs van wie een belangrijk deel in besturen van zelforganisaties in verschillende Kaapverdise gemeenschappen in Europa zit.

In 2003 werden we door de Open Universiteit van Lissabon uitgenodigd om deel te nemen aan een vergelijkend onderzoek naar Kaapverdise zelforganisaties in verschillende Europese steden. Het onderzoek maakte deel uit van een project van het Centrum van Migratiestudies en Interculturele Relaties, (CEMRI, Centro de Estudos das Migrações e das Relações Multiculturais). Centraal in die studie stond de rol van organisaties bij de politieke participatie in hun vestigingsland. Het onderzoek van de Open Universiteit maakte deel uit van een Europees onderzoek, ‘Multicultural Democracy in European Cities’, naar onder andere politieke participatie van etnische groepen.

De initiatiefnemers wilden feitelijke gegevens verzamelen over het potentieel aan Kaapverdise zelforganisaties in Europese steden. Gelet op de relatief grote concentratie van Kaapverdise zelforganisaties in Rotterdam en Lissabon, werd gekozen voor een vergelijkend onderzoek

naar zelforganisaties in deze twee steden. Een belangrijk doel van deze inventarisatie was inzicht te verkrijgen in de kenmerken van zelforganisaties in deze steden en hun bijdrage aan de integratie in het vestigingsland. Op de tweede plaats beoogde het onderzoek vast te stellen in hoeverre er sprake was van overeenkomsten en/of verschillen tussen de onderzochte zelforganisaties in hun politieke participatie in die Nederland en Portugal. Ook wilden de onderzoekers de transnationale banden van de organisaties in kaart brengen en met elkaar vergelijken. Deze doelstellingen werden geconcretiseerd in een survey-onderzoek onder Kaapverdische zelforganisaties. Onderzoekers verbonden met de genoemde universiteiten in Lissabon werden belast met de studie in Lissabon. Het onderzoek in Rotterdam kwam voor onze rekening.

In 2004 bleek dat onze partners in Lissabon niet in staat waren het onderzoek voort te zetten. Dit had primair te maken met een gebrek aan financiële middelen. Het had ook gevolgen voor ons onderzoek in Rotterdam. Ondanks de uitval van onze partners in Lissabon besloten we door te gaan met het vergelijkend onderzoek in de twee steden. Einde 2005 bleek echter dat we voor een onmogelijke opgave stonden, aangezien de vergelijking van de transnationale functies tussen zelforganisaties uit Rotterdam en Lissabon niet mogelijk was. Het Rotterdamse onderzoek werd vervolgens op een tweetal punten aangepast om het financieel uitvoerbaar te maken. Ten eerste beperkten we het onderzoeksdoel tot het verkrijgen van inzicht in de integratieve functies van Kaapverdische zelforganisaties in Rotterdam. Ten tweede besteedden we meer aandacht aan de historische ontwikkeling van de Kaapverdische zelforganisaties in Rotterdam. Het ondertussen gezamenlijk verricht onderzoek resulteerde in een artikel over dit onderwerp (Horta, Malheiros en Graça, 2008). Om de functies van Kaapverdische zelforganisaties in Rotterdam te kunnen onderzoeken werd het accent gelegd op de belemmerende en bevorderende activiteiten van deze zelforganisaties op het terrein van integratie. De hoofdvraag van dit onderzoek, zoals al aangeduid in hoofdstuk 1 luidt dan ook als volgt: Welke functies vervullen zelforganisaties in het integratieproces van etnische minderheden?

Deze centrale onderzoeksvraag is geoperationaliseerd in de volgende drie deelvragen:

1. Welke integratiebevorderende en -belemmerende functies vervullen de Kaapverdische organisaties in de eigen gemeenschap?
2. Bevorderen of belemmeren deze organisaties de integratie naar de bredere samenleving?

3. Bevordert of belemmert de betrokkenheid van Kaapverdische organisaties bij ontwikkelingen in het herkomstland de integratie van Kaapverdiërs in Nederland?

Voorafgaand aan de beantwoording van deze deelvragen wordt het ontstaan en de ontwikkeling van Kaapverdische zelforganisaties in Rotterdam beschreven. Deze beschrijving beslaat de periode tussen 1967 en 1999 en komt in hoofdstuk 3 aan de orde. Voor de beschrijving in hoofdstuk 3 en de beantwoording van de deelvragen in de hoofdstukken 4, 5 en 6 hebben we gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksmethoden.

2.2 Methodologische aspecten

In deze studie hebben we gebruik gemaakt van twee onderzoeksgrondvormen, namelijk survey-onderzoek en casusstudie. Het survey wordt hoofdzakelijk gebruikt voor beschrijvend onderzoek en is in de regel gericht op een groot aantal onderzoekseenheden. De casusstudie is vooral geschikt om 'hoe en waarom'-vragen te beantwoorden. Daarbij staan de interacties tussen en denkwijzen van de deelnemers aan een sociaal proces centraal (Baarda en De Goede, 1993: 97). Verschillende auteurs wijzen erop dat deze combinatie van survey en casusstudie voordelen oplevert (Miles en Huberman, 1994; Swanborn, 1996). De combinatie is geschikt om een groot aantal analyse-eenheden in hun specifieke verschijningsvorm te kunnen begrijpen en te verklaren (vgl. Segers en Hutjes, 2002). Dat geldt ook voor de bestudering van etnische zelforganisaties. Het survey stelde ons in staat om vooral kwantitatieve gegevens over zelforganisaties in kaart te brengen. De casusstudie doet recht aan de complexiteit en verwevenheid van factoren die kenmerkend zijn voor etnische zelforganisaties. Maar zij biedt vooral de mogelijkheid om verschillende databronnen te gebruiken en het onderzochte proces te begrijpen vanuit de betekenis die de betrokkenen eraan geven.

Een belangrijk kenmerk van dit onderzoek is de keuze voor een (semi-) gestructureerde werkwijze. 'Gestructureerd' wil zeggen dat van tevoren min of meer bekend is welke informatie nodig is (Baarda en De Goede, 1993: 128). Een aantal kenmerken van de onderzoeker vergemakkelijkt de semi-gestructureerde werkwijze. Door onze Kaapverdische achtergrond kenden we de gemeenschap van binnenuit. We waren bovendien als beroepskracht (consulent zelforganisaties bij Stichting Buitenlandse Werkne-

mers Rijnmond) tussen 1992 en 1998 betrokken bij het verenigingsleven. Na 1998 hebben we de organisatorische ontwikkelingen in de Kaapverdische gemeenschap op de voet gevolgd, zij het meer als participant. Ook onze taalkennis bleek een cruciale factor te zijn om door te kunnen dringen tot de leefcultuur van de betrokkenen. De gesprekken met Kaapverdische sleutelinformanten van de eerste generatie in Rotterdam konden in het ‘Crioulo’ (de lingua franca van Kaapverdiërs) worden gevoerd, terwijl de tweede generatie de grote voorkeur gaf aan het Nederlands als voertaal. Interviews met bestuursleden van lokale organisaties in Kaapverdië werden afgenomen in het Crioulo en die met politici en bestuurders in het Portugees. Voorts hebben onze banden met de sleutelpersonen (politici, bestuursleden, beroepskrachten en religieuze leiders) in de Kaapverdische gemeenschap een doorslaggevende rol gespeeld bij het leggen van contacten en bij de interviews en observaties.

Tegenover de voordelen stond het nadeel dat de wetenschappelijke distantie van de onderzoeker in geding kan komen. Dit kan gebeuren als de onderzoeker zich teveel identificeert met de onderzochte groep, waardoor zijn kritisch vermogen (deels) dreigt te verdwijnen. Wij hebben voortdurend getracht hierop alert te zijn door telkens de rol van een ‘buitenstaander’ te spelen.

2.3 De onderzoeksinstrumenten

Om gegevens te verzamelen worden drie methoden van dataverzameling toegepast (Segers, 2002: 230): tekstanalyse van notulen, kranten, werkplannen, beleidsnota’s en tijdschriften, schriftelijk en mondelinge interviews en (participerende) observatie.

2.3.1 Bronnenonderzoek en tekstanalyse

Omdat studies over Kaapverdiërs en hun zelforganisaties in Nederland schaars zijn, was het niet mogelijk om terug te vallen op bestaande studies. Wij moesten terug naar de ‘bronnen’ om het historische proces van Kaapverdische zelforganisaties in Rotterdam te beschrijven. De gebruikte teksten waren: jaarverslagen van het Kaapverdische Consulaat, werken en beleidsplannen van de Federatie van Kaapverdische Organisaties in

Rotterdam en 'Associação Cabo Verdiana', de maandelijks uitgave van het tijdschrift 'Nôs Vida' van 'Associação Cabo Verdiana', dat gepubliceerd werd tussen 1970 en 1986, en archiefdocumentatie en bulletins van Kaapverdische zelforganisaties zoals 'Comité de Solidariedade', 'Sociedade Cultural', en de Kaapverdische Arbeiders Vereniging in Nederland (KAVN).

Om de teksten op een adequate wijze te gebruiken, hebben we de volgende stappen genomen. In de eerste plaats hebben we de historische beschrijving van Kaapverdische zelforganisaties in Nederland onderverdeeld in de tijdvakken 1967-1979, 1980-1989 en 1990-1999. De eerste periode (1967-1979) wordt gekarakteriseerd door een organisatorische polarisatie van Kaapverdiërs rondom de politieke ontwikkelingen in het herkomstland. De tweede periode (1980-1989) kenmerkt zich door een toenemende organisatorische verscheidenheid. De derde periode (1990-1999) staat in het teken van de institutionalisering en oriëntatie zowel op Nederlandse samenleving als op Kaapverdië.

Als tweede stap hebben we relevante gegevens verzameld over het ontstaan en de ontwikkeling van de zelforganisaties. Ook dit materiaal werd onderverdeeld in de drie genoemde periodes. Vervolgens hebben we tekstfragmenten geselecteerd die de volgende onderwerpen indiceerden: behoeften en verlangens van de Kaapverdiërs, activiteiten van zelforganisaties, samenwerking tussen zelforganisaties, relevante ontwikkelingen binnen de Kaapverdische gemeenschap, relevante beleidsontwikkelingen in Nederland, banden van zelforganisaties met relevante actoren in Kaapverdië en relaties met andere diasporagemeenschappen.

Bij de analyse van de geselecteerde tekstfragmenten hebben we het materiaal verder gecategoriseerd naar typen activiteiten die zelforganisaties in een bepaalde periode organiseerden. Aan de hand van deze ordening hebben we samenvattingen gemaakt. Vervolgens hebben we de samenvattingen geïnterpreteerd en gekeken naar verbanden met andere gegevens zoals de bevindingen van gesprekken met sleutelinformanten. De resultaten van deze tekstanalyse staan vermeld in hoofdstuk 3.

2.3.2 Interviews

We hebben in dit onderzoek vier typen interviews afgenomen over zelforganisaties: (1) survey-interviews, (2) interviews over historische ontwikkeling, (3) interviews betreffend integratieve functies en (4) interviews

betreffende transnationale functies. Deze vier typen interviews hadden een (semi-) gestructureerde karakter en werden mondeling afgenomen. Voor onze toegang tot de beoogde respondenten bleken onze taalkennis, vertrouwensband, professionele achtergrond en kennis van zelforganisaties van groot belang te zijn. Telkens hielden we proefinterviews om zo nodig de interviewopzet te verfijnen. We gaan nader in op de vier typen interviews.

Survey-interviews

Het survey bestond uit een vragenlijst die in 2003 in samenwerking met de Open Universiteit van Lissabon en Nieuwe Universiteit van Lissabon was ontworpen om het eerder vermelde vergelijkend onderzoek te verrichten naar Kaapverdische zelforganisaties in Lissabon en Rotterdam. Deze vragenlijst werd in 2004 ten behoeve van dit onderzoek aangepast. De lijst, 22 bladzijden lang, telde negen clusters van vragen: organisatiekenmerken, leden en vrijwilligers van zelforganisaties, organisatienetwerken, activiteiten, hulpbronnen, contacten en/of samenwerking met andere zelforganisaties en algemene instellingen, politieke participatie, contacten met politici en overheden, kantoorruimten en faciliteiten, samenstelling van het bestuur en financiën.

De gestructureerde vragenlijst is afgenomen in ‘face-to-face’ gesprekken met bestuursleden van 79 zelforganisaties. De toegang tot de respondenten verliep snel en naar tevredenheid. Slechts twee zelforganisaties waren niet bereid mee te werken. Gemaakte afspraken met hun bestuursleden werden steeds afgezegd. De gesprekken met de deelnemende bestuursleden hebben gemiddeld honderd minuten geduurd en hadden in de meeste gevallen plaats in hun ontmoetingsruimte of bij de bestuursleden thuis. Deze gesprekken waren intensief en hebben inzichten opgeleverd in de modus operandi van deze organisaties en de gedachtewereld van hun leiders.

Met de survey-interviews hebben we kwantitatieve gegevens verzameld over zelforganisaties om de eerste en tweede deelvraag (deels) te kunnen beantwoorden. Daarbij stonden de functies van de zelforganisaties in de eigen gemeenschap en in de Nederlandse samenleving centraal. Deze functies verwijzen naar ‘de maatschappelijke participatie’. Het concept ‘maatschappelijke participatie’ is geoperationaliseerd in de variabelen (1) organisatiekenmerken, (2) deelname aan het organisatieleven, (3) activiteiten, (4) organisatienetwerken, (5) burgerschapscompetenties, (6) overbruggende netwerken, (7) publieke opinievorming en acties en (8)

verkiezingsopkomst. Ook met behulp van de survey-interviews hebben we voor een deel gegevens over de transnationaal georiënteerde Kaapverdische zelforganisaties in kaart gebracht.

Interviews over de historische ontwikkeling

De tweede categorie van interviews was gericht op de historische ontwikkeling van zelforganisaties. In totaal hebben we 25 sleutelinformanten geïnterviewd. We hebben tevens zoveel mogelijk gezocht naar voormalige bestuursleden van zelforganisaties die actief waren bij de oprichting en ontwikkeling van zelforganisaties in de jaren '70, '80 en '90. De interviews waren (semi-)gestructureerd. Aandacht werd besteed aan de volgende onderwerpen: behoeften en verlangen van de achterban, werkwijze en activiteiten, samenwerking tussen zelforganisaties, ontwikkelingen binnen de Kaapverdische gemeenschap, de Nederlandse samenleving, Kaapverdië en andere diasporagemeenschappen. De interviews zijn met toestemming van de geïnterviewden op een band opgenomen en getranscribeerd.

Op voorstel van Miles en Huberman (1994) hebben we gebruikt gemaakt van datamatrices om de verzamelde gegevens te ordenen en te analyseren. In iedere kolom stonden de variabelen vermeld zoals 'culturele behoeften', 'vrijtijdsbehoeften', 'maatschappelijke behoeften' en 'spirituele behoeften'. In de rijen noteerden we de informatie die door sleutelinformanten was verschaft, bijvoorbeeld een citaat of een ingedikte omschrijving van iemands mening. Door te kijken naar de verzamelde waarden in de datamatrix konden we de gegevens analyseren en interpreteren. Met de resultaten daarvan, vaak in combinatie met bevindingen uit de tekstanalyse en vertaalde citaten, kwam hoofdstuk 3 tot stand.

Interviews over integratiefuncties

De derde categorie betrof interviews gericht op de integratiefuncties van zelforganisaties, dat wil zeggen de functie in de eigen etnische gemeenschap en in de bredere Nederlandse samenleving. Deze functies komen aan de orde in de hoofdstukken 4 en 5. De interviews werden afgenomen in 2006. In totaal hebben we 26 gesprekken gevoerd met sleutelinformanten, zoals bestuursleden van zelforganisaties, beroepskrachten, opinieleiders, lokale politici en ambtenaren (zie voor meer informatie bijlage 2). Alle interviews werden met toestemming van de geïnterviewden op geluidsband opgenomen. Tijdens de interviews kwamen de volgende gespreksonderwerpen aan bod: werkwijze van en samenwerking tussen zelforganisaties, motieven van

betrokkenheid in zelforganisaties, samenwerking met algemene instellingen, contacten met ambtenaren en politici, successen en knelpunten van zelforganisaties en oplossingsstrategieën. Relevante citaten uit interviews hebben we in de meeste gevallen vertaald van Crioulo en/of het Portugees in het Nederlands om de meningen en/of standpunten van de respondenten te illustreren.

Zoals bij de andere interviews hebben we ook hier het materiaal geordend naar een aantal 'variabelen'. De analyse hiervan, in combinatie met de survey-gegevens, stelde ons in staat diverse patronen te herkennen. We kwamen bijvoorbeeld meer te weten over de effecten van activiteiten, de positie en invloed van bepaalde organisaties en/of bestuursleden binnen een netwerk, de mate van samenwerking tussen Kaapverdise organisaties, de manier waarop zelforganisaties toegang tot hulpbronnen kregen en de rol die zij spelen als brug naar de Nederlandse samenleving. De resultaten hiervan komen in de hoofdstukken 4 en 5 aan bod.

Interviews transnationale functies

De vierde categorie betrof de interviews over de transnationale functies van zelforganisaties. Deze werden in 2007 afgenomen, zowel in Rotterdam als in Kaapverdië. Alle gesprekken werden met toestemming opgenomen. In zowel Rotterdam als Kaapverdië hebben we in totaal 42 gesprekken gevoerd met sleutelinformanten (zie meer informatie bijlage 3). De gesprekken hebben een gemiddeld van 80 minuten in beslag genomen. De toegang tot de sleutelinformanten in Rotterdam verliep soepel en vlot. Een groot deel van de interviews in Rotterdam vond bij de geïnterviewden thuis plaats. Andere werden afgenomen in de accommodaties van zelforganisaties of kantoren van de betrokkenen.

De meeste sleutelinformanten in Kaapverdië werden ruim van tevoren via e-mail of telefonisch benaderd. De Kaapverdise Consul in Rotterdam heeft daarbij belangrijke ondersteuning verleend. De interviews vonden plaats op vier eilanden, namelijk 'São Tiago', 'São Nicolau', 'Santo Antão' en 'São Vicente'. De keuze voor deze eilanden heeft te maken met het feit dat een grote meerderheid van Kaapverdise zelforganisaties in Rotterdam op die eilanden gericht is. Ook zijn verreweg de meeste bestuursleden of hun voorouders van deze eilanden afkomstig. Voor het maken van afspraken en het afnemen van interviews konden we rekenen op grote ondersteuning van de autoriteiten op alle niveaus. Vooral in een gemeente van 'Santo Antão' werden wij dagelijks vergezeld door een wethouder en een chauffeur om

projecten te bezoeken en gesprekken te voeren met de bestuursleden van lokale organisaties en de achterban daarvan. Door deze faciliteiten was het mogelijk grote afstanden af te leggen en sleutelinformanten te lokaliseren en te interviewen. In Kaapverdië hebben we de bestuurders en politici in hun kantoren geïnterviewd. De interviews van bestuursleden van lokale organisaties en anderen vonden meestal thuis plaats.

In Rotterdam hebben we het accent gelegd op de volgende gespreks-onderwerpen: de motieven voor de oprichting van zelforganisaties, de werkwijze, de projecten gericht op Kaapverdië, de activiteiten in Nederland, de partners zowel in Kaapverdië als in Nederland, de wijze van fondswerving, de samenwerking met organisaties uit andere diasporagemeenschappen, de mening over de relatie tussen transnationale betrokkenheid en integratie. In Kaapverdië hebben we onze aandacht besteed aan de volgende onderwerpen: de bezoeken van Kaapverdise bestuurders aan de etnische gemeenschap in Rotterdam, het functioneren van projecten in Kaapverdië, de bijdrage van zelforganisaties uit Nederland aan de ontwikkeling van Kaapverdië, de opvattingen van sleutelinformanten over de invloed van transnationale banden op hun integratie in Nederland, de samenwerking tussen zelforganisaties in Nederland en partners in Kaapverdië en de verwachte rol van diasporagemeenschappen en hun zelforganisaties.

Voor de bewerking en analyse van de verzamelde gegevens hebben we op dezelfde wijze gewerkt zoals bij de al besproken typen interviews. Ook in dit geval hebben we gekozen voor de aanpak van Miles en Huberman (1994) door het materiaal te ordenen en te analyseren met behulp van datamatrices. Op basis van de analyses vonden we aanwijzingen en verbanden om de derde deelvraag te kunnen beantwoorden.

2.3.3 Participerende observatie

Een derde methode van dataverzameling die wij hebben gebruikt, is de participerende observatie. Het observeren is bij uitstek een methode die geschikt is voor het waarnemen van gedrag. Men kan daarbij denken aan de interacties in kleine groepen (Baarda en De Goede, 1993). Participerende observatie vindt plaats in een natuurlijke omgeving waarbij het gedrag kan worden waargenomen zoals het zich voordoet. Voor de onderzoeker betekent dit dat hij zelf een positie of rol moeten kiezen in de door hem bestudeerde groep of omgeving. Deze methode stelt de onderzoeker in staat om de

bestudeerde groep of situatie te leren begrijpen vanuit de leefwereld van de groep zelf. Een nadeel van observatie is dat de resulterende gegevens nogal wat interpretatie vragen, wat een nadelig effect kan hebben op de betrouwbaarheid (Singleton en Straits, 2004).

Om een beeld te krijgen van de zelforganisaties en van de gang van zaken in deze organisaties hebben we deelgenomen aan uiteenlopende activiteiten. We kozen voor de rol van 'waarnemen als participant' (Segers, 2002: 227) omdat dat naar ons inzicht het beste paste bij de onderzoeksomgeving. Met 'waarnemen als participant' wordt bedoeld dat de onderzoeker participeert, maar het accent ligt op het doen van observaties. De participerende observatie vond vooral plaats in Rotterdam tussen eind 2004 en 2007. Vooral gedurende de verkiezingsperiodes hebben we geparticipeerd in het gemeenschapsleven en onze waarnemingen vastgelegd. Daarbij ging het zowel om de gemeenteraadsverkiezing van 2006 in Nederland als de verkiezingen voor het nieuwe parlement en de nieuwe president van Kaapverdië. We kregen toegang tot uiteenlopende bijeenkomsten en belangrijke evenementen en namen deel aan de algemene ledenvergaderingen van allerlei zelforganisaties zoals de Katholieke parochie en de voetbalfederatie. Ook hebben we met grote regelmaat de programma's van Kaapverdise radio- en televisiestations gevolgd.

Bij participerende observatie over integratiefuncties (zie voor meer informatie bijlage 1) hebben we aandacht besteed aan: het aantal deelnemers en betrokken vrijwilligers, de aard van samenwerking tussen de betrokkenen, de manier waarop de verschillende netwerken functioneren en de machtsverhoudingen daarbinnen, de mogelijke invloed van sommige zelforganisaties en/of bestuursleden binnen de Kaapverdise gemeenschap en de reactie van deelnemers op de boodschap van de organisatoren en/of de aard van activiteiten. Hoewel onze voorkeur naar observatie uitging, hebben we telkens ook informeel gesprekken gevoerd met deelnemers.

Tijdens het Rotterdamse deel van het onderzoek naar de transnationale functies hebben we ons geconcentreerd op de volgende onderwerpen: de samenwerking tussen zelforganisaties en hun partners, het aantal en de variëteit van de deelnemers aan activiteiten, de feedback van de deelnemers op de discussieonderwerpen, de werkwijze en strategieën van bestuursleden en de leiderschapskwaliteiten die de organisatoren lieten zien tijdens een bijeenkomst. In Kaapverdië bleef onze participerende observatie beperkt tot politieke activiteiten tijdens gemeenteraadsverkiezingen van 2008 in twee gemeenten. Onze bezoeken aan projecten op de eilanden van 'Santo

Antão' en 'São Nicolau' waren gelegenheden om informele gesprekken te voeren met mensen die daarbij betrokken waren. Ze vertelden vaak hoe de zelforganisaties in Nederland en hun partners te werk gingen in hun dorp en gaven hun impressies over de projecten.

Tijdens en/of na de observaties hebben we aantekeningen gemaakt over zaken als gedrag, het aantal deelnemers en hun reactie op de werkwijze en/of boodschap van de organisatoren. Op basis van deze aantekeningen maakten we samenvattingen en die vervolgens geordend in variabelen. Zo hebben we tijdens elke geobserveerde politieke bijeenkomst variabelen geconstrueerd zoals het aantal deelnemers en de reacties van deelnemers op het appèl om te gaan stemmen. De analyse en interpretatie van deze gegevens verschaften informatie over: het prestige van zelforganisaties en/of hun bestuursleden, de aard van de relaties tussen de bestuursleden van onderzochte zelforganisaties, de doelstellingen en strategieën van de organisatoren van allerlei bijeenkomsten en de mate van samenwerking tussen de organisaties. De bevindingen van de participerende observatie zijn van cruciaal belang geweest voor datatriangulatie. Ze staan in hoofdstukken 4, 5 en 6.

2.4 Onderzoekskwaliteit

Onderzoek moet aan drie kwaliteitscriteria voldoen: begripsvaliditeit, interne validiteit en betrouwbaarheid (Miles en Huberman, 1994; Hutjes en van Buren, 1996; Segers, 2002). Onder 'begripsvaliditeit' wordt verstaan dat de onderzoeksbegrippen een juiste interpretatie dienen te zijn van de empirische verschijnselen. De 'interne validiteit' verwijst naar de mate waarin de gevolgtrekkingen adequaat opgebouwd zijn uit de verzamelde gegevens. Het begrip 'betrouwbaarheid' verwijst naar de mate waarin een waarneming stabiel is bij verschillende metingen. Om de begripsvaliditeit te garanderen hebben we aandacht besteed aan de definiëring, indicering en operationalisering van de belangrijkste begrippen 'maatschappelijke participatie' en 'organisatieleven'. Het begrip maatschappelijke participatie werd eerder geoperationaliseerd in een achttal variabelen. In navolging van eerdere onderzoeken worden de items van het organisatieleven uiteengelegd in het aantal vrijwilligers en hun accommodaties (Dekker, 2002; Fennema *et al.*, 2001; Van den Berg, Dekker en Hart, 2008).

Bij de interne validiteit ligt het accent op de relatie tussen het

onderzochte verschijnsel en de achtergronden ervan. Voor betrouwbare verbindingen zijn hierbij meer en systematisch metingen nodig die in dezelfde richting wijzen. Pas daarna ontstaat een onderling versterkend patroon, waardoor een aanvaardbaar interpretatiekader kan worden gegeven (Segers en Hutjes, 2002: 351-52). Voor dit onderzoek waarin een combinatie van survey en kwalitatieve methoden is gehanteerd, bestond de mogelijkheid van meerdere metingen niet. Daarom hebben wij getracht de interne validiteit te waarborgen door de resultaten en interpretaties voor te leggen aan sleutelinformanten. Ook hebben we de resultaten van de historische beschrijving van deze studie voorgelegd aan sleutelinformanten om de houdbaarheid en de geloofwaardigheid van onze conclusies te vergroten.

Het begrip betrouwbaarheid kan worden geëxpliciteerd met de volgende vraag: zouden andere onderzoekers op basis van de door ons gehanteerde methoden dezelfde gegevens verzamelen en tot dezelfde conclusies komen? De vraag impliceert dat het onderzoek repliceerbaar is, wat een belangrijke voorwaarde is om de betrouwbaarheid vast te stellen. Casusstudies voldoen niet aan deze voorwaarde (Verschuren en Doorewaard, 2001: 175). Daarentegen hebben casusstudies de volgende voordelen: ze zijn gericht op het verkrijgen van betrouwbare informatie over wát er leeft onder een bepaalde doelgroep en waaróm; zij leveren diepgaande informatie door in te gaan op achterliggende motivaties, meningen, wensen en behoeften van de doelgroep. Zowel bewuste als onbewuste motieven van een doelgroep kunnen worden besproken en achterhaald (vgl. Hutjes en Van Buren, 1996).

Om de betrouwbaarheid van de data aannemelijk te maken hebben wij gebruikt gemaakt van 'triangulatie', wat van cruciaal belang is voor casestudies (vgl. Segers en Hutjes, 2002: 344). Het gaat daarbij om een toetsing van data op verschillende manieren (interviews, survey teksten). Door hetzelfde of een vergelijkbaar antwoord te krijgen bij het gebruik van verschillende bronnen of methoden, wordt het gegeven antwoord betrouwbaarder geacht. Zouden de uitkomsten bij het gebruik van verschillende bronnen sterk van elkaar afwijken, dan was er reden om nieuwe vragen te stellen. Een voorbeeld: in het survey werden aantallen vrijwilligers opgegeven. Tijdens het veldwerk konden we nagaan of de omvang van de vrijwilligers min of meer overeenkwam met de opgegeven aantallen. Dergelijke controles hebben we in alle fasen van het onderzoek uitgevoerd.

3

De ontwikkeling van Kaapverdise zelforganisaties

3.1 Inleiding

De historische ontwikkeling van zelforganisaties is van belang om de opbouw van sociaal kapitaal in een etnische gemeenschap te begrijpen. Dit opbouwproces komt tot uiting in de ontwikkeling van allerlei organisaties, waardoor de vorming van een gemeenschap mogelijk wordt. Cheran (2007: 133) laat zien dat 'etnische solidariteit' een wezenlijke rol speelt bij de ontwikkeling van sociaal kapitaal van zelforganisaties van migranten. De opbouw van sociaal kapitaal van zelforganisaties is voor een belangrijk deel afhankelijk van de kennis en competenties van hun leden (Brinkerhoff, 2006). Deze kenmerken zijn vaak effecten van de integratie van minderheidsgroepen. Daarom is het van belang kort in te gaan op de integratie van Kaapverdiërs in Rotterdam. We beperken ons tot een algemeen beeld van deze groep op de terreinen onderwijs, arbeidsparticipatie en maatschappelijke participatie.

Uit gegevens van CBS Statline blijkt dat op 1 januari 2009 de Kaapverdische gemeenschap in Nederland uit 20.669 personen bestond, van wie circa 85 procent in Rotterdam woonde. Een grote meerderheid van hen komt van de eilanden 'Santo Antão', 'São Vicente', 'São Tiago' en 'São Nicolau' en is laag opgeleid. Wat betreft de onderwijspositie scoren de Kaapverdiërs van de tweede generatie gemiddeld lager dan bijvoorbeeld de Surinaamse groep. Een indicator hiervan is het percentage schoolverlaters met startkwalificatie: 57 en 37 procent bij respectievelijk jongeren van autochtone en Surinaamse afkomst tegenover 29, 30 en 29 procent voor Turkse, Marokkaanse en Kaapverdische leerlingen (Gemeente Rotterdam, 2008). Op het terrein van arbeidsparticipatie staan de Kaapverdiërs bekend als 'harde werkers' (Choenni, 2004; Van den Brink, 2006a). Van de Kaapverdiërs tussen de 15 en 65 jaar werkte in 2004 circa 65 procent (Oudhof, Jenissen en Blom, 2006: 26). Deze score was goed voor de tweede plaats in de hiërarchie van arbeidsmarktparticipatie, die door autochtonen met een percentage van 70 procent werd aangevoerd. Het percentage werkenden van Turkse en Marokkaanse herkomst was respectievelijk 45 en 42 procent.

De maatschappelijke participatie van de Kaapverdische gemeenschap wordt gekenmerkt door een rijk verenigingsleven (vgl. Choenni, 2004; Laar, 2007). Penninx en Schrover (2002: 316) stellen voor het integratieproces op drie niveaus te analyseren, namelijk dat van individuen, organisaties en instituties. Zij menen dat zelforganisaties een belangrijke rol kunnen spelen op de integratie van hun achterban. De organisaties kennen diverse

ontwikkelingsfasen. In de eerste fase vervullen ze vaak een toevluchtfunctie voor de eigen achterban door voor hen een vertrouwde omgeving te scheppen in de nieuwe samenleving. In latere fasen richten voormannen van de zelforganisaties zich meer op andere (externe) doelstellingen in de Nederlandse samenleving. De functievoerschuiving wordt mede bepaald door de kenmerken van zelforganisaties, hun interactie met de politieke gelegenheidsstructuur in het vestigingsland en met de transnationale gelegenheidsstructuur (vgl. Wayland, 2007; Landholt, 2007).

In dit hoofdstuk beschrijven we het proces van ontstaan en ontwikkeling van Kaapverdise zelforganisaties in Rotterdam. De beschrijving biedt inzicht in hoe de zelforganisaties hun functies hebben vervuld om aan de behoeften en verlangens van hun achterban te voldoen. Er wordt een historische en sociale context geschetst die als oriëntatiekader fungeert voor de beantwoording van de gestelde onderzoeksvragen. De beschrijving heeft betrekking op de periode 1967 tot 1999, onderverdeeld in de tijdvakken 1967-1979, 1980-1989 en 1990-1999. De organisatieontwikkeling na 2000 komt in de volgende hoofdstukken aan de orde. In de eerste paragraaf (1967-1979) besteden we aandacht aan zowel de ontstaansgeschiedenis als de functies van bestaande organisaties. In de tweede paragraaf (1980-1989) staat de groei van zelforganisaties centraal. Hierbij brengen we vooral de verschillende typen organisaties in beeld die toen zijn ontstaan. De laatste paragraaf (1990-1999) staat in het teken van de institutionalisering en diversificatie van de zelforganisaties.

3.2 Organisatievorming

De eerste golf van Kaapverdise immigranten naar Nederland vond plaats in het begin van de jaren zestig. De meesten vonden werk in de scheepvaart, met Rotterdam als aanmonsterings- en thuishaven. Na zeven achtereenvolgende jaren op Nederlandse schepen te hebben gewerkt, konden ze een vestigingsvergunning krijgen. Ze vonden werk als fabrieksarbeiders en vestigden zich veelal in Rotterdam (Da Graça, 2000). Aan het eind van de jaren zestig is in Rotterdam een kleine gemeenschap van ongeveer zeshonderd Kaapverdiërs ontstaan. Het aantal Kaapverdise nieuwkomers neemt echter gestaag toe en er ontstaan problemen rondom verblijf en werk. Door de toename van de problemen ontstaat het besef dat die niet meer op te lossen zijn in de informele solidariteitsnetwerken. Een

groep Kaapverdiërs komt in 1967 samen en besluit een vereniging op te richten die de 'Associação Cabo Verdiana' wordt genoemd (Da Graça, 2000).

De 'Associação' klopt bij de Stichting Hulp aan Buitenlandse Werknemers (SHBW) aan voor ondersteuning, maar krijgt daar nul op rekest (Krijnen, 1997: 131). De SHBW stelt zich op het standpunt dat de Kaapverdiërs vanwege hun Portugese nationaliteit gebruik moeten maken van het Portugese Centrum. De bestuursleden van de 'Associação' probeerden duidelijk te maken dat de Portugese nationaliteit voor de Kaapverdiërs slechts een juridisch-administratieve betekenis heeft. De SHBW veranderde haar houding echter niet. Pas in 1972 verleende SHBW een subsidie aan 'Associação' om de huur van hun verenigingspand gedeeltelijk te kunnen betalen. Rond dezelfde tijd wordt ook de uitgave van het al bestaande tweemaandelijks voorlichtingsblad 'Nôs Vida' (Ons Leven) ondersteund. Uit de literatuur (Krijnen, 1997; Pires, 2006) en uit gesprekken met sleutelinformanten blijkt dat de 'Associação' drie functies vervult: een maatschappelijke, een culturele en een politieke.

De 'Associação' zet zich vooral in voor de opvang van nieuwkomers, hulp aan mensen in nood, legalisatie, huisvesting, begeleiding en verbetering van hun rechtspositie of werksituatie. Dit kwam niet alleen tot stand door de inzet van haar leiders, maar vooral door een effectieve samenwerking met progressieve autochtone organisaties, andere allochtone centra en vooruitstrevende advocaten. Exemplarisch voor het maatschappelijk engagement van de 'Associação' is haar inzet voor 45 Kaapverdise illegalen om hun uitzetting aan te vechten (Nôs Vida, 1970, nr. 5, p. 2). Dankzij protestbrieven, gesprekken met leden van de Tweede Kamer en vertegenwoordigers van de ministeries van Justitie en Sociale Zaken (Nôs Vida, 1970, nr. 3), en inzet van eigen netwerken kan meer dan de helft van deze groep zich uiteindelijk legaal als gastarbeider vestigen.

Een ander belangrijk speerpunt van de 'Associação' sinds haar oprichting is de culturele emancipatie van Kaapverdiërs in Nederland. Hieraan ligt een aantal motieven ten grondslag. Ten eerste is Kaapverdië in die periode een Portugese kolonie. Behalve onderdrukking is er in Kaapverdië ook sprake van droogte, gebrek aan sociaaleconomisch perspectief en armoede. Volgens de nationalistische bestuursleden van de 'Associação' is het Portugese kolonialisme de grootste oorzaak van de Kaapverdise problemen. Dit impliceert dat onafhankelijkheid de hoogste prioriteiten heeft voor deze Kaapverdiërs.

Binnen de 'Associação' worden debatten gevoerd over de oorzaken

van de emigratie, de Kaapverdische cultuur en de rampzalige economische situatie in Kaapverdië (Nôs Vida, augustus 1973, nr. 41). De achterliggende gedachte is het inzicht in de eigen situatie te bevorderen. Tegelijkertijd worden de deelnemers gestimuleerd om het heft in eigen hand te nemen en eigen belangen te behartigen. Door te praten over de problemen van hun herkomstland groeide het nationale bewustzijn. Zoals één van onze sleutelinformanten het vertelt:

Er werd met elkaar gediscussieerd over de droogte, angst, machtsmisbruik, onderdrukking, armoede en het geweld dat door de Portugese geheime dienst werd toegepast. (Interview nr. 3)

Behalve deze bijeenkomsten leggen andere activiteiten ook de basis voor een culturele infrastructuur van Kaapverdiërs in Rotterdam. Zo wordt een prestigieuze muziekband opgericht, 'Voz de Cabo Verde' (Stem van Kaap Verdie), die later een inspiratiebron wordt voor Kaapverdiërs over de hele wereld. De markt wordt voor het eerst voorzien van gramafonplaten met Kaapverdische liedjes, revolutionaire liederen en antikolonialistische poëzie van Kaapverdische intellectuelen en vrijheidsstrijders, zoals Onésimo Silveira en wijlen Ovídio Martins (zie Lopes, 1996: 577-579). Deze platen spelen een doorslaggevende rol bij het nationale bewustwordingsproces van de Kaapverdiërs. Dit versterkt het trotse gevoel van het 'Kaapverdiër-zijn', ofwel 'Cabo-verdianidade', een concept waarmee Kaapverdiërs hun gevoelens, denkwijze, symbolen, gewoonten en cultuuruitingen duiden.

Naast de maatschappelijke en culturele functie heeft de 'Associação' zich vanaf haar oprichting toegelegd op de politieke bewustwording van Kaapverdiërs. Sommige bestuursleden waren sterk beïnvloed door de politieke ideeën van Amílcar Cabral, de leider van de politieke partij 'PAIGC' (Afrikaanse Partij voor de Onafhankelijkheid van Guinee-Bissau en Kaapverdië), die een gewapende strijd voerde voor de onafhankelijkheid van Guinee-Bissau en Kaapverdië. Ook de contacten met de Nederlandse politiek en de democratische waarden waren belangrijk voor de politieke bewustwording en het engagement van Kaapverdiërs (Krijnen, 1997: 132). Daardoor ontstaat er binnen de 'Associação' in het begin van de jaren zeventig een politieke groepering (Pereira, 2002: 97). Deze groep opereert ondergronds als een afdeling van de PAIGC en heeft de politieke bewustwording als kerntaak. Een sleutelinformant zegt het zo:

Onze hoofdtaak als politieke afdeling was de mobilisatie van Kaapverdiërs voor de onafhankelijkheidsstrijd, maar dit bleek een buitengewoon moeilijke doelstelling. Daarom hebben we gekozen voor een andere strategie. We probeerden in pensions gesprekken aan te gaan met onze landgenoten over onderwerpen aangaande Kaapverdië die beter bij hen aansloegen, zoals de reden van zoveel armoede, onderdrukking door de koloniale autoriteiten, dat we één volk waren met een eigen cultuur, et cetera. (Interview nr. 2)

Om haar politieke acties uit te voeren maakt de 'Associação' gebruik van allerlei hulpmiddelen om de eigen landgenoten te mobiliseren en de publieke opinie in Nederland te beïnvloeden. Deze hulpmiddelen zijn protestbrieven en artikelen in 'Nô's Vida' die later wereldwijd worden verspreid. Illustratief is de demonstratie die in samenwerking met Nederlandse partnerorganisaties op 20 januari 1973 bij de ingang van de Portugese ambassade in Den Haag wordt georganiseerd (Nô's Vida, maart 1973, nr. 35/36, p. 14). Die heeft plaats om uiting te geven aan de grote afschuw en verontwaardiging van de Kaapverdiërs over de moord op Amílcar Cabral, vermoedelijk door de Portugese geheime dienst.

Door de groei van de Kaapverdise gemeenschap in Rotterdam kon het gemeenschapscentrum niet meer aan de behoeften voldoen. Op verzoek van Amílcar Cabral wordt de Stichting Welzijn Allochtonen in het leven geroepen die een pand koopt, zodat de 'Associação' de Kaapverdise gemeenschap beter en efficiënter kan dienen. De middelen worden opgebracht door het Algemeen Diaconaal Bureau van de Gereformeerde Kerken en de 'Associação'. Eind 1974 wordt het pand officieel geopend door Jan Pronk, de toenmalige minister van Ontwikkelingssamenwerking.

Begin 1975 ontstaat er een confrontatie tussen twee groepen over de koers van de 'Associação' en haar blad 'Nô's Vida'. Eén groep bestaat uit leden en sympathisanten van de 'PAIGC'. De andere groep bestaat uit ex-leden van de 'PAIGC'. Zij zijn ontevreden en menen dat zowel 'Nô's Vida' als de 'Associação' geen 'politiek instrument' van de 'PAIGC' mogen zijn. De ontevreden groep probeert een ledenvergadering te beleggen, maar krijgt nul op rekest. Omdat er onoverbrugbare (politieke) verschillen zijn, besluiten de ontevreden Kaapverdiërs om op 25 augustus 1975 de zogeheten 'Grupo Descontente', ofwel Ontevreden Groep op te richten (zie Lopes, 1996: 528). De 'Grupo Descontente' pleit voor een centrum waarin iedere Rotterdammer van Kaapverdise origine zich zonder enige financiële verplichting als lid kan inschrijven. De SHBW, die subsidieverstrekker is, onderschrijft dit

organisatiemodel.

Aanhangers van de 'PAIGC' stellen dat de leden van de 'Associação' contributie moeten betalen. De eisen van de 'Grupo Descontente' over de organisatorische veranderingen worden niet ingewilligd door het bestuur. Daardoor beleeft de 'Associação' eind 1975 en vooral in de eerste helft van 1976 een grote crisis. Het conflict centreert zich rondom vóór- en tegenstanders van de politieke machthebbers in Kaapverdië. Mede door deze situatie grijpt de SHBW in door de zogeheten 'Commissie van 14' te benoemen die als een soort 'interim-bestuur' de 'Associação' op weg moet helpen. Het voortbestaan van de commissie is echter van korte duur.

De 'Grupo Descontente' richtte in 1977 een nieuwe organisatie op, namelijk de 'Sociedade Cultural' die zich deels profileerde als een 'politieke beweging'. De leiders van deze groep wezen de beoogde 'Eenheid tussen Guinee-Bissau en Kaapverdië', een belangrijk punt in het politieke programma van de 'PAIGC', resoluut af. Een groot deel van deze groep liet zich sterk inspireren door het westerse liberalisme, met name de invoering van een meerpartijstelsel. Een treffend voorbeeld van die strategie wordt verwoord door een lid van 'Grupo Descontente' tijdens een debat in 1976:

Wij, Kaapverdische arbeiders in Nederland, hebben het recht om betrokken te worden bij het politieke proces van ons land (...) en wij willen deelnemen met een partij van onze voorkeur, een partij die een ander ideologische signatuur heeft. (Bron: Nô's Vida, nr. 71, p. 23, juli 1976)

In mei 1978 wordt in Rotterdam officieel de eerste politieke partij buiten Kaapverdië opgericht (Lopes, 1996: 529). De nieuwe partij, de 'União Caboverdiana Independente e Democrática' (Kaapverdische Unie voor Onafhankelijkheid en Democratie), hierna de 'UCID' genoemd, wil oppositie voeren tegen de regerende partij in Kaapverdië, de 'PAIGC'. Rotterdam staat hiermee weer in de schijnwerpers van de Kaapverdiërs in Europa. Zoals één van de oprichters dat aangeeft tijdens het interview:

Wat de ontevreden elite van Kaapverdische afkomst in Lissabon en elders niet durfde te doen, lieten wij als Kaapverdische arbeiders in Rotterdam zien dat we wilden vechten voor de invoering van een westers georiënteerde democratie in Kaapverdië. (Interview, nr. 8)

Uit documenten blijkt dat er in dezelfde periode andere categorieën Kaapverdische zelforganisaties ontstaan. Geïnspireerd door nationalistische

idealen wordt begin 1975 in Rotterdam een hulporganisatie opgericht, het 'Comité Nô Jdá Nôs Terra' (Comité Hulp aan Ons Land), dat zich richt op de ondersteuning van de wederopbouw van Kaapverdië (Nôs Vida, nr. 62, juni 1975, p. 18). In de tweede helft van de jaren zeventig komen andere zelforganisaties op: sociaal-culturele en sportverenigingen zoals 'Passá Sabim', 'Santo Antão', 'Make Love', 'São Nicolau' en 'Os Badios' (Da Graça, 2000: 90). Onderstaande uitspraak illustreert hoe deze verenigingen tot stand komen:

De carnavalsgroepen uit São Vicente zoals Estrela de Marinha, Flor Azul, Lombiano, Ciclistas en Troianos waren onze inspiratiebron (...) ook is het begrijpelijk dat je na vier weken lang in een fabriek te hebben gewerkt de behoefte hebt aan ontmoeting en amusement, je wilt je vermaken met je landgenoten en je heimwee onderdrukken. (Interview nr. 15)

Dit lijkt een gangbare maatschappelijke en culturele behoefte die het migratie- en vestigingsproces met zich meebrengt. Het eiland van herkomst is de mobiliserende factor. Het primaat van deze zelforganisaties ligt bij de vrijetijdsbesteding en cultuurbeleving. Voor de viering van nationale dagen worden allerlei culturele manifestaties georganiseerd met optredens van traditionele dans-, theater- en muziekgroepen. Daarbij neemt voor het eerst ook een vrouwenorganisatie, ofwel de 'Comissão Feminina', deel aan de activiteiten.

3.3 Organisatorische verscheidenheid

Aan het einde van de jaren zeventig ontstaat er een toename van zelforganisaties die in de jaren tachtig nog versnelt. Dit nieuwe decennium kenmerkt zich door een grote organisatorische verscheidenheid binnen de Kaapverdische gemeenschap in Rotterdam. De organisaties omvatten geloofsgenootschappen, politieke organisaties, belangenorganisaties, sportorganisaties, sociaal-culturele organisaties en mediaorganisaties (Gruijter, 2003).

3.3.1 Groei van zelforganisaties

Eén type zelforganisatie dat in de jaren tachtig een sterke groei doormaakt is dat van de geloofsgenootschappen. Aan het einde van de jaren zeventig ontstaat in Rotterdam de Katholieke parochie Onze Lieve Vrouwe van Vrede (Paróquia de Nossa Senhora da Paz). Deze parochie richt zich op de in Nederland gevestigde Portugeessprekende gemeenschappen, namelijk de Kaapverdiërs en de Portugezen (Da Graça, 2000). De Kaapverdiërs vormen een meerderheid van de kerkgangers en van meet af aan legt deze parochie een sterk accent op hun 'culturele eigenheid'. Deze parochie organiseert maatschappelijke en emancipatoire activiteiten en gebruikt hulpverlening als een belangrijk instrument om mensen te helpen in het kader van gezinshereniging, illegaliteit, discriminatie en andere maatschappelijke problemen.

Een tweede belangrijk geloofsgenootschap is het Christelijk Rationalisme. Deze doctrine, die sinds het begin van de vorige eeuw in Brazilië bestaat en later naar Kaapverdië is overgewaaid is geïnspireerd op de christelijke (morele) leerstellingen, maar is ook spiritistisch te noemen. De aanhangers van deze doctrine geloven in reïncarnatie. De officiële oprichting van het eerste 'Centro do Racionalismo Cristão' in Rotterdam heeft plaats in 1982. Door meningsverschillen tussen een aantal leiders van het eerste 'Centro do Racionalismo Cristão', wordt twee jaar later een tweede 'Centro do Racionalismo Cristão' opgericht. Beide 'Centros' kunnen wekelijks rekenen op gemiddeld 250 bezoekers.

Andere belangrijke genootschappen in de jaren tachtig zijn de Protestantse Kerk en de Jehova's Getuigen. Het protestantse genootschap telt in die periode ongeveer zestig gezinnen. Deze kerk wordt ondersteund door verwante protestantse organisaties in Nederland. De eerste Kaapverdische Jehova's Getuigen worden al aan het einde van de jaren zeventig als nieuwe gelovigen gedoopt. De gemeenschap telt ongeveer 200 Kaapverdische leden (Da Graça, 2000). Opmerkelijk in deze gemeente is de grote solidariteit, versterkt door informele ontmoetingen, doopfeesten, toneelopvoeringen en congressen en door de wekelijkse studie in kleine groepen aan huis.

In de jaren tachtig is er ook een sterke toename van sociaal-culturele en sportorganisaties. Wat deze organisaties bindt is hun behoefte aan vrijetijdsbesteding in eigen kring. Een belangrijk deel van deze zelforganisaties is georiënteerd op de dorpen, streken of wijken waar hun bestuursleden vandaan komen. Verondersteld wordt dat de beschikbare

subsidies in deze periode een stimulans waren voor de oprichting van deze organisaties (Krijnen, 1997). Uit documenten (voornamelijk werkplannen, jaarverslagen en krantenartikelen over een belangrijk deel van de onderzochte zelforganisaties) en gesprekken met sleutelinformanten blijkt dat er in deze periode een 'culturele infrastructuur' binnen de Kaapverdische gemeenschap is ontstaan. De voetbalverenigingen organiseerden zich in een voetbalfederatie waardoor de samenwerking tussen de bestuursleden van deze organisaties en vrijwilligers werd bevorderd (Krijnen, 1997). Beeldbepalend voor de Kaapverdische gemeenschap waren de culturele feesten, georganiseerd door de zelforganisaties. Daartoe behoren ook de songfestivals 'Todo o Mundo Canta' die zelforganisaties zoals het 'Comité de Solidariedade', de 'Associação Cabo Verdiana' en de 'Comissão Feminina' organiseerden. Daardoor vonden talentvolle jongeren hun weg binnen de muziekwereld.

De jaren tachtig worden gekarakteriseerd door de verzwakking van de 'Associação Cabo Verdiana' en de oprichting van andere belangenorganisaties. De 'Associação' straalt geen representativiteit en dynamiek meer uit. Het centrum blijft de rol van ontmoetingsplaats vervullen, maar sociale activiteiten worden nauwelijks georganiseerd (Da Graça, 2000: 90). Een tweede ontwikkeling betreft de toename van belangenorganisaties. In 1982 wordt het 'Comité de Solidariedade' opgericht door oud-bestuursleden van de 'Associação'. De 'Associação' stond te boek als pro-'PAIGC'. Het 'Comité de Solidariedade' wil een bijdrage leveren aan de wederopbouw van Kaapverdië door onder andere het imago van dat land op te poetsen. Daartoe werd informatie verstrekt over Kaapverdië via twee voorlichtingsbladen, 'Nôs Terra' en 'Ons land'. Het Comité kreeg ondersteuning van ontwikkelingsorganisaties zoals Novib en Eduardo Mondlane Stichting. Ook staan sociaal-culturele activiteiten en de belangenbehartiging van Kaapverdiërs centraal.

Belangenorganisaties zoals 'Sociedade Cultural' en 'UTC-Nô Pintcha' spelen een belangrijke rol binnen de Kaapverdische gemeenschap, met name in de hulpverlening, voorlichting, informatie en educatie. Zij hielden spreekuur en hielpen mensen met allerlei problemen of verwezen hen door naar uiteenlopende instanties. Het gaat daarbij vooral om gezinshereniging, legalisatie, werkloosheid, huisvesting. Ook organiseren deze organisaties taallessen, naaicursussen, vormings- en voorlichtingsbijeenkomsten. De vrouwenorganisatie 'Comissão Feminina' is actief op het terrein van integratie en vrouwenemancipatie. De Kaapverdische Arbeiders Vereniging

in Nederland (KAVN) en het 'Comité 30 de Dezembro' zetten zich in voor de rechten van de Kaapverdische zeelieden die door de Rederij Nedlloyd waren ontslagen. Een juridische zaak tegen Nedlloyd werd ondersteund door de gemeente Rotterdam, verschillende Kamerleden en uiteenlopende instellingen op nationaal en internationaal niveau.

Een laatste categorie van zelforganisaties die in de jaren tachtig haar intrede doet binnen de Kaapverdische gemeenschap in Rotterdam zijn de mediaorganisaties. Hiermee wordt bedoeld op televisieredacties en de zogeheten 'toegangsradio's'. De televisieredacties voor diverse etnische groepen in Rotterdam kwamen onder auspiciën van de Stichting Migranten Omroep Mozaïek tot stand. De Kaapverdische televisieredactie bestond uit leden van het 'Comité de Solidariedade', de 'Associação' en de 'UTC-Nô Pintcha'. De frequentie van hun televisie-uitzending is twee keer per maand. In de Kaapverdische uitzending stonden actualiteiten over belangrijke sociaal-culturele ontwikkelingen in de eigen gemeenschap en voorlichting over relevant geachte zaken centraal. De 'toegangsradio's' ontstonden in de tweede helft van de jaren tachtig en verzorgden radio-uitzendingen. In deze periode worden Kaapverdische radioredacties opgericht zoals 'Rádio Voz di Povo', 'Radio Morabeza', 'Radio Voz de Cabo Verde' (RVCV) en de Kaapverdische Omroep Stichting (KOS).

In het begin van de jaren tachtig wordt de Kaapverdische gemeenschap beïnvloed door landhervormingen in het herkomstland (Lopes, 1996: 515-518). Deze hervormingen werden beantwoord met enkele gewelddadige acties van de boeren op het eiland 'Santo Antão'. De actievoerders werden opgepakt. In Rotterdam werd een grote manifestatie door de 'UCID' georganiseerd om hun solidariteit te tonen met de boeren in Kaapverdië. De manifestatie eindigt met de bestorming van het Kaapverdische consulaat in Rotterdam. Deze ontwikkeling heeft de koers van de belangrijkste organisaties sterk beïnvloed.

De 'UCID' koos voor de positieverbetering en integratie van Kaapverdiërs in Nederland. Deze organisatie maakte daarbij gebruik van de 'Sociedade Cultural' die sterk betrokken was bij het welzijnswerk van de Rotterdamse wijk Middelland en de bewonersorganisatie. Deze samenwerking leidde tot de installatie van een Kaapverdische werkgroep. De werkgroep bezat een afgevaardigde in het bestuur van de bewonersorganisatie en werd ondersteund door een opbouwwerker van Kaapverdische afkomst. De werkgroep werkte ook nauw samen met het invloedrijke wijkpastoraat in

Middelland.

Behalve de bevordering van de participatie van haar achterban op lokaal niveau beoogde de 'UCID' om in Rotterdam de politieke ontwikkeling in het herkomstland te beïnvloeden. Zij zette netwerken op om lobbywerk te verrichten. Deze activiteiten vonden ook in verschillende Europese landen en de Verenigde Staten plaats. Rotterdam fungeerde in deze activiteiten als het politieke centrum van de 'UCID'. De 'PAICV' zette zich deels in voor de positieverbetering van haar achterban in Nederland. Een groot deel van de inzet ging echter naar de ontwikkeling van Kaapverdië en het verbeteren van het imago van Kaapverdië in Nederland. Voorlichting over het herkomstland en de versterking van het nationale bewustzijn waren belangrijke prioriteiten.

3.3.2 Het integratiebeleid

In het begin van de tweede helft van de jaren tachtig komt het Bureau Migranten van de gemeente Rotterdam tot drie belangrijke conclusies over Kaapverdische zelforganisaties in Rotterdam. Ten eerste stelt het Bureau dat de 'Associação' niet meer de rol vervult die van haar verwacht wordt. Er is langzamerhand een ongelijkheid ontstaan tussen de Kaapverdische zelforganisaties wat betreft de subsidiëring, de beschikbaarheid van accommodaties en faciliteiten. Dit komt vooral omdat de 'Associação' voor slechts een beperkte groep gebruikers functioneerde. Ten tweede beschouwt het Bureau de circa dertig zelforganisaties in de Kaapverdische gemeenschap op als 'organisatorische versnippering'. Ten derde leidt de fragmentatie tot weinig aandacht voor de achterstanden van Kaapverdiërs op de gebieden onderwijs, werk, kadervorming en rechtspositie. Als oplossing voor deze knelpunten ziet het Bureau de oprichting van een federatie.

Een koepelorganisatie zal volgens het Bureau de krachten van zelforganisaties bundelen en een coördinerende functie vervullen. Ook kan een federatie voor een eerlijker verdeling van subsidiegelden zorgen. Mocht een federatie echter niet tot stand komen, zo stelt het Bureau, dan zal het budget voor de Kaapverdische zelforganisaties verdeeld worden over twee à drie zelforganisaties die qua activiteiten het beste in het Rotterdamse (migranten)beleid passen. Een werkgroep wordt gevormd om het proces van 'federatievorming' te begeleiden. De werkgroep beslist dat de federatie als kerntaken krijgt: spreekbuis zijn van de Kaapverdische gemeenschap, verdeling van het beschikbare budget onder de bestaande organisaties,

coördinatie van activiteiten van algemeen belang en bevordering van de integratie van de Kaapverdiërs door middel van bijvoorbeeld het opzetten van projecten. In 1987 wordt de Federatie, ofwel de 'Federação de Organizações Cabo-verdianas' (FOCR), opgericht.

De bestuursleden van de meeste Kaapverdische zelforganisaties waren zich bewust van het feit dat hen een organisatievorm werd opgelegd. De mogelijk financiële baten van zo'n werkvorm waren voor hen doorslaggevend geweest om deze constructie te accepteren. Ook sprak de beloofde 'gelijkwaardigheid' bij de subsidieverdeling de grote meerderheid van de zelforganisaties aan. Maar de Federatie kent een moeilijke start. Er ontstonden problemen over de organisatiestructuur, het financiële beleid en belangenverstrengeling. Vooral de subsidieverdeling blijkt een onmogelijke taak te zijn en begin 1990 besloot het Bureau Migranten, op verzoek van de Federatie, deze taak weer op zich te nemen.

Uit de beleidsplannen van de 'FOCR' blijkt dat deze organisatie zich vooral richt op belangenbehartiging, ondersteuning, achterstandsbestrijding en bevordering van participatie van Kaapverdiërs in Nederland. Om deze doelen te verwezenlijken worden allerlei projecten opgezet en uitgevoerd op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg, sport, cultuur, maatschappelijke participatie en emancipatie. De prioriteitsgroepen zijn vrouwen, jongeren en ouderen. Projecten zoals onderwijsondersteuning en ouderparticipatie genieten hoge prioriteit. De 'FOCR' maakt gebruik van een drietal projecten, namelijk ondersteuning van zelforganisaties, deskundigheidsbevordering en activering van diverse Kaapverdische doelgroepen. Ten behoeve van de ondersteuning van zelforganisaties en deskundigheidsbevordering organiseert de 'FOCR' uiteenlopende cursussen voor actieve kaderleden en bestuursleden van zelforganisaties.

Ondanks de inzet van de 'FOCR' wordt de koepelorganisatie al vanaf 1994 geconfronteerd met ontwikkelingen die haar plaats binnen de Kaapverdische gemeenschap op de proef stellen. Alleen koepelorganisaties konden blijven rekenen op gemeentelijke subsidies. Andere etnische organisaties, waaronder de Kaapverdische, dienden zich per 1 januari 1994 tot de deelgemeenten te wenden. Hierdoor kwam de 'FOCR' onder grote druk te staan. Haar subsidierelatie met de zelforganisaties moest worden beëindigd. Volgens de gemeente is achterstandsbestrijding de belangrijkste prioriteit die door de Federatie aangepakt moet worden. Volgens de gemeente Rotterdam en de deelgemeente Delfshaven bestaat er een relatie tussen de lage maatschappelijke positie van Kaapverdiërs en de 'organisatorische

versnippering' (Silva en Gonçalves, 1996). Daarom beschouwen zij zowel de organisatorische verdeeldheid als de gebrekkige samenwerking tussen deze organisaties als zorgelijk. Dit betekent dat de 'FOCR' een nieuwe werkwijze moet zoeken om samenwerking tussen de zelforganisaties te bevorderen en om de versnippering tegen te gaan.

Het decentralisatiebeleid heeft vergaande gevolgen voor de Kaapverdische zelforganisaties. Sommige worden in hun voortbestaan bedreigd, terwijl andere juist hun positie consolideren. De belangenorganisaties bezitten nauwelijks middelen om de huisvestingskosten te betalen, want de subsidie hiervoor wordt volledig afgeschaft. De ruimten van algemene voorzieningen gelden als alternatieve accommodatie. Maar de bestuursleden van zelforganisaties menen dat de algemene instellingen nauwelijks toegankelijk zijn. Ook zijn de zelforganisaties onvoldoende in staat om fondsen te werven (vgl. Da Graça, 2000). Een andere beperkende factor is het afkalven van de eigen achterban. Door activiteiten in eigen accommodaties te organiseren konden deze zelforganisaties financiële middelen genereren om de huisvestingskosten deels te dekken (Silva en Gonçalves, 1996).

In tegenstelling tot de belangenorganisaties slagen twee geloofsgenootschappen, de Katholieke parochie en de Christelijke Rationalisten er wel in hun positie te consolideren. Deze positieversterking is toe te schrijven aan een aantal kenmerken van deze organisaties. De organisaties kunnen rekenen op een grote en relatief trouwe achterban: wekelijks zijn honderden leden actief bij religieuze en maatschappelijke activiteiten (Da Graça, 2000). Ook vertonen deze geloofsgenootschappen een hogere organisatiegraad in vergelijking met andere typen organisaties. Bovendien staan hun leiders hoog in aanzien binnen de Kaapverdische gemeenschap. Behalve het prestige en de organisatiegraad neemt het werk van maatschappelijke hulpverlening in deze organisaties sterk toe. Vooral de Katholieke parochie groeit in het laatste decennium uit tot een centrum waarin wekelijks discussiebijeenkomsten over verschillende onderwerpen worden georganiseerd. Vooral jongeren en tientallen vrijwilligersgroepen zijn hierbij betrokken.

Ook de sportorganisaties verbeteren hun positie. De transnationale voetbaltoernooien tijdens paasviering en Koninginnedagen bezaten een grote aantrekkingskracht. Jaarlijks kon de voetbalfederatie 'Associação Desportiva de Cabo-verdianos na Holanda' (ADCH) rekenen op de deelname van Kaapverdische voetbalclubs uit andere Europese landen en Kaapverdië.

Behalve de ontmoeting en de sportwedstrijd zijn muziek, entertainment en gastvrijheid vaste elementen van deze bijeenkomsten. Tijdens deze toernooien trekt Rotterdam gemiddeld vijfduizend bezoekers. Een tweede ontwikkeling is de bundeling van clubs, bekend als de 'Liga Cabo-verdiana de Clubes'. Door een aantal winstgevende toernooien zelf te coördineren, namen deze clubs het heft in eigen handen. Zo werd de competitie voor een groot deel zelf bekostigd.

Naast de consolidatie van de hiervoor vermelde organisaties is de opkomst van drie toegangsradio's als zelfstandige organisaties één van de belangrijkste kenmerken van de Kaapverdise organisatievorming in de jaren negentig. Deze toegangsradio's vertonen enkele overeenkomsten. Zij hebben de Kaapverdiërs in Rotterdam als hun primaire doelgroep en lenen zich voor versterking van de etnische identiteit door in hun programmering de Kaapverdise muziek en cultuur centraal te stellen. Ook de voorlichting en het nieuws over de Nederlandse samenleving, informatie en discussie over het land van herkomst waren vaste onderdelen. Een ander kenmerk is hun laagdrempeligheid waardoor deze radiozenders zich konden profileren als een relatief informeel en nuttig communicatiekanaal binnen de gemeenschap.

Er was ook kritiek op het functioneren van de Kaapverdise radiostations. Zo stond de gemeenschap kritisch tegenover politisering van de politieke berichtgeving over Kaapverdië. De gemeente Rotterdam, die subsidiegelden beschikbaar stelt om voorlichting in de eigen taal (het Crioulo) uit te zenden, heeft ook andere wensen. Oorspronkelijk worden de voorlichtingssubsidies voor Kaapverdiërs op evenredige wijze verdeeld onder de drie radiostations. Later wil de gemeente één gesprekspartner. Dit noodzaakte tot een nauwe samenwerking tussen de radiostations, wat overigens niet van de grond komt. De onderlinge afstemming, programmering en inzet van middelen zoals de gemeente verwacht komt niet tot stand. Toch dienden deze organisaties jaarlijks aanvragen in en ontvingen gemeentelijke subsidies.

In de jaren negentig komen er nieuwe belangenorganisaties bij. Het betreft de 'Stichting Progresso', 'Casa Tiberias' en de 'Jongerenorganisatie Cabo'. De 'Stichting Progresso' is volgens haar oud-voorzitter opgericht om de belangen van Kaapverdiërs te behartigen. Het hoogtepunt van de 'Stichting Progresso' is het protest tegen de voorgenomen verhuizing van het Kaapverdise consulaat dat sinds de onafhankelijkheid van Kaapverdië in Rotterdam is gevestigd. 'Casa Tiberias' is meer gericht op Kaapverdise vrouwen die slachtoffer zijn van mishandeling. Sinds haar oprichting vervult

‘Casa Tiberias’ drie belangrijke functies: het bieden van opvangmogelijkheden aan Kaapverdische vrouwen, het verlenen van maatschappelijke hulp en een activiteitencentrum voor Kaapverdische vrouwen waar allerlei projecten worden opgezet zoals cursussen Nederlands en computercursussen.

Een derde speler die in de jaren negentig opkomt is de ‘Jongerenorganisatie Cabo’. Deze organisatie maakt grote indruk in de Kaapverdische gemeenschap en profileert zich sterk op het gebied van belangenbehartiging en integratiebevordering. Zij voerde allerlei projecten op het terrein van de vrijetijdsbesteding en de uitwisseling met jongeren uit Kaapverdië en andere diasporagemeenschappen. Van groot belang voor de positieversterking van deze organisatie is een onderzoek naar de leefwereld van Kaapverdische jongeren (Naber en Veldman, 1996). Hieruit kwam naar voren dat het ‘Kaapverdisch-zijn’ een essentieel aspect is van hun identiteitsontwikkeling en zelfbewustzijn. De activiteiten van de jongerenorganisatie zijn verfrissend. De gemeente besluit een (structurele) subsidie aan deze organisatie toe te kennen. Maar wellicht de grootste verdienste van deze organisatie is de maatschappelijke en politieke zichtbaarheid van de Kaapverdische jongeren in de Nederlandse samenleving.

De gemeente Rotterdam verwachtte dat de ‘FOCR’ de organisatorische versnippering zou tegengaan en dat zij de achterstandsproblemen van Kaapverdiërs op adequate wijze zou aanpakken. Het resultaat was niet naar tevredenheid. Een andere kritiek was dat de lidorganisaties steeds minder door de ‘FOCR’ werden geholpen. Bij de lidorganisaties overheerste het gevoel dat hun rol door de Federatie was overgenomen. Daarnaast werden de bestuursleden van de Federatie vaak geassocieerd met de ‘PAICV’. De politieke betrokkenheid van de ‘FOCR’ heeft zodoende geleid tot een slechte beeldvorming, zowel in de Kaapverdische gemeenschap als daarbuiten.

‘Insiders’ erkennen dat er magere resultaten zijn geboekt en dat de Federatie onvoldoende in staat is gebleken te voldoen aan de verwachtingen van de gemeente Rotterdam en de Kaapverdische gemeenschap (vgl. Da Graça, 2000: 101). Er is echter volgens oud-bestuursleden van de ‘FOCR’ een grote discrepantie tussen de verwachte prestaties en de beschikbare middelen die zij tot haar beschikking heeft gehad. Gelet op deze scheve verhouding zijn de beleidsdoelen nauwelijks realistisch te noemen. Voorts kunnen de beperkte prestaties niet los worden gezien van interne meningsverschillen. Een oud-bestuurslid van de ‘Jongerenorganisatie

Cabo'(tussen de vierkante haakjes [] bevinden zich onze toevoegingen om de zin te verduidelijken):

Laten we eerlijk zijn: de Federatie functioneerde gewoon niet. Als je niet functioneert en je hebt een groep [Jongerenorganisatie Cabo] naast je die goed aan de weg timmert en enthousiast veel dingen doet voor de Kaapverdische gemeenschap, dan voel je je bedreigd (...). Deze machtsstrijd hebben we als tweede generatie gewonnen (...). Ik denk dat de eerste generatie door hun betrokkenheid op Kaapverdië te weinig heeft gedaan aan kadervorming en te weinig aan politieke en maatschappelijke participatie (...). Dit zijn dingen die we als tweede generatie op de agenda hebben gezet. (Interview nr. 10)

Met andere woorden: de concurrentie mondde uit in een heroriëntatie van interne gerichtheid naar een sterkere oriëntatie op de Nederlandse samenleving.

De positie van de Federatie verzwakte verder toen er ook financiële malversaties aan het licht kwamen. Daardoor wilde de gemeente niet meer met deze koepelorganisatie verder gaan en verzocht het zittende bestuur om de 'FOCR' af te bouwen. Na onderhandelingen tussen de gemeente en een groep Kaapverdiërs (van vooral de tweede generatie) werd op 29 december 1999 een nieuwe koepelorganisatie, de 'Stichting Avanço', opgericht. Deze organisatie richtte zich op de belangenbehartiging, beleidsbeïnvloeding, facilitering en ondersteuning van Kaapverdise zelforganisaties.

3.3.3 Transnationale ontwikkelingen

In 1990 werd in Kaapverdië het meerpartijstelsel ingevoerd waardoor in 1991 de eerste vrije verkiezingen konden worden gehouden. De Kaapverdiërs in Europa krijgen stemrecht en mogen één parlamentslid kiezen. De verkiezingen werden gewonnen door de nieuwe politieke partij, de 'Movimento pro Democracia' (Beweging pro-Democratie, 'MpD'). In 1996 werd de Kaapverdise grondwet aangepast waardoor zes parlamentszetels werden gereserveerd voor de diasporagemeenschappen, van wie twee voor Europese Kaapverdiërs. Ook konden ze deelnemen aan de presidentsverkiezingen in Kaapverdië. Deze politieke ontwikkelingen in het herkomstland hebben voor een deel geleid tot een nieuwe werkwijze bij de politieke organisaties.

De 'PAICV' in Kaapverdië begint na de verkiezingsnederlaag van 1991

actief toenadering te zoeken tot de socialistische bewegingen in Europa. De partij wordt lid van de Internationale Socialisten. Deze keuze is ook merkbaar bij de afdeling van de 'PAICV' in Rotterdam. De relatief eenzijdige politieke focus op Kaapverdië maakte geleidelijk plaats voor een oriëntatie op de politieke participatie in Nederland. In 1995 wordt in Rotterdam een partijafdeling van de 'MpD' opgericht. De 'UCID' onderscheidde zich van de 'PAICV' en de 'MpD'. Zij bleef actief op het gebied van integratie en politieke participatie in Nederland en werkte nauw samen met de 'Sociedade Cultural' en de 'Kaapverdiaanse Werkgroep Middelland'. Een tweede onderscheidend kenmerk was het politieke bondgenootschap met het CDA in Rotterdam. Om vorm te geven aan een brede samenwerking tussen het 'UCID' en het CDA werd de 'Stichting Andorinha' opgericht. Het eerste grote project van deze organisatie is een werkbezoek aan Kaapverdië. Doelen hierbij zijn zowel de oriëntatie op de politieke situatie in Kaapverdië als een onderzoek naar mogelijkheden voor duurzame samenwerking tussen de 'UCID' en het landelijke CDA.

Behalve de politieke organisaties proberen ook andere Kaapverdische organisaties in Europa in beeld te komen van het moederland. Zo wordt in 1994 in Lissabon het eerste 'Congresso de Quadros Cabo-verdianos na Diáspora' georganiseerd. Dit congres blijkt een ongekend succes te zijn. Vooral de deelname van zowel de Portugese als de Kaapverdische regeringsleiders, ministers, parlementsleden en academici aan dat congres getuigt van de betekenis die hieraan werd gehecht. Ook nemen ongeveer vierhonderd hoogopgeleide Kaapverdische kader- en bestuursleden van zelforganisaties uit 21 landen deel aan het congres. Een belangrijke aanbeveling van dat congres is de institutionalisering van een vierjarige bijeenkomst, maar dan wel op Kaapverdische bodem.

In 1998 wordt een tweede Congres in Kaapverdië gehouden. Deze congressen hebben zowel de organisatievorming van Kaapverdiërs in Nederland als het beleid van enkele Nederlandse lokale overheden en instellingen ten aanzien van Kaapverdië positief beïnvloed. Geïnspireerd door de resultaten van het congres van 1994 in Lissabon organiseert de gemeente Rotterdam in 1996 een grote conferentie, 'Cape Verdeans and cities in Europe'. Deze conferentie heeft een belangrijk effect gehad op de organisatievorming van Kaapverdiërs in Nederland. Dit evenement geeft bijvoorbeeld een nieuwe impuls aan de nieuw 'solidariteitsorganisaties' van Kaapverdiërs, zoals de 'Stichting Amigos de Lagoa' en de 'Stichting Apoio à Pobreza'.

3.4 Conclusies

De drie analyseniveaus van Penninx en Schrover (2002) volgend kunnen we het volgende vaststellen. In de vestigingsfase waren de behoeften, aspiraties en verlangens van Kaapverdiërs de drijvende krachten achter de oprichting van zelforganisaties. Sociale en culturele behoeften leidden tot netwerken binnen de etnische groep, maar hierop werd ook een beroep gedaan voor sociaaleconomische noden. In die beginfase ging het om behoeften als het elkaar ontmoeten, samen de eigen cultuur beleven en zich thuis te voelen in het nieuwe land. Vanaf de tweede helft van de jaren zeventig hebben vooral de vrijetijdsbehoeften geleid tot de oprichting van de sociaal-culturele- en sportorganisaties. Later kreeg deze vrijetijdsinfrastructuur een transnationale dimensie. Kaapverdiërs uit andere diasporagemeenschappen raakten steeds meer betrokken bij grote culturele evenementen en voetbaltoernooien. In de jaren tachtig en negentig verschoof het accent ten gunste van belangenorganisaties, geloofsgenootschappen en radiostations. Belangenorganisaties van de jaren '80 waren vooral gericht op de positieverbetering van hun achterban op specifieke terreinen zoals gezinshereniging, werkgelegenheid en legalisatie van verblijf.

Deze thema's en de organisaties die op de respectievelijke terreinen actief waren, laten zich niet indelen in termen van intern en extern. De werkgelegenheid was een economisch gegeven, maar een grote werkloosheid kon makkelijk een groepskenmerk worden. Ook de beleidsinterventies leidden ertoe dat de belangenorganisaties zich op de activering van jongeren, vrouwen en ouderen richtten. De geloofsgenootschappen begeleidden hun leden bij sociale problemen. Radiostations en tv-programma's speelden in op de integratienoden van Kaapverdiërs met informatie, voorlichting en educatieve programma's. De actieve rol van deze zelforganisaties leidde tot een grotere zichtbaarheid van de Kaapverdiërs en uiteindelijk tot erkenning door de overheid.

De lokale overheid heeft via het subsidiebeleid de organisatievorming aanmerkelijk beïnvloed. In de eerste helft van de jaren tachtig liet een belangrijk deel van de belangenorganisaties een groot elan zien om de integratie van hun achterban op diverse fronten te bevorderen. Door de afgedwongen oprichting van een Federatie konden zij echter niet meer rekenen op de subsidiegelden. Als gevolg daarvan moesten de meeste belangenorganisaties de deuren van hun accommodaties sluiten. De decentralisatie in 1994 heeft tot een aanzienlijke vermindering van subsidies geleid voor de zelforganisaties.

Omdat de 'FOCR' niet aan de verwachtingen voldeed, werd zij aan het einde van de jaren negentig opgeheven. De gemeente stemde in met de oprichting van een nieuwe professionele organisatie, de 'stichting Avanço', die wel aan de gemeentelijke beleidsrichtlijnen voldeed.

Transnationale banden bepaalden eveneens de organisatievorming. Vooral het politieke nationalisme binnen de 'Associação Cabo Verdiana' en de rivaliteit tussen voor- en tegenstanders van het nieuwe regime in Kaapverdië leidde tot de oprichting van nieuwe organisaties: de 'UCID', de 'PAICV', de 'MpD'. Als gevolg van deze transnationale politieke ontwikkeling ontstonden in de tweede helft van de jaren '90 solidariteitsorganisaties die de ontwikkeling van Kaapverdië ondersteunden. In dit kader zijn een tweetal Congressen van Kaapverdische Kaders (1994 en 1998) georganiseerd die eveneens een bijdrage leverden aan de relaties tussen de (georganiseerde) diaspora en de machthebbers in het herkomstland.

De relatie tussen de transnationale bindingen van de Kaapverdische zelforganisaties en hun betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving is een constante factor geweest in de beschreven periodes. In de jaren zeventig ging de politieke oriëntatie van bestuursleden van de 'Associação' op Kaapverdië samen met de bevordering van identiteit en integratie. In de jaren tachtig maakten de 'UCID' en haar partnerorganisaties gebruik van hun samenwerkingsrelaties met algemene instellingen in Rotterdam om politieke invloed op de ontwikkelingen in Kaapverdië uit te oefenen. Hier ontstond een rudimentair profiel van simultane participatie in beide landen, een patroon dat zich in latere decennia verder zou ontwikkelen. Ook de invoering van het parlementaire stelsel in Kaapverdië in 1991 heeft geleid tot een dubbele politieke oriëntatie. Deze oriëntatie bleek ook de band tussen organisaties van diverse diasporagemeenschappen te versterken, waardoor ze meer invloed konden uitoefenen op zaken van collectief belang in het herkomstland.

De creatie en consolidatie van sociaal kapitaal loopt als een rode draad door de drie fasen van de historische beschrijving van Kaapverdische zelforganisaties. Dit kenmerkt zich door de netwerken, de uiteenlopende activiteiten, de inzet van bestuursleden, de samenwerking tussen organisaties en de verwerving van hulpbronnen zoals subsidies, prestige en (politieke) invloed.

4

De etnische gelegenheidsstructuur

4

4.1 Inleiding

De centrale vraag van deze studie is welke functies etnische zelforganisaties vervullen. Deze vraag is toegespitst op drie deelterreinen waarvan de etnische gemeenschap er één van is. De vraag die wij in dit hoofdstuk willen beantwoorden is welke functies de Kaapverdische organisaties in de eigen gemeenschap vervullen. In het eerste hoofdstuk hebben we betoogd dat etnische zelforganisaties een minimum aan sociaal kapitaal moeten bezitten dat hen in staat stelt om activiteiten te verrichten. Dankzij die activiteiten wordt hun sociaal kapitaal verder ontwikkeld. De activiteiten vinden plaats in een gelegenheidsstructuur waarin ook bronnen van kapitaal aanwezig zijn zoals netwerken, subsidies, kennis. De eigen etnische gemeenschap vormt een dergelijke gelegenheidsstructuur. Dit betekent dat etnische zelforganisaties gebruik maken van kansen en mogelijkheden binnen hun eigen gemeenschappen om de bronnen van kapitaal te verwerven.

Deze functies in de eigen gemeenschap zijn eerder vanuit het perspectief van Putnam (1993) omschreven als *bonding*. De gestelde vraag kan worden geformuleerd in de vorm van een hypothese. We gaan ervan uit dat processen die de interne binding van een gemeenschap, dus de interne cohesie, bevorderen, positieve functies zijn. De *bonding* leidt immers tot de verdere accumulatie van sociaal kapitaal van de zelforganisaties, wat een uitbreiding van activiteiten mogelijk maakt. Op zich is *bonding* nastrevenswaardig, zij het dat de legitimiteit ervan per gemeenschap verschillend is. Zo is het autochtone nationalisme een vorm van *bonding* die in het algemeen niet op verzet stuit, terwijl de opleving van soortgelijke sentimenten bij andere etnische groepen als bedreigend wordt ervaren. De alternatieve hypothese zou kunnen luiden dat etnische zelforganisaties disfuncties vertonen, dus activiteiten ontplooiën die schadelijk zijn voor de eigen gemeenschap dan wel geen directe of indirecte bijdrage levert aan de integratie.

Een negatief antwoord op de vraag welke functies de Kaapverdische organisaties in de eigen gemeenschap vervullen geven de auteurs die het nut van etnische groepsvorming c.q. etnische zelforganisaties niet zien. *Bonding* is voor hen geen positieve functie, maar een disfunctie omdat het overbruggende relaties zou uitsluiten of minder waarschijnlijk maken. Dat zou zowel gelden voor de leefcultuur van geslaagde allochtonen (Van den Brink, 2006a) als voor etnische organisaties (Brink, Tromp en Odé, 2003), al erkennen de laatstgenoemde auteurs dat etnische zelforganisaties

hoofdzakelijk een ontmoetingsfunctie voor hun achterban hebben. Van den Brink (2006b: 289) meent dat zelforganisaties slechts wenselijk zijn wanneer ze zich op de brede samenleving oriënteren op straffe van afsluiting van de omringende samenleving. Vanuit het (assimilatie)perspectief van de ontvangende samenleving betreft het hier een disfunctie. Daarnaast kunnen er disfuncties worden onderscheiden voor de etnische groep zelf.

In de internationale literatuur heeft vooral Portes (1998: 15-18) gewezen op deze disfuncties. Hij noemt die 'negative social capital'. Het gaat om beperkingen die optreden door al te sterke interne sociale banden. Het gaat hier dus om het omgekeerde van wat Granovetter (1973) de 'kracht van zwakke bindingen' noemt, namelijk 'de zwakke van sterke bindingen'. Portes geeft kleurrijke voorbeelden van organisaties met leden die sterke banden met elkaar onderhouden en die elkaar als het ware gijzelen: maffiafamilies, prostitutie- en gokorganisaties, jeugdbendes. Het is onwerkelijk om deze verschijnselen te vergelijken met etnische zelforganisaties zoals voetbalverenigingen en kerken. Maar de boodschap is duidelijk: een te sterke *bonding* kan *bridging* uitsluiten.

Wij toetsen de hypothese dat *bonding* leidt tot verdere accumulatie van sociaal kapitaal wat de uitbreiding van activiteiten mogelijk maakt. Daartoe beschrijven we het sociaal kapitaal van de zelforganisaties en geven we een beschrijving van de activiteiten die zij ontplooiën en de netwerken die zij ontwikkelen. Het sociaal kapitaal van de individuele zelforganisaties bestaat vooral uit de kwaliteit van de bestuursleden, die kan worden afgelezen aan hun opleidingsniveau, sociale netwerken en ervaring. Daarnaast worden de leden van de organisaties, het aantal betrokken vrijwilligers, hun competenties, de netwerken tussen de organisaties en het sociale aanzien van de organisatie gerekend tot het sociaal kapitaal. Met behulp van dit kapitaal organiseren de zelforganisaties activiteiten, waarbij de fysieke accommodatie en de beschikking over financiën van belang zijn. Volgens Putnam (1993) wordt in dit proces van samenwerking tussen de organisaties en leden van de etnische gemeenschap het wederzijds vertrouwen herbevestigd en versterkt en vindt een vermeerdering plaats van het sociale kapitaal van de zelforganisaties. De samenwerking leidt ook tot kennisoverdracht, de effectuering van normen en verwachtingen en de ontwikkeling van deelnemers tot competente en mondige burgers.

De etnische gelegenheidsstructuur bestaat uit een grote verscheidenheid aan andere zelforganisaties waarmee wordt samengewerkt en de hulpbronnen waarover zij beschikken. Dat leidt tot een netwerk

van etnische organisaties. Dit netwerk is niet beperkt tot de etnische gemeenschap in Nederland, maar strekt zich uit tot andere Kaapverdische gemeenschappen in Europa. De etnische gelegenheidsstructuur bestaat verder uit de sociale banden die leden van de gemeenschap met elkaar onderhouden, de trots die zij ontleen aan de Kaapverdische cultuur (muziek, zang, sport), het streven naar behoud van een eigen etnische identiteit. Dankzij deze gemeenschapsactiviteiten worden samenwerkingsverbanden, solidariteit, vertrouwen, burgerlijke deugden, kortom, de interne sociale cohesie van de etnische groep, herbevestigd en versterkt.

In dit hoofdstuk staat de *bonding* centraal, dat wil zeggen, de interactie tussen de zelforganisaties en de etnische gelegenheidsstructuur. De betrekkingen tussen de etnische groep en de rest van de samenleving komen daardoor minder expliciet in beeld. Het perspectief op de activiteiten in de etnische gemeenschap brengt de activiteiten en strategieën in beeld waarmee zelforganisaties een belangrijk deel van hun sociaal kapitaal opbouwen. Aldus wordt de 'interne integratie', de *bonding*, in beeld gebracht.

4.2 De zelforganisaties

In dit hoofdstuk brengen we de Kaapverdische zelforganisaties in kaart aan de hand van vier variabelensets, namelijk (a) organisatiekenmerken, (b) het sociaal kapitaal, (c) de activiteiten en (d) organisatienetwerken. De eerste variabelenset biedt inzicht in organisatiekenmerken zoals het werkterrein, de organisatiedichtheid, de ontstaansperiode, de mate van institutionalisering en het bestuursprofiel. De tweede set geeft uitsluitel over het aantal leden en vrijwilligers, de accommodaties en de financiën van zelforganisaties. Het aantal leden en vrijwilligers vormen belangrijke elementen van het sociaal kapitaal van de organisaties, mede omdat dit gegeven iets zegt over de mate van solidariteit, bereidheid tot samenwerking, onderling vertrouwen, etnische gebondenheid en opgebouwde burgerlijke deugden. De activiteiten die binnen de etnische gemeenschap plaatsvinden, weerspiegelen het sociaal kapitaal van die etnische gemeenschap. Deze activiteiten leiden tot de verdere opbouw van het sociaal kapitaal van de organisatie en van de etnische gelegenheidsstructuur, met name door de versterking van de sociale banden in de etnische groep. De vierde set heeft betrekking op verschillende typen netwerken die de zelforganisaties met elkaar verbinden. We gaan na in hoeverre deze netwerken de uitdrukking zijn van

samenwerking, maatschappelijk krediet en de machtsverhoudingen tussen zelforganisaties. Samen bieden deze gegevens inzicht in de activiteiten van de zelforganisaties en de effecten ervan.

Om het verenigingsleven van de Kaapverdiërs in Rotterdam in kaart te brengen beginnen we in deze paragraaf met de algemene kenmerken van de onderzochte zelforganisaties: organisatietype, oprichtingsjaar, bestuurskenmerken en (lidmaatschap van) koepelorganisaties. Uit onze survey kwam naar voren dat de Rotterdamse Kaapverdiërs over 79 zelforganisaties beschikten. Alle onderzochte organisaties hadden een formeel bestuur, daarop waren ze immers geselecteerd. Van de onderzochte organisaties waren er 39 ingeschreven als 'stichting', 32 als 'vereniging' en de rest heeft zich, om niet nader genoemde redenen, niet ingeschreven. De zelforganisaties zijn gecategoriseerd naar hun voornaamste werkterrein en doelgroep(en). Op basis van deze indeling is in de hieronder gepresenteerde tabel 4.1. af te lezen dat er binnen deze gemeenschap sprake is van negen typen organisaties.

Tabel 4.1: Categorieën zelforganisaties naar werkterrein en decennium van oprichting.

	Jaren 60	Jaren '70	Jaren '80	Jaren '90	Vanaf 2000	Totaal
Mediaorganisaties.				3	3	6
Religieuze organisaties		1	3	2	1	7
Belangenorganisaties		1	1	5	2	9
Politieke organisaties	1	1		1		3
Solidariteitsorganisaties				6	10	16
Culturele organisaties	1	1	1	6	2	11
Sportorganisaties		2	1	17		20
Jongerenorganisaties				2	2	4
Vrouwenorganisaties			1	2		3
Totaal	2	6	7	44	20	79

Aan het begin van de immigratie in de jaren zestig bestonden er maar twee organisaties. De piek ontstaat in de jaren negentig. Meer dan de helft van het aantal onderzochte organisaties werd in dat decennium opgericht. De eerste categorie, mediaorganisaties, bestaat uit radiostations en organisaties die televisieprogramma's verzorgen voor de Kaapverdiërs. De religieuze

organisaties hebben het geloof of de levensbeschouwing als voornaamste doel. De belangenorganisaties leggen hun accent op integratiebevordering en belangenbehartiging. De politieke organisaties houden zich bezig met de beïnvloeding van beleid en bestuur. De solidariteitsorganisaties zijn uitsluitend gericht op het opzetten en uitvoeren van sociale projecten gericht op het herkomstland. De culturele organisaties hebben de cultuurbeleving en ontmoeting als hoofddoel. De sportorganisaties hebben voetbal als hun kernactiviteit en richten zich hoofdzakelijk op jongeren. De jongenorganisaties zijn voornamelijk gericht op integratiebevordering van hun doelgroep. De vrouwenorganisaties richten zich op vrijetijdsbesteding, vorming, hulpverlening, integratie en emancipatie van Kaapverdische vrouwen.

Het percentage organisaties dat werd opgericht in de eerste drie decennia van het overzicht is marginaal vergeleken met de laatste twee decennia. Kennelijk heeft dit te maken met het aantal organisaties dat door diverse omstandigheden is opgeheven, want de jaren tachtig werden gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan zelforganisaties die nu niet meer blijken te bestaan. Een tweede opvallend gegeven is dat er zich in de jaren negentig een explosieve groei van organisaties heeft voorgedaan: ruim 60 procent van de onderzochte organisaties is in deze periode opgericht. Daarnaast zien we dat een grote meerderheid van zelforganisaties die in dat decennium ontstond, op het land van herkomst is georiënteerd. Ten slotte valt uit de tabel op te maken dat ook in deze eeuw de oprichting van zelforganisaties toeneemt. De meeste daarvan zijn solidariteitsorganisaties.

Binnen de onderzochte organisaties vervullen er sommige de functie van een 'koepelorganisatie'. Het gaat om de 'Associação Desportiva Cabo-verdiana na Holanda', hierna 'ADCH' genoemd, de 'Liga Cabo-verdiana' en 'Nô's San Nicolau'. Daarnaast kan de Katholieke parochie 'Onze Lieve Vrouw van de Vrede', ook als een koepelorganisatie worden beschouwd omdat er 32 vrijwilligersgroepen en vier zelfstandige organisaties bij aangesloten zijn. De 'ADCH' en 'Liga Cabo-verdiana' zijn voetbalkoepels met negen voetbalclubs als leden. 'Nô's San Nicolau' is een samenwerkingsverband van acht voetbalgroepjes die naar verschillende dorpen van het eiland 'São Nicolau' zijn vernoemd.

Behalve de koepelorganisaties zijn vier zelforganisaties lid van het Platform Buitenlanders Rijnmond in Rotterdam. Daarnaast zijn vijf Kaapverdische zelforganisaties aangesloten bij nationale koepelorganisaties en acht bij internationale organisaties. In het laatste geval gaat het om transnationale organisaties, waar vooral politieke en religieuze organisaties deel van uitmaken.

Tabel 4.2: Aantal zelforganisaties aangesloten bij koepels per organisatiecategorie.

	Aantal leden Rotterdamse koepel(s)	Aantal leden nationale koepel(s)	Aantal leden internationale koepel(s)
Mediaorganisaties	1		
Religieuze organisaties	2	2	6
Belangenorganisaties	4	1	
Sportorganisaties	17		
Jongerenorganisaties	1	1	
Culturele organisaties	3		
Vrouwenorganisaties	0	0	0
Politieke organisaties			3
Solidariteitsorganisaties	0	0	0
Totaal	28	4	9

Wat betreft het werkgebied van de organisaties zegt tweederde van de woordvoerders van de organisaties dat zij op stedelijk niveau (Rotterdam) operationeel zijn. Vijf organisaties geven aan gericht te zijn op Kaapverdiërs in de deelgemeente Delfshaven. De rest van de organisaties is niet te verbinden met de gemeente Rotterdam.

Het bestuur speelt vaak een grote rol bij de oriëntatie en ontwikkeling van een organisatie. Om de kenmerken van bestuursleden in kaart te brengen, hebben we in onze survey gevraagd naar het aantal bestuursleden, hun leeftijd, geslacht, verblijfsduur in Nederland, opleidingsniveau en de wijze van aanstelling. Bij ongeveer 40 procent van de organisaties worden de bestuursleden gekozen, in iets meer dan 50 procent van de organisaties worden zij statutair benoemd en in de overige organisaties worden bestuursleden aangesteld op basis van coöptatie of via een andere benoemingsvorm. Bij ongeveer 80 procent van de organisaties is een man de voorzitter. Van de bestuursleden bestaat ongeveer 66 procent uit mannen en iets meer dan 34 procent uit vrouwen. De verhouding tussen de eerste en tweede generatie bestuursleden is ongeveer tweederde en eenderde. De tweede generatie Kaapverdiërs is goed vertegenwoordigd bij de jongerenorganisaties en andere typen organisaties zoals de solidariteitsorganisaties, voetbalclubs,

de Katholieke parochie en 'Avanço'. Twee procent van de bestuursleden is autochtoon. De gegevens over het opleidingsniveau van bestuursleden laten zien dat de overgrote meerderheid laagopgeleid is. Ongeveer 10 procent van de bestuursleden heeft een mbo-diploma.

4.3 Het kapitaal van de zelforganisaties

Leden en vrijwilligers van organisaties worden als belangrijke indicatoren beschouwd van hun sociaal kapitaal (vgl. Van den Berg *et al.*, 2008). Deze leden en vrijwilligers ontwikkelen sociaal kapitaal door middel van face-to-face-contacten in netwerken in de zelforganisaties. De leden en vrijwilligers zijn zelf dragers van kennis, waarden, normen, motieven en houdingen. Via contacten worden kennis, ervaring, waarden en normen uitgewisseld waardoor de vaardigheden en competenties van de betrokkenen toenemen. De interne sociale cohesie en collectieve identificatie worden zodoende versterkt.

Voor het vaststellen van het potentieel van Kaapverdische zelforganisaties hebben we de bestuursleden van de onderzochte zelforganisaties vragen gesteld over hun achterban, aantal actieve leden die op reguliere basis contributie betalen, actieve vrijwilligers, beroepskrachten en vrijwilligers die onregelmatig inzetbaar zijn. Onder 'achterban' verstaan we alle leden van een zelforganisatie. Onder actieve leden verstaan we mensen die hun contributie betalen en minimaal een keer per maand betrokken zijn bij activiteiten van de organisatie. De uitkomsten van die vragen vatten we samen in tabel 4.3. Daaruit kunnen we afleiden dat religieuze organisaties over verreweg de grootste achterban beschikken. Deze organisaties omvatten samen ongeveer 56 procent van de Kaapverdiërs in het verenigingsleven. Vooral de Katholieke parochie neemt met bijna vijfduizend parochianen daarin een dominante plaats in. Deze Kaapverdise parochie is de grootste allochtone katholieke gemeenschap in Nederland (Guerra, Wijsen en Steggerda, 2006: 98).

Tabel 4.3: Aantal leden en vrijwilligers per organisatiecategorie.

	Leden		Vrijwilligers	
	Actief	Niet actief	> 3 uur	< 3uur
Mediaorganisaties	89	47	76	30
Religieuze organisaties	1620	3230	796	195
Belangenorganisaties	458	252	82	84
Sportorganisaties	596	496	96	54
Jongerenorganisaties	168	117	55	20
Culturele organisaties	454	351	106	62
Vrouwenorganisaties	71	84	22	31
Politieke organisaties	260	48	19	56
Solidariteitsorganisaties	295	276	130	191
Totaal	3.911	4.801	1.382	723

Bijna veertienhonderd vrijwilligers besteedden meer dan drie uur per week aan activiteiten voor hun eigen gemeenschap. In de laatste kolom is te zien dat iets meer dan zevenhonderd vrijwilligers minder dan drie uur per week werk verrichten voor de achterban van hun organisaties. De organisaties kunnen samen rekenen op een achterban van bijna vierduizend mensen die met enige regelmaat aan hun activiteiten deelnemen.

De cijfers roepen meteen de vraag op wat de betekenis is van het aantal leden en vrijwilligers voor de ontwikkeling van sociaal kapitaal. Uit waarnemingen tijdens het veldwerk bleek dat zelforganisaties met horizontale lijnen (dat wil zeggen organisaties die gekenmerkt worden door een reguliere communicatie tussen het bestuur en de leden) beter scoorden bij de werving, coördinatie en prestatie van vrijwilligers dan sterk hiërarchische organisaties. Deze zelforganisaties kenmerken zich door een makkelijkere doorstroming van de informatie tussen het bestuur en de vrijwilligers en een gelijkwaardige bejegening van de laatsten door het bestuur. De stijl van leidinggeven motiveerde de betrokken vrijwilligers. Deze stijl kenmerkt zich door de ruime mogelijkheid voor leden en vrijwilligers tot inspraak bij de planning van de organisatie en/of taakverdeling en de grote mate van tolerantie van de zijde van de leidinggevende.

Organisaties zijn zich erg bewust van het belang van vrijwilligers. In de woorden van een bestuurslid.

De vrijwilligers zijn eigenlijk dé kracht van onze organisatie. Ze verrichten allerlei hand- en spandiensten zoals het opzetten en uitvoeren van activiteiten, schoonmaak en onderhoud van onze accommodatie, begeleiding van cursussen, trainingen, et cetera... Sommigen van hen zijn laagopgeleid, maar ze kregen wel een kans binnen onze organisatie om door te groeien (...).
(Interview nr. 8)

De kansen tot zelfontplooiing en de beloning voor de vrijwilligers bestaan veelal uit de expliciete erkenning en waardering door het bestuur voor hun bijdrage. Ook worden deze vrijwilligers in de gelegenheid gesteld om cursussen en trainingen te volgen. De beloning neemt ook de vorm aan van een jaarlijks publiek feest voor de vrijwilligers. Voor de vrijwilligers is de entree dan gratis en er worden prijzen uitgereikt door een jury voor degenen die het beste hebben gepresteerd. Vrouwen en jongeren werden door deze blijken van waardering aangemoedigd en bleven langer actief voor een organisatie.

Naast het aantal leden en vrijwilligers dat deel uitmaakt van een achterban is het belangrijk na te gaan in hoeverre deze organisaties op de contributie van hun leden kunnen rekenen. Vooral voor organisaties die geen of nauwelijks subsidies ontvangen, vormen deze contributies de belangrijkste hulpbron. De contribuerende leden zijn vaak ook actief binnen de eigen organisatie. Daarom is een vraag gesteld over de frequentie waarmee leden en/of donateurs hun contributie en/of bijdrage betalen. Tabel 4.4 geeft een overzicht van de antwoorden.

Uit de tabel blijkt dat ongeveer 25 procent van de Kaapverdische zelforganisaties over een achterban beschikt die regelmatig contributie betaalt en geld doneert. Opvallend hierbij zijn de religieuze organisaties. Deze kunnen op grote schaal rekenen op de contributies van (bijna) alle leden en donateurs. Bij de mediaorganisaties worden geen contributies geheven en donaties ontvangen. Ook bij een groot deel van sportorganisaties en solidariteitsorganisaties is de contributie niet van toepassing.

Tabel 4.4: Contribuerende leden en/of donateurs per organisatiecategorie.

Type organisatie	(bijna) ledereen	Een redelijk aantal	Een klein aantal	N.v.t.	Totaal
Mediaorganisaties				6	6
Religieuze organisaties	6	1			7
Belangenorganisaties	1	3	2	3	9
Sportorganisaties	2	2	1	15	20
Jongerenorganisaties	1		1	2	4
Culturele organisaties	3	2	2	4	11
Vrouwenorganisaties			2	1	3
Politieke organisaties		2	1		3
Solidariteitsorganisaties			3	13	16
Totaal	13	10	12	44	79

Over de leeftijdsverdeling is niet veel te zeggen omdat veel organisaties nauwelijks gegevens hierover vastleggen. Volgens ons survey is slechts één organisatie hoofdzakelijk gericht op leden van 16 jaar en jonger. Deze leeftijdscategorie is duidelijk ondervertegenwoordigd bij de rest van de onderzochte organisaties. De leeftijdsklasse van 16-35 jaar is, zoals te verwachten, goed vertegenwoordigd in de sport- en jongerenorganisaties. Ook opvallend is dat deze leeftijdsgroep sterk is vertegenwoordigd in de solidariteits- en culturele organisaties. Het survey wees uit dat liefst 75 procent van de achterban van de Kaapverdise organisaties 35 jaar en ouder is. Met andere woorden: de eerste generatie is getalsmatig het beste vertegenwoordigd binnen het georganiseerde deel van de gemeenschap.

Behalve de gegevens over de leden en vrijwilligers hebben we in onze survey aandacht besteed aan twee soorten hulpbronnen van zelforganisaties, namelijk accommodaties en financiën. Wat betreft accommodaties blijkt uit de dataverzameling dat 28 Kaapverdise zelforganisaties over een eigen kantoorruimte beschikken. Hierbij zijn twee subgroepen te onderscheiden. De eerste groep bestaat uit 17 organisaties die een pand of gebouw in eigen beheer hebben. De andere groep, bestaande uit 11 suborganisaties, valt onder de categorie 'medegebruikers' van een bepaalde accommodatie. Meestal worden zalen van wijkorganisaties of andere maatschappelijke instellingen

gehuurd voor bijvoorbeeld discussie- en of voorlichtingsbijeenkomsten.

Uit het survey blijkt dat 75 procent van de Kaapverdische zelforganisaties financieel volledig op eigen kracht draait. Het gaat vooral om religieuze, politieke, sociaal-culturele en sportorganisaties. Dit betekent dat hun inkomsten door de leden wordt opgebracht. Slechts een beperkt aantal categorieën van organisaties kon rekenen op financiële ondersteuning van de overheden. 'Avanço', een tweedelijnninstelling, en 'Cabo', een jongerenorganisatie, ontvangen een structurele subsidie. Deze twee organisaties ontvangen ongeveer 90 procent van de lokale overheidssubsidies die gereserveerd zijn voor de Kaapverdische gemeenschap. Het grote aandeel in de subsidies is te verklaren uit het feit dat deze organisaties als uitvoerders van het overheidsbeleid fungeren. Daarnaast kunnen de twee organisaties jaarlijks rekenen op projectsubsidies van de deelgemeente Delfshaven.

Andere zelforganisaties kunnen ook subsidieaanvragen indienen bij hun deelgemeenten en andere fondsen. Maar van deze mogelijkheid wordt nauwelijks gebruik gemaakt. Een meerderheid van onze respondenten stelt dat het beperkte gebruik van subsidiemogelijkheden aan gebrek aan kennis is toe te schrijven. Ze worden onvoldoende ondersteund door beroepskrachten om projecten op te zetten en subsidieaanvragen in te dienen. Navraag bij de verantwoordelijke ambtenaar van de deelgemeente Delfshaven wees uit dat slechts drie Kaapverdische zelforganisaties bij zijn afdeling bekend zijn. Mediaorganisaties worden wel door de gemeente Rotterdam gesubsidieerd. De Kaapverdische overheid heeft incidenteel een drietal organisaties ondersteund. Een subsidiebron was de directie Algemene Zaken van de gemeente Rotterdam die jaarlijks ongeveer vijftien Kaapverdische organisaties subsidie verstrekt in het kader van de internationale samenwerking. Ten slotte hebben sommige solidariteitsorganisaties van de Mede Financiering Organisaties (MFO) subsidies ontvangen voor projecten gericht op Kaapverdië.

4.4 Het sociale kapitaal van de etnische groep

De etnische gemeenschap beschikt ook over sociaal kapitaal dat wordt ingezet tijdens allerlei activiteiten en waarop de zelforganisaties een beroep doen. In deze paragraaf gaan we in op deze activiteiten. Daarmee wordt duidelijk welke elementen van het sociaal kapitaal van de etnische

gelegenheidsstructuur worden gemobiliseerd. Om die activiteiten in kaart te brengen hebben we in onze survey vragen gesteld over de sociaal-culturele activiteiten, sportieve en recreatieve activiteiten en media-activiteiten.

4.4.1 Sociale en culturele activiteiten

Sociale activiteiten verwijzen in dit onderzoek naar culturele bijeenkomsten, feestelijke gelegenheden en excursies. Doel van deze activiteiten is de bevordering van de gezamenlijke cultuurbeleving en de cultuuroverdracht aan de jonge generatie. Dergelijke activiteiten hebben een grote aantrekkingskracht binnen de Kaapverdische gemeenschap. De gezellige sfeer van een feestelijke activiteit is vaak een belangrijke factor voor het aanzien van een zelforganisatie.

Uit tabel 4.5 valt af te leiden dat deze activiteiten aantrekkelijk zijn voor de grote meerderheid van de Kaapverdische organisaties (slechts 8 organisaties hebben de afgelopen jaren geen bijeenkomsten georganiseerd). In vergelijking met andere zelforganisaties zijn de mediaorganisaties veel minder geneigd om dergelijke activiteiten te organiseren. Deze organisaties hebben een specifieke relatie met de luisteraars en kijkers en zijn moeilijk te vergelijken met de andere typen organisaties.

Tabel 4.5: Frequentie van georganiseerde sociale activiteiten per organisatiecategorie

	Jaarlijks	2-3x per jaar	Maandelijks	Totaal organisaties
Mediaorganisaties.	1	2		3
Religieuze organisaties	1	5	1	7
Belangenorganisaties	2	5	2	7
Sportorganisaties	1	19		20
Jongerenorganisaties	1	2	1	3
Culturele organisaties	4	5	2	11
Vrouwenorganisaties		2	1	3
Politieke organisaties		3		3
Solidariteitsorganisaties	5	7	2	14
Totaal organisaties	10	45	5	71

De meeste sociale activiteiten staan bekend als ‘*festas populares*’ ‘populaire feesten’ die tevens het karakter hebben van volksfeesten. Het gaat hierbij vooral om feestelijke activiteiten die een massaal karakter hebben. Bij de andere activiteiten legt men meer de nadruk op ontmoeting en cultuuroverdracht. Deze activiteiten worden vaak als een hulpmiddel beschouwd om de betrekkingen met de achterban te onderhouden en de eigen etnische identiteit te versterken. Dat laatste komt tot uitdrukking in de trots Kaapverdiër te zijn en over een eigen cultuur te beschikken. Belangrijke momenten van dergelijke uitingen zijn de viering van nationale feestdagen, lezingen en conferenties over de eigen cultuur, herdenkingsdagen en discussiebijeenkomsten.

Dergelijke festiviteiten zijn een aantrekkelijk middel om Kaapverdiërs van alle sociale categorieën en leeftijden bij elkaar te brengen. Alle organisatietypen ontplooiën deze activiteiten. Voor sportorganisaties zijn die na voetbal de belangrijkste activiteit. De uitdaging voor de meeste organisaties is om deze activiteiten rendabel te maken zodat zij een deel van hun kosten kunnen dekken. Jaarlijks organiseren zij twee of drie grote activiteiten. Uit de gesprekken met de kaderleden van sportorganisaties blijkt dat de concurrentie met elkaar en de hoge kosten van de feestzalen grote obstakels vormen om meer van deze evenementen te organiseren.

De geloofsgenootschappen vervullen een sociale functie en een identiteitsfunctie. De sociale functie komt tot uitdrukking in de hechte banden tussen de leden van hun achterban. Het gaat hierbij vooral om het ontmoeten van mensen met dezelfde achtergrond. Deze organisaties genereren zodoende een netwerk van mensen die elkaar ondersteunen, een soort ‘safe haven’, waar de leden terecht kunnen wanneer ze geconfronteerd worden met allerlei problemen. Bij de identiteitsfunctie staan activiteiten centraal die erop gericht zijn om de eigen taal, cultuur en geschiedenis te beleven en door te geven aan de tweede generatie. Ook worden met enige regelmaat discussiebijeenkomsten georganiseerd. Vooral de Katholieke parochie besteedt speciale aandacht aan identiteitsvorming, cultuurbeleving en ontmoeting.

Sleutelinformanten brengen naar voren dat activiteiten van geloofsgenootschappen niet alleen intern gericht zijn, maar ook extern. Illustratief daarbij is het volgende citaat.

Kerkelijke activiteiten zijn voor ons van groot belang. Activiteiten zijn voor ons allemaal een uitstekende gelegenheid elkaar te zien en iets te doen

voor de mensen in de kerk zelf of voor onze gemeenschap. Tijdens een discussiemiddag of een culturele activiteit kom je bijvoorbeeld te weten dat iemand ziek is of problemen heeft. In een dergelijk geval probeer je iets te doen voor die persoon. Want de banden tussen de parochianen zijn heel sterk. Of je nou veel hebt of niet, probeer je toch een bijdrage er aan te leveren. Iedereen probeert zijn hand aan te reiken, omdat we weten dat elkaar te hulp staan iets is dat heel normaal hoort binnen de kerk (...). Maar we genieten ook van leuke momenten hoor. We organiseren jaarlijks een parochiefeest en de hele buurt, mensen van de deelgemeente, et cetera zijn allemaal welkom. Vooral onze samenwerkingspartners vergeten we zeker niet, want het zijn deze organisaties die ons telkens bijstaan met allerlei activiteiten en projecten die wij organiseren. (Interview nr. 5)

Het geloofgenootschap is een trefpunt voor eigen leden. Het besef overheerst dat elkaar helpen een gangbare norm is binnen de organisatie. Bovendien maakt het geloofgenootschap gebruik van eigen activiteiten om de relaties met externe partners te versterken. De activiteiten van geloofgenootschappen sorteren dus twee belangrijke effecten: ze versterken de banden tussen de leden en bieden het interne netwerk veiligheid en zekerheid waardoor de organisaties bruggen slaan naar de bredere samenleving.

Aan de respondenten is ook gevraagd of hun organisaties activiteiten uitvoeren die te maken hebben met culturele uitingen zoals toneelopvoeringen, optredens van muziek-, dans- en theatergroepen, concerten en tentoonstellingen. Twee voorbeelden zijn de 'Stichting Lantuna' die dansvoorstellingen als kernactiviteit heeft; en de 'Stichting Rabassa' die zich vooral bezig houdt met muziekoptredens en muzieklessen voor Kaapverdiërs. Deze organisaties hebben een bepaalde bekendheid opgebouwd door op te treden voor diverse bevolkingsgroepen, zowel in Nederland als in andere Europese landen. Opvallend is dat de helft van de belangenorganisaties ook op dit veld actief is en daarbij samenwerkt met andere culturele organisaties. Deze culturele organisaties worden ook ingeschakeld om het activiteitenprogramma van andere organisaties aantrekkelijk te maken. Cultuuruiting en identiteitsvorming vinden binnen de Kaapverdische gemeenschap gretig aftrek. De politieke organisaties voeren geen culturele activiteiten uit.

4.4.2 Grote evenementen

Behalve de activiteiten voor de eigen achterban is de mobiliserende kracht van de sportorganisaties voor een belangrijk deel af te lezen aan de grote evenementen die zij organiseren. Twee uitschieters binnen de Kaapverdise gemeenschap zijn de Pasen- en Pinkstervoetbaltoernooien die door 'ADCH' en 'Liga Cabo-verdiana de Clubes' worden georganiseerd. Aan deze sportevenementen doen volgens bestuursleden gemiddeld niet minder dan vijfduizend Kaapverdiërs per dag mee. De deelnemers zijn voor het grootste deel jongeren. Van belang is het grensoverschrijdende karakter van deze evenementen. Ieder jaar nemen Kaapverdise voetbalclubs uit andere Europese steden deel aan deze voetbaltoernooien en aansluitende activiteiten. Grote attracties van dit soort voetbaltoernooien zijn vooraanstaande voetbalclubs uit Kaapverdië die hier ieder jaar aan deelnemen. Sportorganisaties hebben vermoedelijk de grootste mobilisatiekracht.

Jaarlijks wordt een voetbalcompetitie georganiseerd door de voetbalcoepelorganisatie 'ADCH' waar lidorganisaties wekelijks bij betrokken zijn.

Tabel 4.6: Frequentie georganiseerde sportactiviteiten per organisatiecategorie

	Wekelijks	Maandelijks	2x per jaar	Jaarlijks	Aantal organisaties
Mediaorganisaties		1			1
Religieuze organisaties				1	1
Belangenorganisaties		1		1	2
Sportorganisaties	10	1	8		19
Jongerenorganisaties	1			2	3
Culturele organisaties	1	1	2		4
Vrouwenorganisaties	1		1		2
Politieke organisaties		1			1
Solidariteitsorganisaties		4	1		5
Totaal organisaties	13	9	12	4	38

In de meeste gevallen gaat het om andere voetbaltoernooien die jaarlijks in de zomermaanden wordt georganiseerd. De maandelijkse activiteiten worden georganiseerd door andere typen zelforganisaties. Vooral de voetbalkoepels de 'ADCH', 'Nô's San Nicolau' en de 'Liga Cabo-verdiana de Clubes' leveren hierbij een belangrijk aandeel. Deze activiteiten worden hieronder nader beschreven. Ook andere organisaties houden zich in deze periode jaarlijks bezig met voetbaltoernooien. Het bekendste is het zogenoemde 'Torneio Inter-Ilhas' (het Intereilanden toernooi) waaraan verschillende voetbalorganisaties deelnemen. Vrouwen organiseren sportactiviteiten zoals zwemmen en aerobics.

Naast de grote activiteiten van de 'ADCH' en de 'Liga Cabo-verdiana de Clubes' behoren de voetbaltoernooien van 'Nô's San Nicolau' en van het Inter-eilanden toernooi tot de belangrijke gebeurtenissen die elk tussen de twee- en drieduizend mensen bij elkaar weten te brengen. Ook de activiteiten van twee andere voetbalclubs 'Maense' en 'São Tiago' zijn grote trekpleisters. Uit de meeste interviews blijkt dat het organiseren van grote evenementen zoals voetbaltoernooien veel organisatorische capaciteiten vraagt van de bestuursleden. Een van de respondenten verwoordde deze inspanning als volgt.

We laten ieder keer zien dat alleen de Kaapverdiërs in Rotterdam in staat zijn om zulke grote toernooien te organiseren. Tegelijkertijd ligt ieder jaar een grote last op onze schouders. Vooral de financiële kant van de zaak is erg gecompliceerd (...). De Kaapverdische sponsors leveren alleen maar een bescheiden bijdrage in en we moeten zelf creatief zijn om op andere manier het geld bij elkaar te brengen. Vroeger konden we rekenen op allerlei inkomsten, zoals de entreegelden van de bezoekers. Maar die mogelijkheid is van de baan (...). We moeten ook allerlei gesprekken voeren met de Politie Rotterdam over veiligheidszaken en dergelijke (...), met de afdeling van Sport en Recreatie en met ambtenaren van deelgemeenten. Of we moeten telkens met allerlei instanties onderhandelen over voetbalvelden en feestzalen om de toernooien zo goed mogelijk te laten verlopen. Ieder jaar leren we steeds meer hoe het beter moet, we krijgen complimentjes van Rotterdamse bestuurders en ministers van Kaapverdië (...). Daarom blijft dit soort evenementen voor ons een grote en leuke uitdaging. (Interview nr. 9)

Bestuurders van sportorganisaties die grote voetbaltoernooien organiseren dienen te beschikken over kennis en vaardigheden op het gebied van werving en beheer van financiële middelen, communicatie en onderhandelen. Door

die activiteiten ontstaan werkrelaties met diverse Nederlandse instellingen. De schaal van de activiteiten doorbreekt dus een eventueel etnisch isolement. Uit het citaat blijkt ook dat de complimentjes van Rotterdamse bestuurders en Kaapverdische ministers een gunstige invloed hebben op de bestuursleden.

Een tweede grote evenement waar veel mensen op afkomen is de bedevaart van de Katholieke parochie naar Scherpenheuvel in België. Aan deze jaarlijkse gebeurtenis nemen gemiddeld ongeveer achthonderd Kaapverdiërs deel. Behalve voor religieuze handelingen wordt er ruimte gereserveerd voor culturele uitingen en sociaal samenzijn. Deze Katholieke parochie organiseert jaarlijks ook een groot 'intercultureel buurtfeest' waaraan ongeveer vierhonderd vrijwilligers deelnemen en daarnaast nog andere buurtbewoners, onder wie ook leden van andere etnische groepen.

Zeven van de negen categorieën onderzochte organisaties ontplooiën grote activiteiten gericht op een breed publiek. Door de grote onderlinge concurrentie slaagt de laatste jaren slechts een klein aantal erin om succesvolle festiviteiten te organiseren. Sommige solidariteitsorganisaties en culturele organisaties zijn aangewezen op deze activiteiten. Zo organiseren 'Stichting Ribeira da Torre' en 'Stichting Gerações Unidas de Chã de Pedras' culturele evenementen om hun projecten in Kaapverdië te kunnen financieren. Ook culturele organisaties zoals 'Convívio Roterdão' en 'Mães e Filhas' ontplooiën activiteiten om hun organisatiekosten te dekken. Het gemiddelde mobilisatievermogen van deze typen organisaties is aanzienlijk lager dan dat van de bekende sportorganisaties. De grote activiteiten van de politieke en belangenorganisaties vertonen een ander karakter: het gaat hoofdzakelijk om niet-winstgevende activiteiten zoals grote discussiebijeenkomsten, de viering van nationale feestdagen en culturele manifestaties.

4.4.3 Media-activiteiten

Binnen de Kaapverdische gemeenschap zijn er in totaal negen organisaties die wekelijks lokale radio en/of televisie-programma's uitzenden. Twee Pinkstergemeenten nemen ook deel aan de wekelijkse radio- en tv-uitzendingen. Op dit terrein is de transnationaal georiënteerde Universele Kerk van Gods Rijk (Igreja Universal do Reino de Deus) het best georganiseerd. Zij beschikt over wekelijkse radio- en televisieprogramma's en een eigen website (in het Nederlands) en maakt met allerlei informatie en links (transnationale) contacten en uitwisseling mogelijk.

Het 'Centro do Racionalismo Cristão' heeft tot 2006 samengewerkt met 'Rádio Voz de Cabo Verde' waardoor zijn achterban met een wekelijks programma werd bediend. De maatschappelijke instelling 'Avanço' en de Stichting WIKRO (Stichting Welzijn en Integratie van Kaapverdiërs in Rotterdam) hebben zendtijd bij Rotterdam TV. Zij zorgen ieder voor twee uitzendingen per week. Elke twee weken is er een Nederlandstalig programma van 'Avanço' (in samenwerking met de Jongerenorganisatie Cabo), dat gericht is op Kaapverdise jongeren.

Tabel 4.7: Aantal media-activiteiten per organisatiecategorie (In het Portugees = PT; in het Nederlands = NL).

	Nieuwsbrief		Website		Krant		Radio		TV	
	PT	PT+NL	PT	PT+NL	PT	PT+NL	PT	PT+NL	PT	PT+NL
Mediaorganisaties			1		1		3	2		1
Religieuze organisaties			1				3	1		1
Belangenorganisaties		1		1						1
Sportorganisaties		1					1			
Jongerenorganisaties		1		1				1		1
Culturele organisaties				1						
Solidariteitsorganisaties		1		2						
Totaal organisaties		4		7		1	7	4		4

De televisie-uitzendingen van Stichting WIKRO hebben vaak een Nederlandse ondertiteling. De rest van de andere programma's heeft hoofdzakelijk volwassenen als doelgroep en 'Crioulo' (de lingua franca van Kaapverdiërs) als voertaal. Hun televisieprogramma's vertonen een tweezijdig karakter. De inhoud is voor een (klein) deel gericht op voorlichting over onderwerpen die van nut worden geacht voor het integratieproces van de Kaapverdise kijkers. Het grootste deel van de televisiezendtijd wordt echter gevuld met culturele onderwerpen en entertainment. De andere vier algemene radiostations verzorgen samen in totaal 52 uur radio-uitzending per week. In hun dagelijkse uitzendingen ligt het accent op de Kaapverdise muziek. Zij besteden ook aandacht aan integratiebevorderende programma's en nieuws uit het herkomstland.

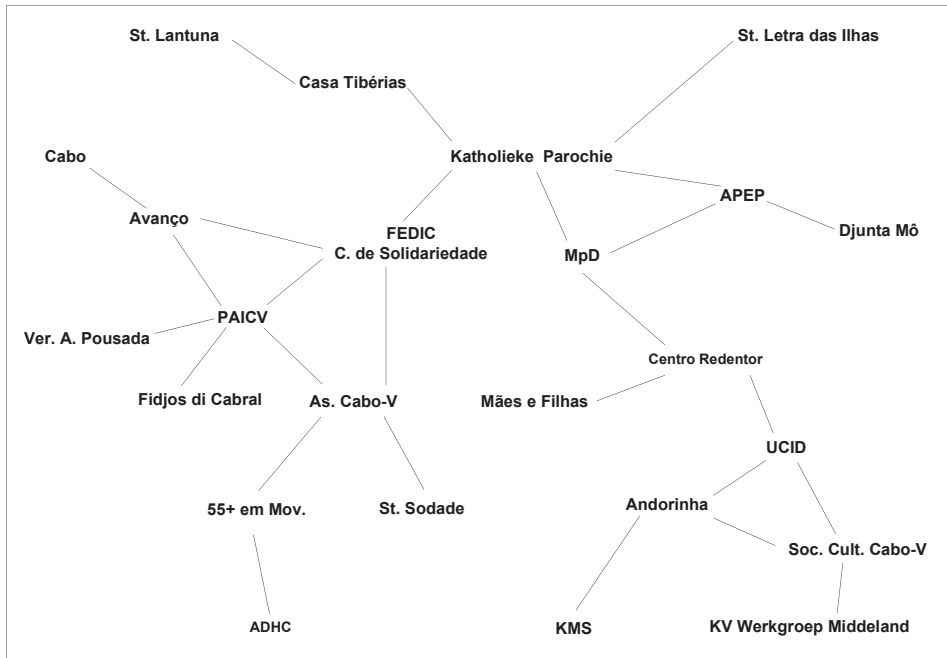
4.5 Organisatienetwerken

Bestuurders kunnen functies in meerderde besturen bekleden. Bestuursnetwerken kennen dus dubbelfuncties en geven zodoende inzicht in de relaties tussen organisaties (Van Heelsum, 2001; Berger, Van Heelsum, Fennema, en Tillie, 1998). Een dergelijke analyse van bestuurlijke netwerken hebben wij ook uitgevoerd voor de Kaapverdische zelforganisaties. We hebben allereerst de centraliteit van een organisatie binnen het netwerk vastgesteld. Met centraliteit doelen we op het aantal verbindingen dat een organisatie met andere organisaties heeft. Op basis van de vastgestelde centraliteit hebben de we de onderlinge relaties nader geanalyseerd. Vervolgens hebben we met behulp van observaties en aanvullende informatie uit het veldwerk getracht iets te zeggen over deze bestuursnetwerken.

Om het Kaapverdische netwerk van bestuurlijke dubbelfuncties in kaart te brengen hebben we een belangrijk deel van de namen van bestuursleden van zelforganisaties verzameld via het databestand van de Kamer van Koophandel. Het resterende deel verzamelde we tijdens de gesprekken met bestuursleden. De figuur 4.1 hieronder is een grafische weergave van het complete bestuurlijke netwerk van dubbelfuncties. Dit netwerk is geconstrueerd op basis van de methode van Helmers, Mokken, Plijter en Stokman (1995).

Van de in totaal 79 organisaties maken 24 organisaties deel uit van een groot bestuursnetwerk. Wat verder opvalt is dat de meerderheid van organisaties niet in dit netwerk van dubbelfuncties is opgenomen. Verder zijn binnen het grote bestuursnetwerk vier clusters te onderscheiden. Een cluster bestaat uit een aantal zelforganisaties die gegroepeerd zijn rond een centrale organisatie. De vier clusters in dit bestuursnetwerk worden genoemd naar de centrale organisaties. Deze zijn: de Katholieke parochie, de 'PAICV', de 'UCID' en de 'MpD'. Figuur 4.1 laat ook de prominente plaats van de Katholieke parochie zien omdat deze via bestuurlijke dubbelfuncties verbonden is met de drie politieke organisaties 'PAICV', 'UCID' en 'MpD'. De Katholieke parochie fungeert als een brug naar de andere drie clusters die een politiek-ideologisch karakter hebben. Daarom bevindt zich aan de linkerkant een cluster waarbij de 'PAICV' een centrale positie inneemt. Aan de rechterkant hebben twee politieke organisaties, de 'UCID' en de 'MpD', een hoge mate van centraliteit.

Figuur 4.1. Netwerk van dubbelfuncties

In het volgende zullen we de vier centrale clusters in het netwerk bespreken.

Cluster Katholieke parochie

De Katholieke parochie is verbonden met vijf organisaties: Stichting Letra das Ilhas, 'Comité de Solidariedade', 'Casa Tiberias', 'MpD' en 'APEP'. De Katholieke parochie vormt een brug naar de andere clusters. Dit betekent dat zij een integrerende functie binnen het grote bestuursnetwerk vervult. Met andere woorden: de Katholieke parochie is blijkbaar de enige plaats binnen de Kaapverdise gemeenschap waar bestuursleden van de gevestigde politieke partijen met elkaar samenwerken. Een ander belangrijk gegeven is de nauwe relatie van de kerk met de grootste vrouwenorganisatie 'Casa Tiberias'.

Cluster 'PAICV'

In dit subcluster speelt de 'PAICV', als politieke organisatie van Kaapverdiërs een centrale rol met zes dubbelfuncties. De meeste organisaties die aan dit netwerk zijn verbonden zijn belangenclubs. Traditiegetrouw hebben zowel het 'Comité de Solidariedade' als de 'Associação Cabo Verdiana' gefungeerd

als belangrijke steunpilaren van deze politieke groep. De laatste jaren is de 'Associação' geworden tot een 'papieren' organisatie. De 'Stichting Avanço' maakt ook deel uit van dit subcluster. De andere organisaties die aan dit subcluster gelieerd zijn, 'Fidjos di Cabral' en 'A Pousada', zijn recentelijk opgericht. Vooral 'Stichting Avanço' en 'A Pousada' beschikken over gebouwen (vergaderruimtes, zalen) die van belang zijn voor de zelforganisaties.

Cluster 'UCID'

Aan de rechterkant van de figuur bevindt zich het subcluster 'UCID'. Dit subcluster vertoont grote gelijkenissen met dat van de 'PAICV'. De organisaties in dit subcluster hebben een ideologische verwantschap met de 'UCID'. Zo is de 'Stichting Sociedade Cultural' een belangenorganisatie die bekend staat als bastion van de 'UCID'. De 'Stichting Andorinha' is de enige solidariteitsorganisatie binnen dit netwerk. Door haar projecten en de inzet van haar bestuursleden is zij een verbindingsschakel binnen dit cluster. De 'Kaapverdaanse Werkgroep Middelland' is eveneens de 'Stichting Andorinha' nauw verbonden met algemene instellingen.

Cluster 'MpD'

Deze (politieke) subcluster is het kleinste en heeft drie organisaties als 'buren' waarvan twee geloofsgenootschappen, namelijk 'Centro do Racionalismo Cristão' en de Katholieke parochie. De andere organisatie is een belangenvereniging van leerkrachten die de laatste jaren nauwelijks een rol van betekenis speelt binnen de Kaapverdise gemeenschap. Het grootste deel van haar (incidentele) activiteiten was in het verleden gericht op het onderwijs. Een bestuurslid van de 'MpD' is betrokken bij drie organisaties van dit subcluster.

Berger *et al.* (1998: 16) betogen dat dubbelfuncties vaak nauwelijks informatie opleveren over de werkelijke betekenis van de relaties tussen de betrokken organisaties. Op grond van onze observaties kunnen wij bevestigen dat mensen die bestuursfuncties vervullen niet altijd invloedrijke schakels zijn binnen het netwerk. Met andere woorden: hun rol moet niet worden overschat. Een andere belangrijke beperking van deze dubbelfuncties is het belang van van tijdelijke karakter. Zo komen verkiezingen binnen organisaties vaak voor, waardoor bestuursleden wisselen wat van grote invloed is op de structuur van het bestuurlijk netwerk. Hierdoor is de kans groot dat een cluster een andere vorm aanneemt wanneer een bestuurslid van een organisatie ontslag

neemt of de verkiezing binnen een organisatie verliest.

Binnen de gemeenschap zijn er betrekkelijk invloedrijke sleutelfiguren te vinden die geen dubbelfuncties vervullen, maar wel over macht of gezag beschikken. Een voorbeeld is Horácio Santos (gefingeerde naam): hij geniet een relatief groot prestige en grote bekendheid zowel binnen de Kaapverdische gemeenschap als in politieke kringen in Kaapverdië. Daardoor vervult hij een schakelfunctie tussen enkele Kaapverdische zelforganisaties in Rotterdam en het herkomstland. José Tavares (fictieve naam) is een ander voorbeeld. Hij voorziet belangen-, politieke en/of sportorganisaties van advies, informatie over subsidiemogelijkheden en allerlei contacten. Zijn invloed is vooral te danken aan zijn kennis en z'n invloedrijke netwerken binnen de Nederlandse samenleving.

De beschrijving van de voorgaande netwerken onthult dat *bonding* niet alleen tussen individuen en zelforganisaties plaatsvindt, maar ook tussen organisaties onderling. De bestuurlijke expertise is vaak geconcentreerd in bepaalde organisaties die een centrale plaats innemen in de respectievelijke clusters. *Bonding* is daarmee niet alleen een kwestie van identiteiten en identificaties, maar ook van kennis, relatienetwerken en samenwerkingsverbanden. De Katholieke parochie bijvoorbeeld vervult zodoende een integrerende functie binnen de Kaapverdische gemeenschap omdat zij als brug fungeert tussen politieke clusters. Daardoor komen informatie-uitwisseling, samenwerking en vertrouwen tot stand tussen bestuursleden van organisaties. De samenwerking tussen organisaties leidt voorts tot de vermeerdering van sociaal kapitaal van organisaties, vooral de uitoefening van invloed en de rekrutering van nieuwe leden.

4.6 Conclusies

Welke functies vervullen de Kaapverdische zelforganisaties in de eigen gemeenschap? Dat is sterk afhankelijk van het sociaal kapitaal van de organisaties. We hebben laten zien dat er een grote verscheidenheid aan zelforganisaties bestaat, gericht op verschillende werkerterreinen. De eerste generatie speelt een centrale rol binnen de besturen van zelforganisaties, maar ook het aandeel van de tweede generatie is niet te verwaarlozen, met name in sportorganisaties, solidariteitsorganisaties en kerkgenootschappen. Het opleidingsniveau van de bestuurders is relatief laag te noemen. De Kaapverdische zelforganisaties kennen een groot aantal leden en vrijwilligers.

Met de toename van het vrijwilligerskorps ontwikkelen de zelforganisaties grootsere activiteiten, hebben zij een grotere aantrekkingskracht, genieten zij veel meer waardering en zijn zij representatiever voor de gemeenschap. Ook wordt hierdoor de bindingskracht van de organisaties sterker.

Het brede scala van activiteiten omvat sociale en culturele bijeenkomsten, sportbijeenkomsten, grote evenementen en media-activiteiten. Voor de organiserende zelforganisaties genereren deze activiteiten populariteit, legitimiteit, sociaal aanzien, meer vrijwilligers en nieuwe leden. Het sociale kapitaal van de organisatie wordt dankzij deze activiteiten verder ontwikkeld. Sommige zelforganisaties, zoals de katholieke kerk, vervullen zelfs een spilfunctie binnen de gemeenschap. De activiteiten van de zelforganisaties leiden tot een bloeiend gemeenschapsleven en versterken zodoende de etnische gelegenheidsstructuur. Vooral door de 'festas populares', de voetbaltoernooien, de activiteiten van de Katholieke parochie en de media-activiteiten wordt de interne binding versterkt, de collectieve identiteit herbevestigd en de onderlinge solidariteit vergroot. De stelling van Putnam, volgens welke *bonding* leidt tot verdere accumulatie van sociaal kapitaal en uitbreiding van activiteiten, vinden wij bevestigd. Aan de beschreven activiteiten is af te lezen dat de verschillende organisaties samenwerken, vertrouwen genieten binnen de gemeenschap, burgerlijke deugden ontwikkelen, en zodoende de interne sociale cohesie van de etnische groep herbevestigen en versterken.

De activiteiten van de zelforganisaties zijn mede mogelijk door organisatienetwerken waarin autochtone politieke en maatschappelijke organisaties zijn opgenomen. Behalve het sociaal kapitaal van de zelforganisaties zijn bepaalde hulpbronnen zoals accommodaties, beroepskrachten en subsidies van belang voor de opzet en uitvoering van activiteiten. Enkele belangrijke (professionele) organisaties hebben toegang tot deze hulpbronnen en de kansen en mogelijkheden die de buitenwereld biedt. Maar opvallend is dat de grote meerderheid van de etnische zelforganisaties de eerder genoemde activiteiten organiseert zonder over deze hulpbronnen, met name subsidies van de overheid, te beschikken. De organisaties missen kennis en professionele ondersteuning om externe hulpbronnen aan te boren. Ze zijn daardoor volledig aangewezen op eigen kracht. Daarom is wellicht de grootste verdienste van de sport- en religieuze organisaties dat zij, ondanks de geringe toegang tot externe hulpbronnen, 'zelfstandig' draaien.

Opvallend is ook dat de ‘interne activiteiten’ van de zelforganisaties ook externe effecten hebben. De expertise komt als het ware van buiten de gemeenschap naar binnen. En omgekeerd worden de binnen de gemeenschap geboekte resultaten buiten de gemeenschap beoordeeld en geredresseerd. De voorlichting door de mediaorganisaties over zaken die met officiële instanties en integratie te maken hebben, sorteren vergelijkbare ‘externe’ effecten. Andere zelforganisaties, zoals de katholieke kerk, werken uit hoofde van hun taken in de Kaapverdische gemeenschap ook samen met autochtone maatschappelijke organisaties.

De krachten die de sociale binding bevorderen zijn dus deels dezelfde krachten die leiden tot *bridging* of die mogelijk maken. De auteurs die van mening zijn dat de sociale binding en de overbruggende activiteiten een *zero sum game* voorstellen (bijvoorbeeld Van den Brink, 2006; Cliteur, 2004) gaan voorbij aan deze relatie tussen *bonding* en *bridging*. Zij vooronderstellen dat *bonding* en *bridging* elkaar uitsluiten of moeilijk samengaan. Integratie is voor hen voornamelijk een proces van *bridging*. Aangezien dezelfde krachten zowel leiden tot *bonding* als *bridging* kunnen de bindende functies onmogelijk disfuncties zijn – niet voor de eigen gemeenschap noch voor de bredere samenleving omdat zij tevens de externe participatie bevorderen. Andere auteurs zoals bijvoorbeeld Brink *et al.* (2003) hebben hun blikveld te zeer gericht op activiteiten van etnische zelforganisaties en zijn voorbij gegaan aan de (vormende) effecten van die activiteiten. Van een *ethnic closure* a la Portes (1998) waarbij groepen en gemeenschappen zich vanuit een particulier belang (zoals criminele organisaties) of om ideologische redenen afsluiten van de ontvangende samenleving, is geen sprake.

5

Overbruggende schakels

5

5.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk hebben wij betoogd dat etnische zelforganisaties sociaal kapitaal bezitten dat hen in staat stelt om activiteiten te verrichten. Dankzij die activiteiten wordt hun sociaal kapitaal verder ontwikkeld en vergroot. De activiteiten vinden plaats in een gelegenheidsstructuur waar ook bronnen voor kapitaal aanwezig zijn. De eigen etnische gemeenschap vormt een dergelijke gelegenheidsstructuur. Dat betekent dat etnische zelforganisaties gebruik maken van kansen en mogelijkheden binnen hun eigen gemeenschappen om hulpbronnen te verwerven. Tegelijkertijd worden binnen de etnische gemeenschap samenwerkingsverbanden aangegaan die competenties, vertrouwen en identificaties bevorderen. Zo komt de interne *bonding* tot stand of wordt die onderhouden.

Simultane *bonding* en *bridging* doet zich volgens Putnam (2000) vooral voor in de betrekkingen tussen de zelforganisaties en actoren in de ruimere samenleving. Ook in de buitenwereld bestaan er immers beperkingen en kansen. De activiteiten die ontstaan bij het benutten van deze kansen in de ruimere samenleving noemden wij eerder de overbruggende functie van etnische zelforganisaties. Deze overbruggende functies zijn als het ware reflecties van de (externe) maatschappelijke participatie, ofwel de integratiebevorderende functie, van de zelforganisaties. De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat, is of etnische organisaties de participatie in de ruimere samenleving bevorderen of belemmeren.

De stelling van Putnam vooronderstelt dat er twee partijen bestaan, etnische groepen en een ontvangende samenleving, en dat er tussen beide een vorm van samenwerking optreedt. Voorstanders van culturele assimilatie vinden deze situatie onwenselijk, zowel voor de liberale democratie als voor de etnische groepen. Zo betoogt Schnabel (1999) dat het voortbestaan van etnische groepen de kernwaarden van de liberale democratie (de leidende cultuur) aantast. Maar het is vooral in het belang van de etnische minderheden zelf om te assimileren omdat zij op die manier makkelijker worden opgenomen in de ontvangende samenleving en hun achterstandspositie wordt ingelopen. Barry (2001) betoogt dat cultureel verschil leidt tot allerlei onterechte claims, zoals positieve actie, wat ongelijkheid tussen burgers in de hand werkt. Die ongelijkheid leidt tot onrechtvaardigheid (een '*abuse of hospitality*' van de liberale democratie) en dient te worden tegengegaan. Daarom is assimilatie geboden. In beide opvattingen is er geen ruimte voor het handhaven van een groepsidentiteit en dus voor etnische zelforganisaties. Het devies is dat

etnische groepen beter kunnen assimileren.

Andere auteurs zijn specifiek en voeren pragmatische argumenten aan tegen het bestaan van etnische zelforganisaties. Zij menen dat deze organisaties nauwelijks activiteiten organiseren die de beslotenheid van de eigen gemeenschap overstijgen en vooral bezig zijn hun eigen tradities en interne cohesie te onderhouden (Brink, Tromp en Odé, 2003: 37; Bloemberg, 1995: 206; Hurenkamp, 2006: 231; Verplanke, 2006: 193). Deze auteurs voeren geen verheven ideologische argumenten aan, maar menen een feitelijke waarneming te rapporteren. Hun definitie van integratie verwijst echter uitsluitend naar de overbruggende activiteiten en onderscheidt zich nauwelijks van assimilatie.

Terzijde wordt opgemerkt dat er geen dwingende theoretische reden is waarom etnische zelforganisaties in zichzelf gekeerd zouden zijn. Voor het omgekeerde, dat etnische zelforganisaties gedwongen zijn zich extern te oriënteren, is dat echter wel het geval. In het vorige hoofdstuk passeerden verschillende soorten zelforganisaties de revue: de katholieke kerk, sportorganisaties, media en dergelijke. Het accent van hun activiteiten ligt – afhankelijk van hun aard – in de eigen gemeenschap of daarbuiten. De activiteiten van de katholieke kerk, de media of de sportorganisaties zijn vooral een interne aangelegenheid. In geen enkel geval is de oriëntatie van deze organisaties echter uitsluitend intern; in alle gevallen onderhouden deze intern georiënteerde organisaties ook externe verbindingen. Voor een volledig isolement en complete autarkie zijn de etnische groepen te klein. Het idee dat etnische zelforganisaties de uitdrukking zouden zijn van een isolement van de groep of die zouden bevorderen, is daarom niet vol te houden.

Wij rubriceren de activiteiten van de zelforganisaties in de volgende categorieën: organisatiekenmerken, deelname aan het verenigingsleven, activiteiten, organisatienetwerken, deelname aan de ontwikkeling van de burgerschapscompetenties, deelname aan de overbruggende netwerken, deelname aan de publieke opinievorming en acties en de verkiezingsopkomst. De eerste vier type activiteiten – organisatiekenmerken, deelname aan het verenigingsleven, activiteiten, organisatienetwerken – zijn in het vorige hoofdstuk aan de orde geweest. In dit hoofdstuk gaan we in op de vier andere typen activiteiten.

Deelname aan de ontwikkeling van burgerschapscompetenties bestaat uit de activiteiten die zelforganisaties ondernemen om de sociale competenties van hun leden te versterken. Deelname aan overbruggende

netwerken omvat de reguliere contacten en samenwerking tussen zelforganisaties en algemene instellingen. Deelname aan politieke opinievorming zijn actiegerichtte vormen van participatie die zelforganisaties ondernemen met het doel invloed uit te oefenen op de vorming en de uitvoering van het politieke besluitvormingsproces. Bij politieke participatie gaat het zowel om het gebruik van het stemrecht als om de deelname aan de politiek door zich bijvoorbeeld kandidaat te stellen voor verkiezingen.

De paragrafen van dit hoofdstuk komen overeen met de hierboven genoemde categorieën. In paragraaf 5.2. komen de activiteiten aan de orde gericht op de ontwikkeling van burgerschapscompetenties. In paragraaf 5.3. worden de overbruggende netwerken besproken. In paragraaf 5.4. komen de publieke opinievorming en acties van zelforganisaties aan de orde. In paragraaf 5.5 staat de politieke participatie centraal en het hoofdstuk wordt afgesloten met een aantal conclusies in paragraaf 5.6.

5.2 Burgerschapscompetenties

Voor de deelname aan het maatschappelijk verkeer is het van belang dat burgers toegerust zijn met de basale organisatorische en sociale competenties. Uit diverse studies blijkt dat het gaat om een groot arsenaal aan houdingen en vaardigheden (vgl. Van Gunsteren, 1992; Tonkens, 2006; Fermin, 2000; Verba, Scholzman en Brady, 1995). Deze (sociale) competenties vallen deels samen met de opleiding die mensen hebben genoten, maar ze kunnen ook worden aangeleerd door deelname aan activiteiten en cursussen van een zelforganisatie. Soms gaat het om het vermogen om effectief te luisteren en om je positie, ideeën, emoties en intenties in openbare gelegenheden uit te drukken. In andere gevallen gaat het om het overleggen met een instelling, het beleggen en voorzitten van een vergadering en eventueel om het spreken in het openbaar. Om dit allemaal te kunnen doen dienen deze vrijwilligers en/of bestuursleden uitgerust te zijn met competenties. Het ontwikkelen van deze competenties gebeurt voor een deel binnen de zelforganisaties. Sommige auteurs spreken van 'socialiserende functie' van (zelf)organisaties (zie Stolle, 2003; De Hart, 2005; Dekker en Hooghe, 2003). Binnen deze organisatie leren de mensen met elkaar samenwerken; ze bouwen kennis, attitudes en vaardigheden op om vorm te kunnen geven aan hun (collectieve) behoeften en verlangens; ze worden zich bewuster van politieke kwesties; ze ontwikkelen vaardigheden die bruikbaar zijn bij het zich

profilieren op de terreinen van belangenbehartiging en politiek. Deze functies worden hieronder besproken.

De zelforganisaties organiseren Nederlandse taallessen, allerlei cursussen, studiedagen, computerlessen en thematische bijeenkomsten. Deze educatieve activiteiten worden vaak als participatiebevorderende activiteiten aangemerkt (zie Gruijter, Doğan en Rijkschroeff, 2006: 41). Tabel 5.1 geeft een overzicht van de frequentie van educatieve activiteiten per organisatiecategorie. Uit de tabel blijkt dat belangenorganisaties en kerken het meest actief zijn op dit terrein en dat politieke organisaties nauwelijks voorkomen.

Tabel 5.1: Frequentie van educatieve activiteiten per organisatiecategorie.

	Jaarlijks	2-3x per jaar	Maandelijks	Wekelijks	Aantal organisaties
Mediaorganisaties	3				3
Religieuze organisaties	3	1	1	1	6
Belangenorganisaties	4	1			5
Sportorganisaties	2				2
Jongerenorganisaties		1		2	3
Culturele organisaties	3	1			4
Vrouwenorganisaties		1			1
Solidariteitsorganisaties	3	1			4
Totaal organisaties	18	6	1	3	28

De solidariteitsorganisaties hebben vanuit hun affiniteit met het onderwijs vier kleinschalige projecten uitgevoerd. Drie andere organisaties zijn wekelijks actief met educatie. Het gaat om het project 'huiswerkbegeleiding' ten behoeve van Kaapverdische scholieren dat door de 'Jongerenorganisatie Cabo' wordt uitgevoerd. De andere twee wekelijkse activiteiten zijn gericht op volwassenen. Uit de tabel is op te maken dat iets meer dan één derde van de onderzochte organisaties educatieve activiteiten ontplooit.

Een ander type activiteit is het vormingswerk. Daarbij moeten we denken aan studiedagen, debatten, kadercursussen en conferenties. Om dergelijke activiteiten in kaart te brengen, hebben we in onze survey de

respondenten gevraagd naar hun verrichtingen op dit terrein. Deze zijn weergegeven in tabel 5.2.

Tabel 5.2: Frequentie van vormingsactiviteiten per organisatiecategorie tussen 2003 en 2006.

	Jaarlijks	2-3x per jaar	Maandelijks	Aantal organisaties
Mediaorganisaties	1	1		2
Religieuze organisaties	4	3	1	8
Belangenorganisaties	4		1	5
Sportorganisaties	5	2		7
Jongerenorganisaties		3	1	4
Culturele organisaties	2	2		1
Vrouwenorganisaties		1		1
Politieke organisaties	1	2		3
Solidariteitsorganisaties	8			8
Totaal organisaties	25	14	3	42

Van de 42 organisaties die bij deze activiteiten zijn betrokken, organiseert ruim de helft één keer per jaar dergelijke vormingsactiviteiten. In de tweede kolom is te zien dat ongeveer een derde van de zelforganisaties twee à drie keer per jaar deze activiteiten voor hun achterban organiseert. Uit de interviews kwam naar voren dat een aantal organisaties deze activiteiten niet organiseert omdat ze niet over beroepskrachten beschikken. Het grootste obstakel voor zelforganisaties op dit terrein is echter de toegang tot financiële middelen om trainingen voor de achterban op te zetten. De belangenorganisaties zijn het best vertegenwoordigd in deze activiteiten.

Religieuze en politieke organisaties besteden regelmatig aandacht aan het vergroten van de organisatorische kennis en vaardigheden van hun eigen achterban. Daarnaast organiseren de politieke organisaties specifieke trainingsmiddagen voor de eigen leden. De Katholieke parochie organiseert vormingsactiviteiten voor doelgroepen als vrouwen, jongeren en vrijwilligers. Bij de vrouwen is er speciale aandacht voor het zelfoplossend vermogen, de zelfstandigheid, de samenwerking en het bouwen en onderhouden van eigen

netwerken. Ook voor jongeren worden themabijeenkomsten en cursussen georganiseerd.

Tijdens het veldwerk vroegen we herhaaldelijk naar de betekenis van het vrijwilligerswerk voor degenen die betrokken zijn bij zelforganisaties. Sleutelinformanten vertelden dat veel Kaapverdiërs hun maatschappelijke stijging te danken hebben aan de participatie als vrijwilliger in het verenigingsleven. Eén van de geïnterviewden zei het zo (tussen de vierkante haakjes [] bevinden zich onze toevoegingen van ons).

Ik denk dat onze [zelf]organisaties heel belangrijk functies vervullen niet alleen omdat ze leuke activiteiten organiseren, maar ook omdat ze een belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling van onze gemeenschap (...). Ik ken bijvoorbeeld twee Kaapverdiërs [een man en een vrouw] die als vrijwilligers zijn begonnen en kort daarna actief zijn betrokken als bestuursleden van [zelf]organisaties (...). Omdat ze goed werk deden en gewaardeerd werden binnen de Kaapverdische gemeenschap, werden ze in de lijst van hun partij gekozen als leden van twee verschillende deelgemeenten in Rotterdam (...). Maar deze twee voorbeelden zijn niet de enige die op deze wijze hun positie hebben verbeterd, want (...) als ik me niet vergis, hebben alle andere Kaapverdische [lokale] politici in Nederland hun carrière vanuit verschillende [zelf]organisaties opgebouwd. (Interview nr. 10)

Het werk als vrijwilliger bij zelforganisaties levert kennis, ervaring en vaardigheden op. Zo hebben veel vrijwilligers een traject afgelegd tot beroepskracht op het terrein van welzijn en/of tot lokaal politicus. Via de zelforganisaties hebben individuen hun positie op de maatschappelijke ladder weten te verbeteren.

De voorlichting ten slotte bestaat voornamelijk uit bijeenkomsten over maatschappelijk relevante thema's, een spreekuur en voorlichtingsprogramma's via de radiozenders en televisiekanalen. De activiteiten zijn vaak gericht op doelgroepen als vrouwen, illegalen, jongeren, ouderen en in mindere mate op mannen. Met de voorlichting over allerlei onderwerpen bieden de zelforganisaties handvatten om (beter) gebruik te maken van reguliere, gemeentelijke en andere voorzieningen. Op deze manier wordt een bijdrage geleverd aan de bevordering van de toegankelijkheid van de algemene instellingen.

In de voorlichting zijn vaak de belangen-, media- en religieuze organisaties actief omdat veel van de andere zelforganisaties nauwelijks over de middelen en beroepskrachten beschikken om dergelijk werk te verrichten. Bij

sommige organisaties gaan de voorlichtingsactiviteiten hand in hand met het beroep op maatschappelijke hulpverlening. Het gaat vaak om mensen met specifieke problemen zoals schuldproblemen, gezinsproblemen, psychische klachten en drugsproblematiek. Uit het survey werd duidelijk dat de meeste zelforganisaties zich geregeld bezighouden met diverse voorlichtingsactiviteiten. Voor sommige organisaties, zoals 'Avanço' en de Katholieke parochie, is dit een (bijna) dagelijkse bezigheid, maar voor andere organisaties geldt het weer als een wekelijkse of maandelijkse werkzaamheid.

5.3 Overbruggende netwerken

Naast de burgerschapscompetenties van de achterban vormen de overbruggende (netwerk)relaties van zelforganisaties een belangrijk element van hun *bridging* kapitaal. Dergelijke netwerken zijn van belang omdat ze als kanalen fungeren naar de hulpbronnen. In deze paragraaf maken wij een onderscheid tussen de sociale en politieke netwerken.

5.3.1 Sociale netwerken

We hebben aan zegslieden van de Kaapverdische organisaties een lijst voorgelegd met namen van een groot aantal relevant geachte publieke en maatschappelijke instellingen in de stad Rotterdam en gevraagd met welke ervan ze de laatste drie jaar (2003-2006) reguliere contacten hebben onderhouden en/of hebben samengewerkt. De antwoorden staan vermeld in de tabel 5.3.

Zoals verwacht voert de steunfunctie instelling 'Avanço' de lijst aan met de meeste contacten met algemene instellingen. Deze positie hangt voor een groot deel samen met haar centrale functie als uitvoerder van het lokale overheidsbeleid en de beschikking over hulpbronnen zoals beroepskrachten, faciliteiten en subsidies.

De positie van de voetbalclub 'F.C. Maense' is opvallend. Want ondanks het feit dat deze voetbalclub volledig op vrijwilligers draait, kunnen we uit de gegevens opmaken dat het haar is gelukt een relatief breed en overbruggend netwerk op te bouwen en te onderhouden. Uit gesprekken met de bestuurders blijkt dat de club over zes elftallen beschikt, volledig op eigen kosten draait en elk jaar is gepromoveerd naar een hogere amateurklasse (van de vijfde naar de derde klasse van de KNVB).

Tabel 5.3: Kaapverdische zelforganisaties met de meeste contacten en samenwerkingsrelaties met algemene instellingen in Rotterdam tussen 2003-2006 (frequenties).

Zelforganisaties	Samenwerkingsrelaties	Reguliere contacten
Avanço	10	22
Katholieke parochie	12	17
F.C. Maense	8	16
Instituto de Apoio ao Migrante	8	18
Jongerenorganisatie Cabo	7	14
Casa Tiberias	6	16
Rádio Atlântico	4	15
FEDIC/Comité de Solidariedade	3	10

Een organisatie die eveneens veel relaties heeft, is de Katholieke parochie. Uit gesprekken met haar vertegenwoordigers komt naar voren dat het aantal samenwerkingsrelaties is gerelateerd aan het vertrouwen dat zij van allerlei algemene maatschappelijke instanties en in de Kaapverdische gemeenschap geniet. Bestuursleden, beroepskrachten en vrijwilligers gaven te kennen dat de kerk frequent wordt benaderd door overheid en maatschappelijke instanties om problemen van Kaapverdiërs aan te pakken.

Andere organisaties die frequent contacten en samenwerkingsrelaties onderhouden met autochtone instellingen zijn de 'Instituto de Apoio ao Migrante', 'Jongerenorganisatie Cabo' en 'Casa Tiberias'. De positie van 'Instituto de Apoio ao Migrante' vloeit grotendeels voort uit de aard van werkzaamheden en de mate van bekendheid als toegangsradio, 'Rádio Voz de Cabo Verde'. De 'Jongerenorganisatie Cabo' heeft toegang tot instellingen die zich voornamelijk bezighouden met de problematiek van jongeren. 'Casa Tiberias' fungeert als opvanghuis van vrouwen en speelt een belangrijke rol op het terrein van maatschappelijke hulpverlening en doorverwijzing. Deze vrouwenorganisatie werkt vaak samen met algemene instellingen.

Uit een analyse van de samenstelling van de overbruggende netwerken blijkt dat de variatie aan algemene instellingen beperkt is, zowel qua werkterrein als ruimtelijke spreiding. De algemene instellingen die het meest in deze netwerken voorkomen zijn: Discq (sociaal-cultureel werk),

Delphi (opbouwwerk), bewonersorganisaties van Delfshaven, GGD, RIAGG/ GGZ en Roteb. Ongeveer 35 procent van de Kaapverdische organisaties zegt reguliere contacten te onderhouden met Disck en/of wijkorganisaties. Circa 28 procent van de onderzochte organisaties zegt contacten te hebben (gehad) met de afdeling sport en recreatie van Rotterdam. De meeste van deze algemene instellingen zijn actief in de wijken, zoals Spangen, Bospolder, Nieuwe Westen, en Middeland van de deelgemeente Delfshaven waar een grote concentratie Kaapverdiërs is gevestigd.

De beroepskrachten fungeren in deze netwerken als intermediairs en/ of 'poortwachters'. De meeste contacten tussen Kaapverdische organisaties en de instellingen zijn functioneel. Het gaat voornamelijk om administratieve zaken, het huren van zalen en andere accommodaties. Als er sprake is van samenwerking wordt die gekenmerkt door uitwisseling van informatie, kennis en ervaring en in veel mindere mate door het uitvoeren van een concreet project. In een gering aantal gevallen gaat het om afspraken voor het doorverwijzen van hulpbehoevende cliënten naar de algemene instanties.

Uit onze waarnemingen en gesprekken met bestuursleden blijkt dat de Kaapverdische zelforganisaties vaak moeten opboksen tegen allerlei barrières willen zij een bijdrage leveren aan de maatschappelijke participatie van hun achterban. Een voorbeeld hiervan vormen de obstakels van de voetbalvereniging 'F.C. Maense' die samenwerking zocht met gemeentelijke instanties. Een bestuurslid vertelt hierover:

Toen wij ons wilden aansluiten bij de KNVB werden we van het kastje naar de muur gestuurd. Je merkt tijdens gesprekken dat ze je echt miskennen en wantrouwen. Ze zeiden bijvoorbeeld dat Kaapverdische clubs de afspraken niet nakomen, de contributie niet betalen en bla bla (...). We hebben nu laten zien dat het niet zo is en we hebben ook al veel sportieve successen geboekt. Maar bij meningsverschillen over zaken binnen het sportcomplex, telt alleen maar het woord van de beheerder, want hij is een Nederlander. (Interview nr. 26)

Naast de uitsluiting door de gevestigde instellingen werden de Kaapverdische zelforganisaties beperkt door een gebrek aan organisatorische kennis.

Ondanks deze obstakels hebben Kaapverdische sportorganisaties overbruggende netwerken weten te ontwikkelen. Sleutelinformanten benadrukten dat vooral de bestuursleden van de tweede generatie externe relaties aangaan en onderhouden. Een bestuurslid drukte het op zo uit.

We zijn binnen onze gemeenschap bekend als een organisatie die de laatste jaren sterk is gegroeid (...). Ik zie dit succes als een beloning voor onze interne werkwijze en ons extern beleid. Als je een grote activiteit van ons bijwoont, zie je dat de combinatie van eerste en tweede generatie een grote kracht van ons is (...). Zij werken goed samen zowel binnen het bestuur als bij het organiseren van activiteiten. Een belangrijk verschil is echter dat de eerste generatie over het algemeen meer gericht is op de uitvoering en de tweede generatie zich meer met externe relaties bezighoudt (...). Een van de gevolgen hiervan is dat we bijvoorbeeld samenwerken met allerlei Nederlandse instellingen [zoals scholen, buurthuizen] die iets willen betekenen voor Kaapverdische kinderen en hun ouders. Ook merk ik dat onze relatie met ambtenaren en vertegenwoordigers van de lokale afdeling van sport en recreatie steeds meer de goede kant opgaat. Onze ervaring is dus: (...) wil je als organisatie successen boeken dan moet je bestuursleden hebben die in staat zijn om te laten zien wat we willen en wat we kunnen. Maar het is een leerproces, want we hebben jaren ervoor moeten knokken. (Interview nr. 12)

De respondent beklemtoonde de succesvolle combinatie van taken tussen bestuursleden van de eerste en de tweede generatie. Dankzij de 'externe taken' kan de sportorganisatie zich meer profileren richting de bredere samenleving. Zodoende worden etnisch overstijgende samenwerkingsrelaties aangegaan. Een voorwaarde daarbij is dat het bestuur over voldoende capaciteiten beschikt. Dit impliceert dat vooral de kennis, mate van beheersing van het Nederlands en organisatorische vaardigheden van belang zijn.

5.3.2 Politieke netwerken

Om de mate van de toegang tot instituties te kunnen vaststellen, hebben we de zeggelieden van de Kaapverdische zelforganisaties gevraagd naar hun reguliere contacten met: (a) politici van grote politieke partijen in Nederland, zowel op lokaal als op nationaal niveau, (b) bestuurders op lokale, regionale en nationale niveaus en (c) ambtenaren op lokale, regionale en nationale niveaus. De uitkomsten daarvan worden in tabel 5.4 weergegeven.

Tabel 5.4: Kaapverdische zelforganisaties met de meeste politieke contacten zowel op lokaal als op nationaal niveau (frequenties).

	Lokale politici	Lokale bestuurders	Lokale ambtenaren	Politieke contacten op nationaal niveau
St. Avanço	6	4	6	2
Jongerenorganisatie Cabo	6	4	5	2
St. IAM (Radio Voz de Cabo Verde)	6	6	4	2
St. KMS	5	4	4	1
St. Eco das Ilhas (Radio Atlântico)	4	3	4	2
Katholieke parochie	2	2	3	0
Sportvereniging 'Maense'	2	1	3	0
Casa Tiberias	2	1	3	0

Uit de tabel komt naar voren dat de eerste vier organisaties ongeveer dezelfde contactfrequentie vertonen. Het gaat hierbij om twee belangenorganisaties en twee mediaorganisaties. De score van deze organisaties hangt voor een groot deel samen met hun gunstige positie om in contact te treden met vertegenwoordigers van lokale overheden en/of politieke partijen. Zo staan de twee belangenorganisaties bekend als uitvoerders van het lokale overheidsbeleid. Ook de positie van de media spreekt voor zich. De eerste vier organisaties hebben de meeste contacten met lokale politici en lokale ambtenaren, terwijl hun contacten met bestuurders duidelijk minder zijn. Het minst gunstig is de positie van de laatste drie organisaties (een religieuze organisatie, een voetbalvereniging en een vrouwenorganisatie) Toch geven de scores hun overbruggende rol in de samenleving weer.

Ongeveer een derde van de Kaapverdische organisaties zegt reguliere contacten te onderhouden met het CDA. Daarnaast zegt 30 procent met regelmaat contacten te onderhouden met de PvdA en 20 procent met GroenLinks. Opmerkelijk is dat de contacten met de politieke partijen in de meeste gevallen via een Kaapverdische contactpersoon verlopen. Deze

fungeert als een soort 'gatekeeper' of 'intermediair'. Dergelijke intermediairs zijn Kaapverdiërs die lid zijn van de PvdA of het CDA. Het mogelijke voordeel van deze situatie is dat er meer vertrouwen en begrip tussen de betrokken zelforganisaties en de politieke partij tot stand kan komen. Het mogelijke nadeel is dat deze organisaties voor een groot deel afhankelijk zijn van de Kaapverdische contactpersoon.

Door deze afhankelijkheid ontstaat er een geslotenheid van het netwerk binnen de eigen gemeenschap omdat het meestal de bestuursleden van organisaties, (leidinggevende) beroepskrachten en politici zijn die de dienst uitmaken. De leden van dit netwerk delen vaak een ideologische verwantschap en/of professioneel belang met elkaar. Hierdoor ontstaat er vaak een niet altijd openlijke competitie tussen personen die als poortwachters fungeren (veelal leden van de tweede generatie) en bestuursleden van zelforganisaties die nauwelijks over middelen beschikken om de toegang tot hulpbronnen te verschaffen (veelal leden van de eerste generatie). Deze netwerken zijn te vergelijken met de 'gesloten sociale netwerken' van Coleman (1988: 105-107) die ten dienste staan van mensen met dezelfde ideologische of professionele achtergrond. Een respondent zei het zo:

De gemeente [Rotterdam] en deelgemeenten geven subsidies alleen maar aan organisaties van de tweede generatie. Binnen onze gemeenschap heb je alleen maar 'Avanço' en [Jongerenorganisatie] 'Cabo' die van deze subsidies profiteren. En weet je waarom? Het zijn de leden van PvdA en 'PAICV' die al lang de lakens uitdelen binnen onze gemeenschap. Je zou het 'vriendjespolitiek' kunnen noemen, zoals het zo mooi heet in Nederland. (Interview nr. 23)

Maar volgens een hulpverlener is er een andere interpretatie mogelijk:

De gemeente [Rotterdam] is op dit moment aan het wegbezuinigen en wil van deze organisaties af. Ze denken dat dit soort organisaties de integratie niet voorstaan (...). Heel veel zelforganisaties zijn niet bekend met het beleid van de deelgemeenten (...). Ze vissen eigenlijk achter het net (...). Organisaties zoals 'Avanço' die het beleid kennen, hebben meer succes, maar andere zelforganisaties niet. (Interview nr.17)

5.4 Publieke opinievorming en acties

De politieke participatie kent twee componenten, namelijk, de publieke opinievorming en de electorale politieke participatie. De electorale politieke participatie kan worden beschouwd als de meest geïnstitutionaliseerde vorm van politieke participatie en komt in de volgende paragraaf aan de orde. In deze paragraaf behandelen we de publieke opinievorming waarmee wordt bedoeld op pogingen en/of acties van zelforganisaties ondernomen om invloed uit te oefenen op het politieke systeem (vgl. Dekker, 2002; Lelieveldt, 2000). Belangrijke vormen van deze acties zijn: opinievorming via de etnische media, demonstraties, protestacties of andere confronterende activiteiten (zoals petitie's, propaganda, brieven verzonden aan overheden, persconferenties, etc.), politieke contacten.

5.4.1 Publieke activiteiten

In navolging van Cuilenberg, Scholten en Noomen (1992: 320-321) veronderstellen wij dat (etnische) mediaorganisaties een bijdrage leveren aan publieke meningsvorming door hun redactionele commentaren, journalistieke interpretaties en analyses van maatschappelijke en politieke gebeurtenissen. Op grond hiervan kunnen luisteraars en kijkers van deze mediaorganisaties hun eigen meningen vormen, zich uiten en eventueel hun eigen positie bepalen ten opzichte van ontwikkelingen in de samenleving. Vanuit deze redenering hebben we getracht inzicht te krijgen in hoeverre de Kaapverdise mediaorganisaties – radiozenders, televisiekanalen en kranten – een rol spelen bij de publieke opinievorming van hun eigen gemeenschap.

Radiozenders bedienen hun eigen gemeenschap dagelijks met programma's van uiteenlopende aard. Het gaat in de periode 2003-2006 om totaal 52 uur radio-uitzendingen per week. De rol van televisieprogramma's is echter ook niet te verwaarlozen. Hun bijdrage komt tot uitdrukking in de inhoud van hun programma's die voor een deel voorlichtend is. Daarbij worden diverse integratiebevorderende thema's behandeld. Vaak komen dergelijke programma's tot stand in samenwerking met algemene instellingen, die deze media als effectief middel beschouwen om de Kaapverdise doelgroepen te bereiken. Radio en televisie besteden dan aandacht aan thema's als de ervaringen van Kaapverdiërs die hun posities op de maatschappelijke ladder hebben verbeterd. Dit gebeurt vooral in de vorm van interviews en/of

rapportages.

Om de deelname van Kaapverdise zelforganisaties aan demonstraties vast te stellen hebben we een lijst voorgelegd aan de woordvoerders van zelforganisaties met de twaalf meest voorkomende thema's die aanleiding gaven tot demonstraties. Die varieerden van huisvesting, buitenlandse politiek, racisme en discriminatie tot armoede en immigratiebeleid. Slechts een handvol Kaapverdise organisaties zei deel te nemen aan dergelijke acties. Het aantal zelforganisaties dat aan dergelijke demonstraties heeft deelgenomen is gering vergeleken met de andere belangenorganisaties. Ook protestacties, activiteiten door zelforganisaties en/of hun achterban georganiseerd om bezwaar aan te tekenen tegen een handeling en/of maatregel die niet stroken met hun eigen behoeften, verlangens en belangen, zijn gering in aantal.

Aan sleutelinformanten hebben we gevraagd hoe de relatief geringe deelname van Kaapverdise zelforganisaties aan manifestaties en protesten te verklaren is. De meeste respondenten stelden dat Kaapverdiërs moeite hebben om in het openbaar te demonstreren. Een goed voorbeeld van de geventileerde standpunten is het volgende citaat.

Onze organisatie vindt het belangrijk om mee te doen aan demonstraties die verwant zijn met onze doelstellingen. Daarom proberen we elke keer onze vrijwilligers, leden en achterban te mobiliseren om er aan mee te doen (...). We schakelen de radio's in voor aankondigingen en dergelijke, maar we moeten telkens machteloos toezien dat er geen animo voor is (...). In het verleden hebben Kaapverdiërs in Nederland wel op straat gedemonstreerd. Deze waren echter uitzonderingen omdat die demonstraties te maken hadden met hoogopgelopen [politieke] conflicten op hun eiland van afkomst of sensationele [politieke] zaken. Toch vind ik dat de meeste Kaapverdiërs zich niet op hun gemak voelen om op straat te gaan protesteren. Want ze tonen wel hun solidariteit met anderen bij onrechtvaardige situaties, sterfgeval, rampen of iets dergelijks. Maar hun manier van uiting geven aan solidariteit of opkomen voor eigen rechten is anders (...). Ze nemen eerder deel aan een discussiebijeenkomst of brengen bijvoorbeeld een bezoek aan de slachtoffers van een ongeval. Misschien heeft het te maken met onze geschiedenis. (Interview nr. 15)

Zelforganisaties ondervinden veel moeite om Kaapverdiërs te mobiliseren voor dergelijke acties. Deze etnische groep toont vaak zijn solidariteit met

de getroffen en, maar zelden via publieke demonstraties. De lage participatie van Kaapverdiërs is waarschijnlijk te wijten aan het koloniale verleden waarbij geen politieke traditie bestond van pressiegroepen en in het openbaar opkomen voor collectieve belangen en/of rechten.

Een grote uitzondering op de geringe publieke manifestatie wordt gevormd door een kwestie waarbij praktisch de hele gemeenschap in beweging kwam. In april 2005 ontstond een relatief spontaan maar breed gedragen protestactie van de Kaapverdiërs tegen de Rotterdamse PvdA. De aanleiding hiervoor was de publicatie van een rapport van de partijafdeling Rotterdam 'Het stille verdriet van tienermeiden in Rotterdam' (2005) waarin de PvdA stelde dat ruim de helft van de Kaapverdische meisjes door vaders of stiefvaders seksueel werd gemolesteerd. De conclusies bleken gebaseerd te zijn op gesprekken met enkele maatschappelijke werkers. Het 'Comité de Solidariedade' en de 'PAICV-Rotterdam', partnerorganisaties van de PvdA, vonden de conclusies beledigend en stigmatiserend voor de Kaapverdiërs en eisten een publiek excuus aan de Kaapverdiërs en een rectificatie in de media. Daarnaast belegden de 'Stichting Avanço', de Katholieke parochie en 'Casa Tiberias' een vergadering met het partijbestuur. In een perscommuniqué namen deze organisaties afstand van de wijze waarop de PvdA-fractie had gehandeld en benadrukten dat zonder gedegen onderzoek geen schattingen kon worden gedaan. De Rotterdamse PvdA had onnodig schadelijk en grievend ten aanzien van de Kaapverdische gemeenschap gehandeld.

Omdat er een grote verontwaardiging was binnen de Kaapverdische gemeenschap, werd op 18 april 2005 in Rotterdam een discussiebijeenkomst gehouden waaraan ongeveer 250 mensen deel namen. Veel woedende Kaapverdiërs namen het woord, vooral jongeren, en verweten de toenmalige fractievoorzitter van de PvdA grove politieke manipulatie en respectloosheid jegens Kaapverdiërs. De meeste aanwezigen eisten een publiekelijk excuus van de PvdA-fractievoorzitter. Die betuigde slechts zijn 'spijt' over de manier waarop de conclusies van het rapport naar buiten waren gebracht en erkende dat de mogelijke consequenties ervan niet goed in overweging waren genomen.

Met uitzondering van deze kwestie is een lage publieke protestgeneigdheid kenmerkend voor de Kaapverdische gemeenschap. Dit wil niet zeggen dat deze geneigdheid een permanente eigenschap is. Met name de tweede generatie is assertiever in publieke fora.

5.4.2 Politieke participatie

In ons survey vroegen we naar door de Kaapverdische zelforganisaties georganiseerd bijeenkomsten over politieke vraagstukken gericht op een breed publiek. Deze bijeenkomsten werden meestal opgezet door politieke organisaties, hoewel ook de belangen- en jongerenorganisaties op dit terrein actief waren. Uit de interviews kwam naar voren dat de activiteiten twee kenmerken vertoonden: de meeste hadden betrekking op discussiebijeenkomsten of ontmoetingen waarbij een (Kaapverdisch) politicus werd uitgenodigd om de achterban toe te spreken of er mee in discussie te gaan over een actuele maatschappelijke kwestie. Het tweede kenmerk is dat de bijeenkomsten speciale aangelegenheden waren zoals de viering van nationale (feest)dagen die werden gebruikt om politiek getinte activiteiten te organiseren.

De betrokkenheid bij de opkomstbevordering van Kaapverdiërs tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 was een ander punt tijdens het onderzoek. Met opkomstbevordering wordt bedoeld op activiteiten die op initiatief van de organisaties tot stand zijn gekomen om kiezers te stimuleren naar de stembus te gaan. Om een breder beeld te krijgen van de betrokkenheid van de organisaties bij het stemmen hebben we ook aan hun vertegenwoordigers gevraagd of leden van hun organisaties als kandidaat hebben deelgenomen aan de gemeenteraadsverkiezingen.

De uitkomst was dat 23 zelforganisaties opkomstbevorderende activiteiten tijdens de laatste gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam organiseerden. Dit aantal staat voor 29 procent van het totaal aantal onderzochte zelforganisaties. Elf zelforganisaties stelden een kandidaat verkiesbaar. Zegslieden van zelforganisaties stelden echter dat activiteiten gericht op opkomstbevordering van de kiezers herkenbaar en aantrekkelijk moeten zijn. Het gaat dan niet alleen om de inhoud, maar ook de sfeer en de toegankelijkheid moeten afgestemd zijn op de Kaapverdische doelgroep, aldus de respondenten. Vanuit dit oogpunt meenden zij dat de politieke partijen weinig hebben gedaan om deze doelgroep te bereiken. Het waren de Kaapverdische organisaties die moeite moesten doen om politici aan tafel te krijgen, terwijl de politieke partijen als eerste zijn gebaat bij een hoge opkomst van de kiezers. De respondenten vonden ook dat de lokale overheid te weinig middelen beschikbaar stelde om optimaal gebruik te kunnen maken van de bereidheid van zelforganisaties om de politieke participatie te bevorderen.

De Kaapverdische media verschaften tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 achtergrondinformatie over de rechten en plichten van burgers in democratische landen en zonden programma's uit met interviews en commentaren over gemeenteraadsverkiezingen in Nederland. Ook tijdens de televisieprogramma's die door Kaapverdische zelforganisaties werden uitgezonden werd aandacht besteed aan discussies. Luisteraars en kijkers kregen vaak de gelegenheid om te reageren op politici en op de inhoud van de programma's van politieke partijen. Interviews werden vaak gepubliceerd op bekende Kaapverdische websites waardoor de informatie wereldwijd bekend werd.

Het ontbrak echter niet aan kritiek op de Kaapverdische radio's. Een respondent:

Deze radio's stellen niet veel voor, want ze werken te amateuristisch en er heerst veel manipulatie. De meeste van hen fungeren schaamteloos als antennes van hun politieke partij. Enkele andere proberen de informatie te diversifiëren en ik kan niet ontkennen dat ze als communicatiekanaal een belangrijke rol spelen. (Interview nr. 18)

De geïnterviewde stelt dat de meeste radio's als campagne-instrument fungeren van de politieke partijen waarmee ze zich identificeren. Ook is de respondent van mening dat er gemanipuleerd wordt met de inhoud van de uitgezonden informatie. We konden tijdens het veldwerk vaststellen dat de mening van deze respondent breed gedeeld werd door andere Kaapverdiërs. Toch vond een grote meerderheid van hen de radio's een onmisbaar communicatiekanaal.

De opkomstbevordering wordt ook bepaald door de politieke campagne binnen de Kaapverdische gemeenschap. In totaal deden acht kandidaten van Kaapverdische origine mee: vier van de PvdA (twee vrouwen en twee mannen), drie van het CDA en één van de Stadspartij. Tussen de partijen bestonden er belangrijke verschillen, vooral wat betreft hun organisatorische en strategische aanpak.

De lijsttrekker van de PvdA voor de deelgemeente Delfshaven was iemand van Kaapverdische afkomst. De PvdA schoof een bekend 'PAICV-lid', ervaren en bekend met de Kaapverdische gemeenschap, als 'campagneleider' naar voren. Het PvdA-campagneteam bestond uit Kaapverdiërs afkomstig van verschillende eilanden, vooraanstaande bestuursleden van zelforganisaties,

jongeren, ervaren en invloedrijke mensen uit de eerste generatie. Uit het gesprek met de campagneleider blijkt dat het team veel investeerde in een nauwe samenwerking met actieve zelforganisaties en bestaande politieke netwerken binnen de Kaapverdische gemeenschap. Ook besteedde het team aandacht aan informele netwerken tussen ondernemers, kerkelijke leiders, artiesten, muziekgroepen, sportscholen, opinieleiders, et cetera.

De PvdA organiseerde twee grote politieke bijeenkomsten: één voor de opening van de politieke campagne en een voor de afsluiting waaraan PvdA-prominenten deelnamen. Om de gezellige sfeer te waarborgen werd gezorgd voor optredens van bekende Kaapverdische artiesten en gelegenheid voor informeel samenzijn. Een grote meerderheid van de deelnemers aan deze bijeenkomst bestond uit leden van de eerste generatie. In de politieke boodschap van de PvdA-kandidaten werd de profilering van de kandidaten van Kaapverdische afkomst benadrukt. Symbool voor het chauvinisme van de Kaapverdiërs was de toenmalige lijsttrekker van de PvdA voor Delfshaven. Vooral tijdens de radio-interviews en tijdens de hiervoor vermelde publieke bijeenkomsten hebben zowel de campagneleider als de bedoelde lijsttrekker van de PvdA betoogd dat het voor Kaapverdiërs noodzakelijk is om op iemand uit de eigen gemeenschap te stemmen.

In tegenstelling tot de werkwijze van de PvdA kozen de Kaapverdische kandidaten van de twee andere politieke partijen, het CDA en de Stadspartij, voor een andere aanpak. Dat had te maken met hun keuze voor of gebrek aan ondersteuning door representatieve zelforganisaties. In plaats van een campagneteam voor de Kaapverdische gemeenschap te vormen, kozen ze voor het verspreiden van folders op de markt, het aanspreken van landgenoten op het voetbalveld, het aanwenden van persoonlijke netwerken om de potentiële kiezers van Kaapverdische afkomst te beïnvloeden. Deze individuele benadering leidde vooral bij CDA-politici tot solistisch optredens waardoor een onderlinge afstemming en samenwerking uitbleef. De kandidaat van de Stadspartij opereerde grotendeels via de media en beperkte zich tot interviews, reportages, commentaren, discussies in selecte kring, et cetera. De meeste kandidaten wekten echter de indruk dat zij nauwelijks konden rekenen op hun eigen politieke partijen. Hun autochtone collega's waren nauwelijks zichtbaar binnen de Kaapverdische gemeenschap.

5.5 Verkiezingsopkomst

Hiervoor hebben we in beeld gebracht op welke manier de zelforganisaties een rol speelden bij de politieke participatie van Kaapverdiërs in Rotterdam tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2006. Wat laat de opkomst van Kaapverdiërs zien? Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 stemden de Kaapverdiërs vooral op de PvdA. In 1998 verliezen de sociaaldemocraten, maar zij trokken 73 procent van in totaal uitgebrachte allochtone stemmen en blijven de grootste partij (zie Tillie, 2000: 56). In 2002 gaat iets meer dan 80 procent van de Kaapverdise stemmen naar de PvdA. Door voorkeurstemmen komt een kandidaat van Kaapverdise afkomst voor het eerst in de gemeenteraad van Rotterdam. Maar één jaar later stapt hij uit zijn partij (PvdA) om als eenmansfractie verder te gaan. Ook in de deelgemeente Delfshaven worden er in 2002 een bestuurder en een raadslid van Kaapverdise afkomst voor de PvdA gekozen. De CDA-kandidaat van Kaapverdise afkomst krijgt in 2002 onvoldoende stemmen om zijn intrede te doen als gemeenteraadslid. In 2004 werd hij echter benoemd om een vacante functie van raadslid te bekleden.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart 2006 hebben de Kaapverdiërs in Rotterdam, zoals de meeste andere etnische groepen, massaal gestemd op de PvdA. Liefst 86 procent van de Kaapverdise stemmen ging naar de PvdA. Slechts twee kandidaten van Kaapverdise afkomst werden gekozen: de lijsttrekker van de PvdA in Delfshaven, die werd benoemd tot voorzitter van het dagelijkse bestuur van de deelgemeente, en een kandidaat van de deelgemeente Noord die op basis van voorkeurstemmen een plaats in de deelgemeenteraad kreeg. Het opkomstpercentage van Kaapverdiërs tijdens de gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam is niet veel lager dan bij andere etnische groepen.

Het gemiddelde opkomstpercentage van migranten in Nederland komt uit op 40 procent (Van Heelsum en Tillie, 2006: 9). Dit gemiddelde is lager dan het landelijk gemiddelde in Nederland dat op 58 procent lag, maar het verschilt nauwelijks van het opkomstpercentage van Kaapverdise stemgerechtigden in Rotterdam dat 39 procent was. De stijging van het opkomstpercentage van Kaapverdiërs van 33 procent in 1998 en 2002 naar 39 procent in 2006 is opvallend. Uit de tabel is op te maken dat het opkomstpercentage van Kaapverdiërs in de voorgaande gemeenteraadsverkiezingen aanzienlijk hoger was dan dat van Surinamers en Antillianen (1994, 1998 en 2002) en in sommige gevallen iets hoger dan dat van Marokkanen (1994) en Turken (1994).

Tabel 5.5: Opkomstpercentages van etnische minderheden bij gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam van 1994 tot 2006 (percentages).

Herkomstland	1994	1998	2002*	2006
Turkije	28	42	53	56
Marokko	23	33	39	58
Suriname/Antillen	24	25	27	41
Kaapverdië	34	33	33	39
Totaal	56,9	48,4	55	57,8

Bron: Van Heelsum en Tillie, 2006: 9; data van het Centrum voor Onderzoek en Statistiek (Rotterdam).

Van Heelsum en Tillie (2006: 11) rapporteren dat in 2006 86 procent van de Kaapverdiërs op de PvdA stemde, 4 procent op GroenLinks, 4 procent op de SP en 1 procent op het CDA. Het percentage stemmen op kandidaten uit de eigen etnische groep, de zogeheten ‘etnische stem’, bedroeg slechts 32 procent (Van Heelsum en Tillie, 2006: 27). De resterende 58 procent koos voor een autochtone kandidaat. Dat roept de vraag op hoe het stemgedrag van de Kaapverdiërs in Rotterdam is te verklaren.

Het kiesgedrag van Kaapverdiërs is uit te leggen als een afstraffing van het CDA. Uit de radio-interviews, reacties van luisteraars en de politieke bijeenkomsten bleek dat binnen de Kaapverdische gemeenschap in Rotterdam grote ontevredenheid heerste over het regeringsbeleid van het kabinet Balkenende. Vooral de werkloosheid werd gezien als een belangrijke minpunt. Tegenover deze verklaring van het stemgedrag vanuit sociaaleconomische grootheden staan andere geluiden. Een sleutelinformant:

Ik moet het voorzichtig uitdrukken, maar volgens mij kunnen Kaapverdiërs moeilijk hun eigen politieke keuze maken (...). Ze zijn manipuleerbaar, en sommige partijen maken bewust gebruik van deze praktijk (...). Er wordt teveel op de man gespeeld, valse beloftes worden gedaan over subsidietoekenning aan zelforganisaties, soms schaam je je ervoor (...), het is soms afschuwelijk, maar waar ook. (Interview nr. 13)

Volgens deze verklaring is het lage percentage stemmen voor het CDA te verklaren uit een betere campagne door de PvdA. Het CDA beschikte niet over een campagneteam en de ondersteunende rol van zelforganisaties als strategische instrumenten in dat proces. Hierdoor was zij onvoldoende in staat om stemgerechtigden aan zich te binden. De PvdA daarentegen kon rekenen op een breed draagvlak van zelforganisaties, invloedrijke netwerken

en opinieleiders.

De zogeheten ‘etnische stem’ blijkt een beperkte verklaringskracht te hebben voor het stemgedrag van de Kaapverdiërs. Wij herinneren eraan dat slechts 32 procent van de Kaapverdiërs op de kandidaat van Kaapverdische afkomst van de PvdA stemde en dat de overige 58 procent koos voor een autochtone kandidaat. Voor de verklaring van dit stemgedrag ligt, naast het mobilisatievermogen van een politieke partij, een ideologische en/of sociologische verklaring voor de hand (vgl. Tillie, 2000: 63). Zoals eerder gezegd zien Kaapverdiërs zichzelf primair als arbeiders en identificeren zich daardoor eerder met de arbeiderspartij. Deze kwestie is aan een respondent voorgelegd en die reageerde als volgt:

Misschien herkennen de Kaapverdiërs zich niet in bepaalde politieke partijen, ze hebben [in Nederland] de neiging links te stemmen. Dat heeft te maken met een bepaalde traditie, een bepaalde historie. Ze stemmen niet voor een partij als CDA (...). Ze denken vaak zo: ik ben een arbeider of een schoonmaker, daar hoor ik beter thuis. (Interview nr. 6)

De identificatie met een linkse partij behartigt naar hun opvattingen de belangen van de ‘arbeiders’ en de zwakken in de Nederlandse samenleving het beste.

5.6 Conclusies

Bevorderen de etnische zelforganisaties de participatie in de bredere samenleving? Dat is de vraag die aan het begin van dit hoofdstuk is gesteld. Wij stellen vast dat Kaapverdische zelforganisaties de externe participatie, de participatie in de bredere samenleving bevorderen, dus de *bridging* tot stand brengen. Bij de bespreking van de ontwikkeling van de burgerschapscompetenties kwam naar voren dat Kaapverdische zelforganisaties met grote aantallen vrijwilligers het meest actief zijn. Exemplarisch hiervoor is de Katholieke parochie. Ook belangen- en mediaorganisaties zijn actief in overbruggende zin. Hun betrokkenheid hangt samen met een betere toegang tot de lokale overheden. Deze toegang is het grootste obstakel voor de minder krachtige organisaties.

Contacten en samenwerkingsrelaties met allerlei instanties zijn onderdeel van de politieke gelegenheidsstructuur en weerspiegelen de veelheid en importantie van de overbruggende activiteiten van de etnische zelf-

organisaties. Belangrijke domeinen waarop deze contacten plaatsvinden zijn educatie, vorming en voorlichting. Activiteiten op deze terreinen behoren tot de belangrijkste elementen van de toerusting van burgers. Daarnaast moet gewezen worden op functionele samenwerkingsverbanden van de organisaties. Vooral belangenorganisaties zoals 'Avanço', 'Jongerenorganisatie Cabo', en de mediaorganisaties zijn dergelijke overbruggende samenwerkingsverbanden aangegaan. Deze overbruggende samenwerkingsrelaties kenmerken eveneens de activiteiten van de Katholieke parochie en de sportorganisatie 'Maense'. Ook de zelforganisaties die reguliere betrekkingen onderhouden met welzijnsinstellingen mogen genoemd worden. En *last but not least*, de sociale en politieke netwerken die zowel een voorwaarde als een gevolg zijn van deze samenwerkingsverbanden.

De rol van de Kaapverdische zelforganisaties in de publieke opinievorming is bescheiden te noemen. De mediaorganisaties leveren een bijdrage door middel van voorlichting en andere programma's. Veel minder populair zijn publieke demonstraties, acties en boycotacties. Belangen- en de mediaorganisaties ontwikkelen makkelijker politieke contacten omdat zij betrokken zijn bij het overheidsbeleid. De contacten en toegang tot de politieke gelegenhedenstructuur blijven echter in grote mate in handen van de zogeheten intermediairs die als poortwachters fungeren. De participatie in de wijdere samenleving en de effecten daarvan zijn niet alleen afhankelijk van de oriëntaties en de wil van de betrokken organisaties, maar ook van de drempels die er bestaan. Desondanks hebben de zelforganisaties de 'electorale politieke participatie' aanzienlijk weten te bevorderen. Ook de mediaorganisaties speelden een merkbare rol door voorlichting, interviews en interactieve programma's. Uitgaande van het aantal georganiseerde voorlichtings- en discussiebijeenkomsten kan worden gesteld dat de politieke en belangenorganisaties erin zijn geslaagd om de opkomst en daardoor de politieke participatie te bevorderen.

De standpunten van auteurs die menen dat etnische zelforganisaties nauwelijks overbruggende functies vervullen, zijn in het licht van deze bevindingen niet herkenbaar. Er is niet alleen een veelheid van externe betrekkingen met de ontvangende samenleving, de betrekkingen zijn zelfs intrinsiek aan de activiteiten die de zelforganisaties ontplooiën. Zoals in de inleiding gezegd: een zelfverkozen isolement in het verenigingsleven is ondenkbaar. Als het begrip 'integratie' wordt beperkt tot overbruggende activiteiten, dan moet op grond van de bevindingen in dit hoofdstuk worden geconcludeerd dat etnische zelforganisaties de integratie (afgelezen aan participatie) actief bevorderen. Daarmee vervalt het argument dat etnische groepen sociale ongelijkheid en isolement in de hand werken.

6

6

Het engagement met het herkomstland

6.1 Inleiding

Het denken over integratie is vaak gebaseerd op het concept van een gesloten natiestaat. Al wordt de globalisering gevierd als een welkome economische ontwikkeling waarin kapitaal, goederen en informatie gekenmerkt worden door een grotere mobiliteit, de immigratie en de verbindingen tussen verschillende diasporagemeenschappen worden minder hartelijk omarmd. Veruit de meeste commentaren op deze transnationale gemeenschappen zijn politiek van aard. Zij impliceren dat door de handhaving van culturele verbindingen de integratie in het nieuwe land wordt afgeremd. In dit licht wordt het betreurd dat migranten geld overmaken naar het land van herkomst om de armoede van verwanten te leningen of als investering in onroerend goed. In het 'Jaarrapport Integratie 2008' wordt betoogd dat allochtonen en autochtonen nauwelijks contacten met elkaar onderhouden en dat dit deels te wijten is aan de gerichtheid van allochtonen op het herkomstland (Jaarrapport 2008: 218).

In de wetenschappelijke literatuur is de kritiek op het transnationalisme betrekkelijk dun gezaaid. Een van de weinige commentaren is van Waldinger en Fitzgerald (2004) die betogen dat het transnationalisme een modieus verschijnsel is, gekenmerkt door particularisme en van betrekkelijk korte duur. Het laatste kenmerk zou voor deze auteurs een gunstige boodschap moeten zijn: want het impliceert dat het 'probleem' zich in de tijd zal oplossen. Maar een expliciet standpunt dat transnationalisme en integratie op gespannen voet met elkaar staan, nemen zij niet in. Wel kan van de assimilatiegedachte worden afgeleid dat de handhaving van transnationale banden een onwenselijke ontwikkeling is. En zoals bij de voorstanders van culturele assimilatie gaat het ook hier om een sterk normatieve opvatting.

In de literatuur is er een brede consensus dat integratie en transnationalisme zich niet negatief tot elkaar verhouden (Gowricharn, 2009; Portes, Escobar en Arana, 2008; Rogers, 2006; Wheleer, 2004: 403; Levitt, 2003; Guarnizo, Portes en Haller, 2003; Engbersen *et al.*, 2003). Toch zijn de standpunten niet dezelfde. Guarnizo *et al.* (2003) bijvoorbeeld betogen dat dit transnationalisme minder sterk is dan wordt voorgesteld. Zij gaan af op het percentage leden van etnische groepen dat contacten onderhoudt met het land van herkomst (van de ouders). Hoewel een maatstaf ontbreekt om het percentage als veel of weinig te kwalificeren, relativeren zij hun eerdere positie dat het transnationalisme een significante factor is. Een ander standpunt wordt ingenomen door Gowricharn (2009) die meent dat

een kwantitatieve benadering zoals van Guarnizo *et al.* (2003) voorbij gaat aan de kwalitatieve ontwikkelingen in de etnische gemeenschappen. Met als voorbeeld de Hindostaanse gemeenschap in Nederland, betoogt hij dat een gemeenschap kan etniseren. Religieuze verbindingen, de Indiase filmcultuur, het groeiende prestige dat India geniet, zijn belangrijke elementen voor Nederlandse Hindostanen om zich te identificeren met het land van hun voorouders.

Er is geen reden om aan te nemen dat de Kaapverdise gemeenschap in Rotterdam een andere ontwikkeling kent (vgl. Batalha en Carling, 2008). Wij vertrekken daarom van de hypothese dat transnationalisme en integratie niet strijdig zijn. Maar wij vragen ons wel af welke concrete effecten het transnationalisme op de integratie sorteert en omgekeerd. Om deze vraag te beantwoorden, beschrijven wij de activiteiten van de zelforganisaties in Kaapverdië en de ontvangst die zij genoten. Wij beperken ons tot drie categorieën van activiteiten: *social remmitances*, electorale politiek en activiteiten vanuit de diasporabeweging. *Social remmitances* zijn ontwikkelingsprojecten en/of overmakingen van geld die een sociaal doel hebben (Levitt, 2001: 54). Met de electorale politiek wordt gedoeld op een betrokkenheid bij de verkiezingen in het moederland. De activiteiten van de diasporabeweging omvatten diverse vormen van betrokkenheid om partnerorganisaties in het thuisland te ondersteunen zoals politieke fondsenwerving, lobbywerk, beïnvloeding van politieke instituties en de organisatie van evenementen gericht op krachtenbundeling, bewustwording en belangenbehartiging (vgl. Ostergard-Nielsen, 2003: 762).

In onze conceptualisering is de transnationale ruimte een gelegenheidsstructuur waar kansen aanwezig zijn om hulpbronnen aan te boren. Daarbij is er sprake van een reguliere interactie tussen zelforganisaties en ambtenaren, politici en vertegenwoordigers van samenwerkingorganisaties uit het land van herkomst en de andere diasporagemeenschappen. Voor de zelforganisaties zijn hierbij twee hulpbronnen van belang, namelijk de activiteiten en de netwerken. Vooral de beschikking over netwerken is een belangrijke stap om hulpbronnen te verwerven. De 'kwaliteit' van de netwerken (de aanwezige kennis en het opgebouwd sociaal krediet) van een etnische zelforganisatie is daarbij van grote invloed.

6.2 Sociale overmakingen

Binnen de Kaapverdische gemeenschap bestaat er een vrij groot aantal organisaties dat zich bezighoudt met allerlei kleinschalige hulpprojecten gericht op hun land van herkomst. Soms zijn het sportorganisaties zoals 'São Tiago' en 'Monte Sossego', die voetbalclubs op bepaalde eilanden ondersteunen met sportmateriaal. In andere gevallen betreft het de inzet van de sociaal-culturele organisaties, de vereniging 'Queimadas' of van een vrijwilligersgroep van de Katholieke parochie die dorpsgenoten helpen met de verbouwing van een kerk of met het opzetten van een crèche. Zelforganisaties die zich specifiek bezighouden met ontwikkelingsprojecten in Kaapverdië noemen wij 'solidariteitsorganisaties'. Binnen de Kaapverdische gemeenschap zijn er zestien van deze organisaties actief.

6.2.1 Projecten

Het gevoel van verbondenheid met mensen in het land van herkomst vormt een belangrijke reden om solidariteitsorganisaties op te richten. In andere gevallen is het ontstaansmotief van deze zelforganisaties gelegen in het appel van bijvoorbeeld een schooldirecteur of de lokale burgemeester. Bestuursleden van deze solidariteitsorganisaties hebben een sterke verbondenheid met hun dorp van herkomst en zijn er vooral op gericht om arme eilandbewoners te helpen. Naast de dorpsgerichte organisaties zijn er enkele solidariteitsorganisaties van Kaapverdiërs van de tweede generatie die vaak nationaal georiënteerd zijn. De meeste van deze solidariteitsorganisaties zijn nog geen tien jaar oud en het overgrote deel daarvan is gericht op vier eilanden van Kaapverdië, namelijk 'São Tiago', 'Santo Antão', 'São Nicolau' en 'São Vicente'. De helft van deze organisaties (acht) is georiënteerd op het eiland 'Santo Antão', waarvan zes op de gemeente 'Ribeira Grande' en de andere twee op de resterende gemeenten van het eiland, respectievelijk 'Paúl' en 'Porto Novo'.

Het merendeel van de solidariteitsorganisaties is betrokken bij het opzetten van inzamelingsacties voor uiteenlopende doelgroepen in Kaapverdië. Sommige organisaties verschepen twee tot drie keer per jaar containers naar hun partners. Vooral voor ziekenhuizen en/of gezondheidscentra worden er materieel en medicijnen verzonden. Soms gaat het om relatief grote investeringen zoals een ambulance die aan een

gezondheidscentrum op 'São Nicolau' is gedoneerd door mensen die uit deze streek afkomstig zijn. Op andere terreinen, zoals het onderwijs, worden scholen en kinderdagverblijven ondersteund met computers, transportkosten van leerlingen die grote afstanden moeten afleggen, onderwijsmateriaal en meubilair. Daarnaast zijn er allerlei kleinschalige projecten zoals de bouw van sociale woningen voor kwetsbare groepen, de verbetering van de fysieke infrastructuur, reparatiewerkzaamheden aan een kerkgebouw en soms werkgelegenheidsprojecten voor werkloze jongeren. De laatste jaren komen steeds meer projecten voor die zijn gericht op kennisoverdracht, vooral geïnitieerd door organisaties van Kaapverdiërs van de tweede generatie. Een voorbeeld van deze organisaties is de 'Intercâmbios Internacional – ICI' die de versterking van het middenkader in Kaapverdië tot doel heeft. Daarnaast is deze organisatie actief om de uitwisseling van stagiaires en stageplaatsen in Kaapverdië in de gezondheidszorg voor MBO-studenten te organiseren .

Deze projecten worden ondersteund door vier bronnen: (a) subsidies van de gemeente Rotterdam, (b) het Centrum voor Ontwikkeling en Samenwerking, COS-Rijnmond en Midden Holland, (c) subsidies via Linkis (Laagdrempelige Initiatieven en Kenniscentrum voor Internationale Samenwerking) en (d) winsten uit activiteiten. Volgens ambtenaren van de gemeente Rotterdam maken ongeveer vijftien Kaapverdise organisaties jaarlijks van subsidie gebruik. Dit geldt niet alleen voor solidariteitsorganisaties. Ook sport-, sociaal-culturele en belangenorganisaties doen een beroep op subsidie voor hun uitwisselingsprojecten in Kaapverdië. De ondersteuning door het COS-Rijnmond en Midden Holland bestaat vooral uit de professionele begeleiding bij het opzetten van projecten en het werven van financiële middelen. Deze instelling toetst in hoeverre een bestuur over voldoende kennis en competenties beschikt om het project uit te kunnen voeren. De levensvatbaarheid van het project en de mogelijke cofinanciering daarvan zijn hierbij belangrijke overwegingen. Enkele solidariteitsorganisaties maken gebruik van financiële ondersteuning die via Linkis aangeboden wordt.

Ongeveer de helft van de solidariteitsorganisaties die projecten opzetten in Kaapverdië heeft geen lokale 'counterpart'. In enkele gevallen opereren zij informeel waarbij contacten vooral via de burgemeesters lopen. Enkele solidariteitsorganisaties werken samen met de zogeheten 'communautaire organisaties' van de gemeente 'Ribeira Grande', op het eiland 'Santo Antão'. Het partnerschap met een solidariteitsorganisatie uit Rotterdam levert een bijdrage aan de versterking de lokale 'civil society' in

Kaapverdië. Maar de samenwerking tussen een *'counterpart'* in Kaapverdië en zijn partner in Rotterdam komt soms onder druk te staan. Zo gaf een tweetal woordvoerders van een communautaire organisatie als voorbeeld dat een bestuurslid van een Rotterdamse solidariteitsorganisatie het meegenomen materieel zelf en zonder vooraf te overleggen onder de doelgroep verdeelde. De informanten vonden dat de verdeling een taak is van de lokale organisaties omdat zij veel beter op de hoogte zijn van de behoeften in het dorp.

We bespreken twee projecten om inzicht te verschaffen in de betekenis ervan in Kaapverdië: een project van de 'Stichting Amigos de Lagoa' en een project op het eiland 'São Nicolau'.

Het project van de 'Stichting Amigos de Lagoa' is gericht op de sociale woningbouw voor de minderbedeelden uit het dorp 'Lagoa', 'Santo Antão', dat de laatste jaren zwaar geteisterd is door droogte, watergebrek en werkloosheid. Dit project werd in twee fases uitgevoerd: in 2002 werden zeventien woningen gebouwd en in oktober 2007 werden de sleutels van nog eens 22 woningen aan de bewoners overhandigd. Deze gebeurtenis kon rekenen op grote nationale publiciteit via de radio, televisie en internetsites (inforpress, 28 oktober 2007). Dit project werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Rotterdamse Patrimonium Woning Stichting (PWS). Naast de sociale woningen werd ook een bakkerij opgezet om werk en inkomen te genereren. Een belangrijke rol in het dorp is weggelegd voor de plaatselijke vereniging 'Luz Viva de Lagoa' die als *counterpart* werd opgericht. De woordvoerders van het dorp gaven te kennen trots en erkentelijk te zijn voor de waardevolle bijdrage van de bestuursleden van de 'Stichting Amigos de Lagoa'. Dat was ook te constateren bij (lokale) overheden en politici van de twee grootste politieke partijen in Kaapverdië.

Het tweede voorbeeld betreft de manier waarop collectieve bijdragen van emigranten invloed sorteren op de lokale politiek. In dit geval ging het om een project om apparatuur beschikbaar te stellen voor een lokale radiozender op het eiland 'São Nicolau', een initiatief van de zelforganisaties 'Centro São Nicolau', de 'UTC-Nô Pintcha' en kleinere organisaties die het eiland 'São Nicolau' als oriëntatiepunt hebben. 'São Nicolau' kon niet worden bereikt met de nationale radio-uitzendingen. Op verzoek van de lokale burgemeester namen de genoemde organisaties het initiatief om geld in Rotterdam in te zamelen. Dankzij deze ondersteuning werd een lokale radiozender opgezet. Dit gebeurde vlak voor de verkiezingen. Onze informanten vertelden dat de eerste lokale radio-uitzendingen een grote

impact hadden op de eilandbewoners. De burgemeester, die zich voor een tweede termijn had gekandideerd, profileerde zich als iemand die de Kaapverdische Rotterdammers kon mobiliseren. Hij werd volgens onze informanten hiervoor met een herverkiezing beloond. Ook de betrokken bestuursleden en actievoerders werden door veel lokale leiders geprezen voor hun bijdrage.

6.2.2 Visies en strategieën

Welke motieven, visies en strategieën worden door de bestuursleden van de organisaties gehanteerd om hun doelstellingen te bereiken? Sommige organisaties, zoals 'Intercambios International' (ICI) en de 'Stichting ESFR' (Educatie Zonder Grenzen), richten zich primair op kennisoverdracht tussen Nederland en Kaapverdië. Dat doen ze door het beroepsonderwijs centraal te stellen. Vooral de middelbaar en/of hoogopgeleide jongeren lieten weten dat deze doelstelling bewust is gekozen vanwege hun kennis, behoeften en ambities. Andere organisaties, vooral geleid door de tweede generatie, zijn nationaal georiënteerd en minder gericht op de samenwerking met het maatschappelijke middenveld in Kaapverdië. Hun partners zijn in de meeste gevallen lokale overheden en/of publieke instanties. Een bestuurlid van de tweede generatie zei het zo:

We hebben contacten met burgemeesters en vertegenwoordigers van allerlei instanties omdat wij op dat niveau willen opereren. Bovendien zijn het deze mensen die beslissing nemen in hoeverre een project door kan gaan (...). Onze ambitie is eerder zaken te doen met vertegenwoordigers van ministeries dan met kleine organisaties die alleen gericht zijn op kortetermijn projecten. Op deze wijze kunnen we een belangrijke bijdrage leveren aan kennisoverdracht voor het land waar onze wortels liggen. (Interview nr. 38)

Bij de meeste Kaapverdische bestuursleden van de eerste generatie heerst, zoals eerder gezegd, de dorpsgebondenheid. Deze bestuursleden zijn zich er vaak van bewust dat ontwikkelingsprojecten lokaal moeten zijn ingebed. Ook zijn ze goed op de hoogte van het feit dat financiële verantwoording en transparantie van groot belang is. Daarom leggen ze vaak de nadruk op duurzaamheid en 'ownership' van de projecten door steeds afspraken te maken met lokale leiders en die zo nodig in te schakelen voor de technische ondersteuning en/of facilitering. Bij veel van deze bestuursleden heerst tevens

de neiging om zaken te doen met burgemeesters. Om de achterliggende motieven te achterhalen hebben we onze sleutelinformanten gevraagd naar hun preferentie voor een relatie met burgermeesters. Uit de antwoorden bleek dat de gemeente als partner vaak betere garanties geeft omdat de lokale overheden het meest te zeggen hebben. Een bestuurslid:

Mijn hart breekt als ik tijdens mijn vakantie telkens moet toezien hoe moeilijk het is voor sommige mensen uit mijn geboortedorp om het hoofd boven water te houden (...). Maar ook de dankbaarheid van de burgemeester en de getoonde waardering van mijn collega's [bestuursleden van partnerorganisatie] en vertegenwoordigers van verschillende [verwante] instanties zijn voor mij belangrijke redenen en een grote aanmoediging om steeds op zoek te gaan naar meer middelen om projecten op te kunnen zetten. (Interview nr. 15)

Enkele Kaapverdise burgemeesters bezoeken Rotterdam frequent. In gesprekken met hen vertellen zij op zoek te zijn naar partners in Nederland en andere landen om lokale ontwikkeling te bevorderen. De burgemeesters koesteren grote verwachtingen over het ontwikkelingspotentieel van de Kaapverdise diasporagemeenschap. Zo vertelde de voormalige burgemeester van 'Ribeira Brava', 'São Nicolau', dat de tweede generatie, veel meer dan de eerste generatie, perspectieven biedt voor de ontwikkeling van Kaapverdië. De burgemeester van 'Santa Catarina', 'São Tiago', voegt het volgende toe:

We brengen vaak een bezoek aan gemeenschappen van Kaapverdiërs in Europese landen om onze waardering en erkentelijkheid uit te spreken voor de ondersteuning die ze leveren met sociale projecten en hun bijdrage aan de politieke campagne tijdens de lokale verkiezingen. Tegelijkertijd pleiten we telkens voor een goede maatschappelijk en politieke integratie van onze landgenoten in de vestigingslanden (...). Want hoe beter de integratie van de Kaapverdiërs in die landen, des te meer ze in staat zijn om een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van hun herkomstland. (Burgemeester 'Santa Catarina', 'São Tiago'; interview nr. 32)

De relaties tussen zelforganisaties en burgemeesters zijn dus van wederzijds belang. De burgemeesters in Kaapverdië zijn zich bewust van de verwachtingen en aspiraties van de bestuursleden van zelforganisaties en zien graag een geslaagde integratie van hun landgenoten in de landen van vestiging.

In het survey hebben we gevraagd naar deze relaties tussen bestuurders en politici in Kaapverdië. Tabel 6.1 geeft hiervan een overzicht.

Tabel 6.1: Reguliere politieke contacten van zelforganisaties met politici in Kaapverdië.

	Met bewinds- lieden	Met nationale politieke leiders	Met parlemen- tariërs	Met lokale politici en/of bestuurders
Mediaorganisaties (6)	3	5	5	3
Religieuze organisaties (7)	2			2
Belangenorganisaties (9)	2	1	4	5
Sportorganisaties (20)	2	1		3
Jongerenorganisaties (4)	2	1	1	1
Culturele organisaties (11)	1	1	1	2
Vrouwenorganisaties (3)	1			2
Politieke organisaties (3)	1	3	3	3
Solidariteitsorganisaties (16)	4	2	2	10
Totaal	79	18	16	31

Bijna 40 procent van de Kaapverdise organisaties in Rotterdam zegt een reguliere band met de lokale overheden in Kaapverdië te onderhouden. In de meeste gevallen gaat het om een rechtstreekse relatie met een burgemeester. Bij solidariteitsorganisaties betreft het de grote meerderheid (62 procent). De score van de belangen- en mediaorganisaties is eveneens opvallend. Vooral de mediaorganisaties blijken goed te scoren wat betreft de politieke contacten op het nationale niveau. Dit heeft te maken met de betrokkenheid van deze organisaties bij de politiek van het herkomstland (zie paragraaf 6.3). Sommige solidariteitsorganisaties onderhouden reguliere contacten met bewindsliden. Voorbeelden hiervan zijn de 'Stichting ESFR', de 'Stichting Avanço' en de 'Stichting Andorinha' die samenwerkingsrelaties hebben met enkele ministeries.

Kaapverdise zelforganisaties die op het herkomstland georiënteerd zijn, gaan ook op een andere manier om met netwerken. Deze organisaties beschikken niet over een formele samenwerkingsstructuur.

Zij maken gebruik van verschillende informele netwerken. Bestuursleden van zowel de eerste als de tweede generatie committeren potentieel invloedrijke (autochtone) mensen aan zich. Deze werkwijze leidt eveneens tot 'gesloten netwerken'. Kenmerkend voor deze geslotenheid van de Kaapverdise netwerken is: (a) dat bestuursleden vaak geen informatie verstrekken over donateurs, gemeenteambtenaren, adviseurs op het terrein van ontwikkelingssamenwerking, projectontwikkelaars, sponsors en/of organisaties die hun projecten hebben gefinancierd en (b) dat sommige bestuursleden gebruik maken van de zogeheten 'selectieve mobilisatiestrategie' waarbij ze invloedrijke autochtone poortwachters motiveren om een bezoek te brengen aan Kaapverdië (Bekkers, 2005: 155-156). De ter plekke geconstateerde behoeften en de gastvrijheid die kenmerkend is voor Kaapverdiërs zijn vaak voldoende om contacten met deze autochtonen te onderhouden.

Dankzij deze autochtone poortwachters neemt de toegang tot Kaapverdië op allerlei niveaus aanzienlijk toe. Ook de invloed van de Kaapverdise Rotterdammers in het herkomstland wordt zodoende versterkt. Dezelfde methode wordt ook in omgekeerde richting toegepast: toegang tot bijvoorbeeld de minister van Buitenlandse Zaken en Gemeenschappen in Kaapverdië versterkt de kredietwaardigheid en positie van bestuursleden van een zelforganisatie. Iemand die in het bezit is van een 'geloofsbrief' of een 'intentieverklaring' van een ministerie kan gemakkelijker (hoge) ambtenaren, politici en/of directeuren van instellingen overtuigen dat hij een sleutelpersoon is binnen de eigen gemeenschap.

Vertegenwoordigers van de Kaapverdise regering in Nederland, welzijnswerkers en lokale politici van Kaapverdise afkomst en Nederlandse ambtenaren prefereren een bundeling van krachten, kennisuitwisseling en samenwerking tussen Kaapverdise organisaties. De initiatieven van deze organisaties overlappen elkaar in grote mate en ze maken nauwelijks gebruik van elkaars kennis en ervaring. Voorts menen zij dat Kaapverdië nauwelijks gebaat is bij de dorpsoriëntatie van de meeste solidariteitsorganisaties: het zou beter zijn om prioriteit te geven aan duurzame en nationaal georiënteerde projecten die nauw aansluiten bij millenniumdoelen, zoals armoedebestrijding en vrouwenrechten.

Een andere knelpunt bij de Kaapverdise organisaties, zo vindt een meerderheid van onze informanten, is het ontbreken van (basis)kennis en deskundigheid om adequaat gebruik te maken van de mogelijkheden. Dit heeft tot gevolg dat de Nederlandse ontwikkelingsorganisaties alleen maar

ondersteuning verlenen aan Kaapverdise organisaties die levensvatbare projecten hebben en over relatief capabele bestuursleden beschikken. In Kaapverdië gelooft men in een federatie om de samenwerking, afstemming, zichtbaarheid, invloed en capaciteitsopbouw van Kaapverdise organisaties op dit transnationale domein te versterken.

Mede ingegeven door deze kritiek hebben de deelgemeente Delfshaven, 'Avanço' en het COS-Rijnmond en Midden Holland in 2006 een project gestart om een 'interorganisationeel netwerk' binnen de Kaapverdise gemeenschap op te zetten. Het gaat daarbij om een netwerk op het domein van ontwikkelingssamenwerking. Het voornaamste doel is de onderlinge samenwerking tussen de bestaande (solidariteits)organisaties te bevorderen. Daarnaast fungeert het netwerk als een 'contactpunt' voor iedereen die iets wil ondernemen in Kaapverdië. Een andere doelstelling van het netwerk is het opzetten van training en scholing van vertegenwoordigers van betrokken organisaties. Op die manier willen de initiatiefnemers organisaties beter in staat stellen projecten te implementeren, waardoor innovatie, duurzaamheid en lobbywerk voor Kaapverdië beter gestalte kan krijgen.

6.3 Electorale politiek

Eerder hebben we gewezen op twee soorten politieke participatie, namelijk de participatie van Kaapverdiërs in de politiek in Nederland en hun participatie in de verkiezingen in Kaapverdië. In deze paragraaf staat de laatstgenoemde politieke participatie centraal. We maken hierbij onderscheid tussen de deelname van Rotterdamse Kaapverdiërs aan drie soorten verkiezingen, namelijk de gemeentelijke verkiezingen, parlamentsverkiezingen en presidentsverkiezingen.

6.3.1 Gemeentelijke verkiezingen

Uit gesprekken met burgemeesters en lokale politici in Kaapverdië kwam naar voren dat de zelforganisaties en hun bestuursleden een belangrijke rol spelen bij de lokale verkiezingen op verschillende eilanden. Een voorbeeld hiervan is de gemeente 'Ribeira Grande' op het eiland 'Santo Antão' die op financiële ondersteuning en donaties rekent uit Nederland. De burgemeester:

De organisaties van de Kaapverdise diaspora zijn een belangrijke factor binnen onze gemeente, 'Ribeira Grande'. Een van de eerste bijdragen die we krijgen tijdens onze politieke campagne komt van deze organisaties. Ik noem hierbij een paar voorbeelden: onze posters komen vaak uit Nederland; een belangrijk deel van de financiële ondersteuning voor onze campagne komt uit Nederland en Luxemburg; sommige bestuursleden van deze organisaties komen in die periode om onze politieke campagne te ondersteunen; ze beïnvloeden ook hun familieleden, vrienden en mensen uit hun dorp (...). (Interview nr. 36)

De mening van deze burgemeester wordt gedeeld door de meerderheid van sleutelinformanten die wij in Kaapverdië hebben geïnterviewd. Zij onderstrepen dat bestuursleden van organisaties uit Rotterdam vaak een belangrijke bijdrage leveren als lid van een campagneteam ten gunste van bepaalde kandidaten. De boodschappen van deze bestuursleden komen vaak geloofwaardig over, aldus onze informanten, om de volgende redenen: (a) de potentiële kiezer gaat er vaak vanuit dat betrokken bestuursleden niet (direct) uit zijn op persoonlijk profijt; (b) er is vaak respect voor hun ervaringen als vertegenwoordigers van een organisatie die onderdeel is van de politieke cultuur van een ontwikkeld land; (c) de bestuursleden zijn nauwelijks betrokken in (politieke) conflicten met hun dorpsgenoten; (d) van deze bestuursleden wordt verwacht dat zij een rol spelen bij het uitvoeren van projecten of hun invloed aanwenden op de ontwikkelingssamenwerking ten behoeve van het dorp.

De participatie van Kaapverdise emigranten levert voordelen op omdat de dorpsbevolking al een positief beeld van hen heeft. Een voorbeeld hiervan is de ervaring van een bestuurslid van een zelforganisatie die betrokken is geweest bij de laatste twee gemeenteraadsverkiezingen in Kaapverdië:

Als je met je dorpsgenoten praat, kom je erachter wat zij van het campagneteam verwachten en welke behoeften ze hebben. Je probeert in te spelen op hun noden en behoeften door deze zaken op te nemen in het politieke programma (...). De dorpsbewoners geloven meer in ons woord, omdat ze weten dat we er nauwelijks belang bij hebben om hen te bedriegen. Ze weten dat je in een rijk land werkzaam bent en dat je niet uit bent op een politieke carrière in je herkomstland. (Interview nr. 33)

Andere sleutelinformanten geven aan dat emigranten die politieke campagne

voeren of ondersteunen geen stemmen ‘kopen’. Naast dit vertrouwen zijn zij vaak betrokken bij het organiseren van allerlei evenementen zoals feestelijk en cultureel getinte ontmoetingen met optredens van muziekbands, diners voor vriendengroepen en een autoparade in de stad. Ook vindt een grote meerderheid van onze sleutelinformanten in Kaapverdië dat emigranten een grote invloed hebben op het stemgedrag van de eigen familieleden in het herkomstland.

6.3.2 Parlementsverkiezingen

Het proces van parlementsverkiezingen voor de regeringsperiode van 2006-2111 begon met de kiezersregistratie. In Nederland stond die onder toezicht van het Kaapverdische consulaat in Rotterdam en vond onder andere plaats in de accommodaties van zelforganisaties zoals ‘Avanço’, de Katholieke parochie en ‘Centro São Nicolau’. Om zoveel mogelijk mensen te kunnen bereiken stelde het consulaat (mobiele) inschrijvingsbrigades in die de registratie ook in andere Nederlandse steden verrichtten waar Kaapverdiërs wonen. De registratie was tijdrovend en gecompliceerd, want niet iedereen beschikte over de Kaapverdische nationaliteit. De ‘Movimento pro Democracia’ (MpD) en ‘Partido Africano da Independência de Cabo Verde’ (PAICV) benaderden sleutelpersonen bij verschillende organisaties, opinieleiders, grote families, bekende ontmoetingsplaatsen, feesten en voetbalwedstrijden. Doel was de achterban te bewegen om zich in te schrijven. De radiostations werden ingeschakeld om voorlichting te verstrekken. Dat sommige radio’s zich leenden voor politieke propaganda, werd niet ontkend door de partijen.

De politieke campagne begon al zes maanden vóór de verkiezingen met bezoeken van politieke delegaties van de twee grootste partijen uit Kaapverdië. Zo kwam er in september 2005 een zware delegatie van ‘MpD’ bestaande uit partijprominenten zoals twee oud voorzitters van de partij en een oud minister-president van Kaapverdië. In november 2005 bracht de huidige minister-president van Kaapverdië, José Maria Neves, een bezoek aan Nederland. Tijdens het verblijf van deze invloedrijke delegaties werden grote publieke bijeenkomsten georganiseerd, waaraan per activiteit naar schatting vier tot zeshonderd Kaapverdiërs deelnamen. De radiopropaganda en interviews met deze politici trokken veel aandacht in de Kaapverdische gemeenschap. Zowel de ‘MpD-afdeling’ in Nederland als die van de ‘PAICV’ in Nederland deden de logistiek, informatieverspreiding en organisatorische

werkzaamheden.

Op 22 januari 2006 werden de Kaapverdische parlamentsverkiezingen gehouden. Van de 72 parlamentsleden kon de diaspora er zes kiezen. Deze zes zetels zijn evenredig verdeeld over drie buitenlandse kiesdistricten, namelijk Amerika, Europa en Afrika. De verkiezingen werden gewonnen door de 'PAICV' die een meerderheid in het parlement behaalde van 41 zetels. De 'MpD' moest genoegen nemen met 29 zetels en twee zetels gingen naar een partij die een sterke band met Rotterdam heeft, 'UCID'. De opkomst van de Kaapverdiërs in Nederland in deze verkiezingen is echter laag geweest. In Nederland zijn slechts 366 van de 1.981 ingeschreven Kaapverdiërs naar de stembus gegaan. Volgens schattingen van het 'Instituto das Comunidades' in Kaapverdië 'Diáspora Cabo-verdiana em números' (2005) zijn er bijna 200.000 personen van Kaapverdische origine in Europese landen gevestigd. De grootste gemeenschappen bevinden zich in Portugal, Frankrijk, Nederland, Italië en Spanje met respectievelijk 90.000, 25.000, 20.000, 8.000 en 10.000 burgers van Kaapverdische afkomst. Het bezit van de Kaapverdische nationaliteit was een voorwaarde om te kunnen stemmen.

6.3.3 Presidentsverkiezingen

Kenmerkend voor de twee laatste Kaapverdische presidentsverkiezingen (in 2001 en 2006) is dat het om een strijd ging tussen twee kandidaten, Pedro Pires en Carlos Veiga. Beide kandidaten hebben een lange staat van dienst als leiders van respectievelijk 'PAICV' en 'MpD'. Voor deze verkiezingen konden de campagne teams in Rotterdam steunen op het voorbereidende werk dat was verricht door de zelforganisaties tijdens de eerder gehouden parlamentsverkiezingen. Het is gebruikelijk een 'mandataris' aan te wijzen die de vertrouwenspersoon is van de presidentskandidaat in Kaapverdië. Beide mandatarissen in Nederland stelden hun campagne team samen bestaande uit jongeren, vrouwen en invloedrijke personen. Zij werden in hun campagne ondersteund door de zelforganisaties.

Veel energie werd gestoken in publieksbijeenkomsten, radiopropaganda, interviews, et cetera. Illustratief hiervoor is dat zowel bij de opening als de sluiting van de politieke campagnes vooraanstaande politici als gast-sprekers optraden. Die vlogen speciaal voor deze gelegenheden over van Kaapverdië. Om de potentiële kiezers te bereiken werd een deur-aan-deur-campagne gevoerd. Ook in de presidentsverkiezingen was de opkomst van

Kaapverdiërs in het kiesdistrict Europa opvallend laag. Het aantal stemmers in Nederland steeg in vergelijking met de parlementsverkiezingen licht van 366 naar 406 stemmen.

Ondanks deze lage opkomst schreven deze diasporastemmen voor de tweede keer een belangrijke bladzijde van de geschiedenis van hun herkomstland. In 2001 won Pires (PAICV) dankzij de diaspora stemmen met een verschil van slechts twaalf stemmen. Tijdens de verkiezingen van 2006 stond Carlos Veiga weer aan kop met een klein verschil van vierentwintig stemmen op zijn rivaal. Maar de diasporastemmen werden wederom doorslaggevend voor de herverkiezing van Pedro Pires die in totaal 7.242 stemmen kreeg tegen 3.876 stemmen voor Carlos Veiga, oftewel een verschil van 3.366 diasporastemmen (Semedo, Barros en Costa, 2007: 64-65). Een columnist van de krant 'Voz de Povo' on-line schreef: 'De emigranten hebben hun veto uitgesproken tegen Carlos Veiga en tegelijkertijd hebben zij Pedro Pires in het zadel geholpen met hun 'presidentiële overmakingen' (José Maria Veiga, <http://www.vozdipovo-online.com/> op 9 maart 2006).

Hoe doorslaggevend de 'emigrantenstem' ook is, de opkomst van Kaapverdiërs in Nederland is zoals eerder gezegd laag te noemen. Dit roept de vraag op hoe de discrepantie tussen enerzijds de lage opkomst van de Kaapverdiërs in Nederland (en andere Europese landen) en anderzijds de grote investering in de parlements- en presidentsverkiezingen van Kaapverdië te verklaren is. Uit gesprekken met politici in Kaapverdië kwam naar voren dat de emigranten tijdens de verkiezingen invloed uitoefenen op hun (directe) familieleden in het thuisland. Een respondent in Kaapverdië drukte het op de volgende manier uit:

In Kaapverdië is overal bekend dat emigranten tijdens verkiezingsperiode intensieve telefonische contacten onderhouden met hun naaste familieleden. Onze campagneteams hebben keer op keer geconstateerd dat er emigranten in veel gemeenten een sterke invloed uitoefenen op het stemgedrag van hun ouders of andere familieleden. Ondanks een redelijk niveau van economische ontwikkeling en democratische participatie die we hebben bereikt, is er sprake van afhankelijkheidsrelaties. Daarom spelen dit soort invloed nog steeds een rol. (Interview nr. 29).

Veel emigranten vinden de verkiezingen belangrijk voor de consolidatie van het democratische proces. Daarom onderhouden ze tijdens de verkiezingsperiode intensieve contacten met hun verwanten en proberen hen te beïnvloeden

om op een bepaalde partij te stemmen. Het overgrote deel van onze sleutelinformanten in Nederland bevestigt deze weergave. Daarnaast menen veel sleutelinformanten dat de kiezers in Nederland bewust naar de stembus zijn gegaan vanwege een groeiend besef van burgerplicht. Deze uitleg wordt ook bevestigd in krantenartikelen en op websites van Kaapverdiërs. De burgerplicht is voor een deel voortgekomen uit de burgerschapsattitudes die Kaapverdiërs in de Nederlandse samenleving hebben opgebouwd. De kiezers die hun stem uitbrachten tijdens verkiezingen in Nederland werden gevormd door de achterban van de zelforganisaties. Ook hier komt de socialiserende functie van de zelforganisaties tot uitdrukking.

6.4 De Diasporabeweging

Binnen het transnationale veld is er een Kaapverdise diasporabeweging opgekomen die de laatste jaren steeds meer aan prestige en daadkracht wint. Deze diasporabeweging is een bundeling van hoogopgeleide kaders en organisaties die zich sinds de jaren negentig van de vorige eeuw manifesteert in de Kaapverdise politiek. Het proces is ontstaan in 1994 met het 'Congres van Kaapverdise Kaders in de Diaspora' waar de Rotterdamse Kaapverdise organisaties van begin af aan betrokken zijn. Vooral 'Avanço' en recentelijk ook 'ESFR' fungeren als formele partners van de internationale organisatie van Kaapverdise kaders. Steeds meer organisaties uit Rotterdam zijn betrokken bij de voorbereiding en uitvoering van deze congressen. De eerste drie congressen, gehouden in 1994, 1998 en 2002, hebben wereldwijd geleid tot een ongekend grote maatschappelijke en politieke zichtbaarheid van Kaapverdise kaders. De organisaties waarin deze kaders zijn gebundeld stellen de bevordering van het integratieproces van hun landgenoten in de vestigingslanden bovenaan hun agenda, maar combineren die met debatten over bijvoorbeeld prioriteiten die nodig zijn voor de ontwikkeling van Kaapverdië. Geen toeval dus dat de diasporabeweging zich steeds meer als een pressiegroep in de Kaapverdise politiek manifesteert en een stem daarin eist.

In april 2006 werd het vierde Congres van de Kaapverdise Kaders georganiseerd onder de titel 'De Kaapverdise diaspora en de ontwikkeling van Kaapverdië: een kwestie van burgerschap'. Dit werd door ongeveer vijfhonderd kaderleden uit de diaspora bijgewoond. Hoogwaardigheidsbekleders uit Kaapverdië, zoals de president, de minister-

president en de minister van Buitenlandse Zaken en Gemeenschappen van Kaapverdië, namen daaraan deel. Drie belangrijke onderwerpen die de gemoederen beheersten, waren de rol van kennis- en competentieoverdracht vanuit de diaspora, de behoefte aan een 'Adviesraad' om een beleid te formuleren dat in overstemming is met de behoeften en belangen van de diaspora, en de empowerment van het verenigingsleven in de diaspora dat de bouwsteen van het transnationaal burgerschap moet zijn. Deze ontwikkeling geeft weer hoe vanzelfsprekend Kaapverdise zelforganisaties tot op het hoogste politieke niveau betrokken zijn bij de ontwikkeling van hun herkomstland.

Deze betrokkenheid komt ook tot uiting in concrete activiteiten. Kaapverdise zelforganisaties vervullen vaak allerlei faciliterende taken voor politici en/of overheden uit het herkomstland. Te denken valt aan de voorbereiding en begeleiding van burgemeesters, ministers en politici van allerlei niveaus die Nederland aandoen. Soms worden de organisaties benaderd die discussiebijeenkomsten en/of informele ontmoetingen beleggen. Het gaat bij deze activiteiten om het logistieke en organisatorische werk dat de betrokken zelforganisaties moeten verrichten. Tijdens dergelijke publieke bijeenkomsten, zo stelt één van de geïnterviewde burgemeesters, worden er zinvolle gesprekken met landgenoten gevoerd. Het is ook een geschikt moment om waardering te uiten voor hun bijdrage aan hun geboorteplaats, aldus deze burgervader. Op dergelijke bijeenkomsten wordt ook informatie verstrekt over de gang van zaken en geprobeerd mensen te motiveren om in het eiland van herkomst te investeren. Het gaat uiteindelijk om de politieke meningsvorming ten aanzien van het lokale beleid en de verbondenheid met hun gemeente van afkomst.

In andere gevallen organiseren de zelforganisaties een bezoek van bijvoorbeeld een vooraanstaand politieke leider of een delegatie van een Kaapverdise politieke partij. Zoals gezegd komt dit tijdens de verkiezingsperiode vaak voor. Soms zijn het ook de zelforganisaties die de verblijfskosten van politici en de kosten die gemoeid zijn met informele feestelijke bijeenkomsten betalen. Om dergelijke activiteiten te kunnen bekostigen benaderen ze Kaapverdise sponsors, maar deze acties leveren meestal bescheiden bedragen op. Het andere deel van de kosten komt vaak uit de kas van de organisatie of uit contributies en/of donaties van de leden. Behalve discussiebijeenkomsten worden er ook diners en/of andere soorten informele bijeenkomsten belegd.

Bestuursleden van de Kaapverdische zelforganisaties profileren zich als schakels tussen politici uit Kaapverdië en uit Nederland, waardoor ze een brugfunctie vervullen tussen 'hier' en 'daar'. Een voorbeeld hiervan is het gebruik dat Kaapverdische politici maken van hun verblijf in Nederland om gesprekken aan te gaan met vertegenwoordigers van zusterpartijen. In andere gevallen zijn het de burgemeesters die gesprekken willen voeren met de gemeente Rotterdam en/of andere instanties die projecten financieren of een donatie willen doen aan hun gemeente in Kaapverdië. Uit onze gesprekken met sleutelinformanten en eigen waarnemingen maken wij op dat een belangrijk deel van de Kaapverdische zelforganisaties wordt ingezet om deze brugfuncties te vervullen. Het gaat hierbij vooral om mediaorganisaties, belangenorganisaties, solidariteitsorganisaties en politieke organisaties die over ingangen beschikken tot politieke netwerken. Een voorbeeld kan dit verschijnsel illustreren (de toevoegingen tussen de vierkante haakjes [] gebruiken we om de zin te verduidelijken).

Het bezoek van [de Kaapverdische] burgemeester A naar Rotterdam was een groot succes van onze organisatie. Hij werd ontvangen door de Burgemeester van Rotterdam (...). Er vonden ook gesprekken plaats met sommige bestuurders en ambtenaren over de mogelijkheid tot samenwerking op verschillende terreinen (...). Ontmoetingen die tot meer concrete samenwerkingsprojecten hebben geleid, waren die met de gemeentelijke diensten, enkele schoolinstituten en bedrijven die in onze gemeente in Kaapverdië willen investeren of projecten willen adopteren. Veel van de vruchtbare ontmoetingen kwamen tot stand dankzij de contacten die we de laatste jaren hebben opgebouwd met Nederlandse kennissen die in verschillende instellingen, maatschappelijke organisaties, kerken en scholen werkzaam zijn. De inbreng van onze Nederlandse partners en vrienden bleek onmisbaar voor dit succes. (Interview nr. 2)

Het succes van het bezoek van de Kaapverdische burgemeester is in grote mate te danken aan de rol van betrekkelijk invloedrijke personen die deel uitmaken van de netwerken van de betrokken solidariteitsorganisatie. Dergelijke netwerken zijn onmisbare schakels om een bijdrage te kunnen leveren aan de ontwikkeling van het herkomstland.

Bestuursleden van zelforganisaties schakelen lokale politici van Kaapverdische afkomst in om politieke contacten te leggen. Netwerken binnen en buiten de eigen gemeenschap zijn dan van belang. Naast deze bemiddelingsfunctie van zelforganisaties, zo stellen sleutelinformanten,

verrichten sommige Kaapverdisch-Nederlandse politici de laatste jaren (zelfstandig) lobbywerk bij de Nederlandse regering om de (bilaterale) hulp met Kaapverdië te behouden en/of te versterken. Vooral de woordvoerders van de MpD in Nederland menen dat deze lobbywerkzaamheden succesvol zijn. Een deel van dit type lobbywerk wordt verricht door de solidariteitsorganisaties zoals de 'Intercâmbios Internacional', 'Stichting ESFR' en 'Stichting Andorinha'. Ook mediaorganisaties en belangenorganisaties leveren hieraan een essentiële bijdrage.

Hiervoor is uiteengezet dat bestuursleden van zelforganisaties een band onderhouden met politici in Kaapverdië en Nederland. Deze dubbele betrokkenheid vraagt een grote investering, vooral van jongeren die hun beroeps carrière of opleidingstraject moeten combineren met het vrijwilligerswerk in solidariteitsorganisaties. Wij vroegen een bestuurslid van de tweede generatie in hoeverre deze dubbele participatie een belemmering vormt voor hun integratie. Het antwoord luidde als volgt:

Die projecten vormen op zich geen enkele belemmering voor onze integratie in Nederland. Door projecten op te zetten leer je waar je moet aankloppen om iets voor elkaar te krijgen, je onderhandelt met vertegenwoordigers van fondsen en andere organisaties over de inhoud en het doel van je project, et cetera. (...) Dus, je bouwt hiermee kennis op over de [Nederlandse] samenleving en dat is integratie. We gaan op zoek naar partnerorganisaties en dit stimuleert ons om contacten te leggen met mensen van verschillende denkbeelden en niveaus (...). Je vergaart veel kennis, wat eigenlijk een verrijking voor ons is. Het levert ons ook veel voldoening op, omdat je als vrijwilliger iets doet voor je medemens en er niets voor terug krijgt, behalve de waardering. (Interview nr. 39)

Onze sleutelinformanten zeggen dat hun dubbele oriëntatie geen obstakel vormt voor de integratie in Nederland.

In Kaapverdië is een soortgelijk proces waar te nemen: de actieve Kaapverdische Rotterdammers die in Nederland lobbywerk verrichten krijgen makkelijker toegang tot Kaapverdische politici en hebben daar meer sociaal aanzien. Deze bestuursleden maken gebruik van het opgebouwde prestige en de politieke netwerken in Kaapverdië om zich in Nederland als politicus te profileren. Dit gebeurt door bijvoorbeeld een actieve rol te spelen tijdens bezoeken van Kaapverdische politici in Rotterdam. Wat ons opvalt, is dat politici uit Kaapverdië alle mogelijkheden benutten om hun Kaapverdische partners in Rotterdam (bestuursleden en politici) publiekelijk te prijzen voor

hun inzet en verworvenheden binnen de Nederlandse politiek. De boodschap van deze Kaapverdische politici luidt: “Hoe beter je geïntegreerd bent in de Nederlandse politiek, des te groter jouw bijdrage aan de ontwikkeling van Kaapverdië.”

6.5 Conclusies

In dit hoofdstuk stond de vraag centraal hoe transnationalisme en integratie elkaar beïnvloeden. De transnationale ruimte hebben we als het ware verdeeld in drie terreinen: de sociale overmakingen, de politieke ondersteuning en de diasporabeweging. Op het terrein ‘sociale overmakingen’ zijn de zelforganisaties actief bij de maatschappelijke ontwikkeling van Kaapverdië. Daarbij vallen twee typen zelforganisaties op. Het eerste type houdt zich voornamelijk bezig met kleinschalige sociale projecten die gericht zijn op de basisbehoeften van dorpsgenoten; het tweede type organisaties is nationaal georiënteerd en streeft kennisoverdracht na door samenwerking met (lokale) overheden en/of publieke instellingen. Bestuursleden van de tweede generatie beschikken vaak over voldoende kennis en toegang tot transnationale hulpbronnen, terwijl die van de eerste generatie (sterk) afhankelijk zijn van professionele ondersteuning om projecten op te zetten en subsidies te verwerven.

Gelet op de betrokkenheid van de tweede generatie mag een eerste conclusie zijn dat transnationale verbondenheid vooralsnog geen tijdelijke aangelegenheid is. De verbinding tussen de diasporagemeenschappen en Kaapverdië vloeit niet alleen voort uit identificatie en culturele verwantschap, maar is geïnstitutionaliseerd in de politieke Gelegenheidsstructuur, met name het electorale stelsel. Een soortgelijke conclusie, zij het op andere gronden, namelijk dat de tweede generatie betrokken blijft in de transnationale gemeenschap, wordt getrokken door Gowricharn (2009). Ook hij benadrukt dat transnationalisme en integratie elkaar niet uitsluiten.

Een tweede conclusie betreft de constatering dat transnationale betrokkenheid en integratie elkaar ondersteunen en zelfs versterken. Zelforganisaties mobiliseren diasporastemmen en beïnvloeden ook het stemgedrag van hun familieleden in Kaapverdië. Daarnaast vervullen zij een drietal andere functies. Ze faciliteren Kaapverdische bestuurders en politici bij het leggen van politieke contacten en het organiseren van bijeenkomsten tijdens hun bezoek aan Nederland. Ten tweede bekleden ze

een brugfunctie tussen Kaapverdise overheidsinstellingen en instanties in Nederland, onder andere door het verrichten van lobbywerk. Ten derde profileren de Kaapverdise organisaties zich steeds meer als een deel van de diasporabeweging. Deze betrokkenheid heeft geleid tot een grotere maatschappelijke en politieke zichtbaarheid zowel in Kaapverdië als in Nederland. Het heeft de ambitie versterkt om als een 'pressiegroep' in de diaspora te fungeren in de politiek van het moederland.

Dankzij deze betrokkenheid ontwikkelen Kaapverdise zelforganisaties contacten met invloedrijke personen zowel in Nederland als in Kaapverdië. Deze netwerken verschaffen toegang tot belangrijke hulpbronnen. Daardoor wordt de capaciteit van de betrokken organisaties versterkt en leveren ze prestige, zichtbaarheid, waardering en maatschappelijke bevestiging op. Ook vergemakkelijken deze netwerken en hulpbronnen de simultane participatie in Kaapverdië en Nederland. De participatie in Nederland bevordert de zelfontplooiing, kennisopbouw, organisatorische bekwaamheden en betekenisvolle contacten. Omgekeerde leidt dit proces tot vergelijkbare effecten in Kaapverdië. Participatie in de transnationale ruimte versterkt de integratie in Nederland en omgekeerd, een sociaal geïntegreerde positie maakt Kaapverdiërs aantrekkelijker voor partners in Kaapverdië.

Deze versterking als gevolg van participatie in beide domeinen is eerder geconstateerd in Amerikaans onderzoek (Portes *et al.*, 2008; Wheleer, 2004; Rogers, 2006). Een verklaring hiervoor is te vinden in de opbouw van het sociaal kapitaal van de zelforganisaties – kennis, netwerken, sociaal krediet – dat in beide samenlevingen kan worden aangewend en verbonden is. Het is denkbaar dat dit wederzijdse nut niet altijd aanwezig is. Een dergelijk samengaan is niet waarschijnlijk in samenlevingen die politiek gepolariseerd zijn. Ook moet worden opgemerkt dat het sociaal kapitaal opgebouwd in het ene land niet altijd (zonder problemen) kan worden omgezet in het andere land. Diploma's, werkervaring, omgangsvormen, kennis van elkaars culturen zijn voorbeelden hiervan. Etnische gemeenschappen kunnen een aantal van deze potentiële barrières makkelijk slechten omdat zij over het sociaal krediet en de noodzakelijke culturele kennis beschikken. Binnen zo'n corridor van diasporagemeenschappen is de aanwending van opgebouwd sociaal kapitaal minder problematisch.

7

Conclusies en discussie

Welke functies vervullen etnische zelforganisaties in het proces van integratie? Dat is de centrale vraag in dit onderzoek. In het eerste hoofdstuk hebben we deze vraag opgesplitst in drie deelvragen. Die betreffen de samenbindende functie, de overbruggende functie en de transnationale functie van de zelforganisaties. Gebruikmakend van Putnams theorie over sociaal kapitaal en de theorie over gelegenheidsstructuur hebben wij het antwoord op deze deelvragen gezocht in de interactie tussen de zelforganisaties en de gelegenheidsstructuur waarbinnen zij opereren. Die interactie wordt bepaald door het sociaal kapitaal van de zelforganisatie en de mogelijkheden die de gelegenheidsstructuur biedt. Daartoe zijn drie gelegenheidsstructuren onderscheiden: de etnische gelegenheidsstructuur, de wijdere samenleving en de transnationale gemeenschap. De vraag die telkens centraal stond in deze domeinen was welke effecten de activiteiten van de zelforganisaties genereren, beoordeeld in termen van integratie. Hierbij is integratie opgevat als de participatie van zelforganisaties in de Nederlandse samenleving.

Het is van belang om vooraf twee zaken te benadrukken. De eerste is dat de definitie van integratie beperkt is. Integratie is gedefinieerd als de etnische gemeenschap overstijgende activiteiten van de organisaties. Het is te verdedigen dat activiteiten die de gemeenschap intern vorm geven, ook integratie zijn. Kapitaalvorming vindt immers zowel intern als extern plaats, net zoals integratie en cohesie zowel intern als extern plaatsvinden. Wij hebben gemakshalve gemeend de beperkte overheidsdefinitie te volgen en alleen de overbruggende activiteiten te rangschikken onder de rubriek 'integratie'. Dat brengt ons op de tweede opmerking. Het uitblijven van deze overbruggende activiteiten kan aan de oriëntatie van de gemeenschap of de zelforganisaties liggen. Maar het is even plausibel dat een relatieve afwezigheid van deze externe banden is te verklaren vanuit processen van sociale uitsluiting door gevestigde instituties. In dit laatste geval is de afwezigheid van integratie geen keuze of effect van de zelforganisaties, maar van de ontvangende samenleving.

Bij de samenbindende functie wordt dankzij de hulpbronnen in de etnische gelegenheidsstructuur de interne cohesie van de gemeenschap bevorderd. Dat geschiedt met behulp van het sociaal kapitaal bestaande uit netwerken, ervaring, kennis en materiële hulpbronnen die in de etnische gelegenheidsstructuur worden aangeboord en opgebouwd. Deze interactie leidt weer tot de bevordering van de interne sociale samenhang, de bereidheid tot samenwerking, de zelfwerkzaamheid, onderlinge solidariteit en een gemeenschappelijke identiteit. De zelforganisaties smeden aldus de

cohesie van de etnische gemeenschap. Daarnaast ontstaan er netwerken van en tussen de zelforganisaties, vooral koepel-, samenwerkings- en bestuursnetwerken. Deze netwerken versterken het etnisch kapitaal doordat ze de samenwerking tussen organisaties bevorderen en de institutionele samenhang binnen de gemeenschap versterken.

Zijn er disfuncties aan te wijzen in dit proces van *bonding*? Als die er zijn, dan zijn ze in dit onderzoek niet ontdekt. Het is van belang erop te wijzen dat *bonding* en *bridging* elkaar niet uitsluiten en daardoor ook niet ten koste van elkaar hoeven te gaan. Van een volstreekte *bonding* kan er geen sprake zijn, tenzij in specifieke gevallen waarbij criminele of radicale religieuze of politieke organisaties de integratie afwijzen. Een dergelijke afwijzing is dan gebaseerd op een belang (bijvoorbeeld in het geval van een criminele organisatie) of is een bewuste keuze (bijvoorbeeld in het geval van een ideologisch geïnspireerde opstelling). Het uitblijven van integrerende effecten is ook onwaarschijnlijk vanwege de soms beslissende financiële invloed van de lokale overheid op het voortbestaan van de zelforganisaties. Daarvoor zijn de functionele samenwerkingsverbanden tussen etnische organisaties en instellingen in de Nederlandse samenleving te dwingend, en is het leven binnen de etnische gemeenschap te zeer bepaald door de ontwikkelingen en eisen van de Nederlandse samenleving. De etnische gemeenschap kan geen autarkische, in zichzelf gekeerde, entiteit zijn. De *bonding* is daarom altijd onvolkomen.

De hiervoor genoemde elementen van sociaal kapitaal stellen de etnische zelforganisaties ook in staat om 'overbruggende functies' te vervullen oftewel de maatschappelijke participatie van Kaapverdiërs te bevorderen. Hun bijdrage is deels afhankelijk van de interne hulpbronnen, met name het aantal leden en vrijwilligers, en de daaruit voortkomende sociale netwerken. Sommige (belangen)organisaties ontvangen subsidies van de overheid. Door hun doelstellingen, grondslag en capaciteiten slagen deze organisaties er in om hulpbronnen binnen de politieke gelezenheidsstructuur te mobiliseren. Ook autochtone organisaties (zoals politieke partijen) ontlene hun mobilisatiekracht deels aan deze organisaties. Omgekeerd delen deze bruggenbouwers hun opgebouwde kennis, ervaring en attitudes met leden van de etnische groep. Deze overdracht heeft vooral plaats binnen kerken, recreatieve organisaties en sportorganisaties waar sprake is van frequente contacten tussen leden. *Bridging* bouwt dus voort op *bonding* en is vaak mogelijk dankzij *bonding*. Omgekeerd sorteert *bridging* effecten op de aard van de *bonding*: leden van de etnische gemeenschap leren het 'institutionele

spel spelen', ontwikkelen vaardigheden en competenties en bouwen in de Nederlandse samenleving sociaal krediet op. De opbouw van sociaal kapitaal in de etnische en in de politieke gelegenheidsstructuur versterkt elkaar.

Etnische zelforganisaties vervullen ook een 'transnationale functie'. Dat gebeurt in de interactie met representanten van partnerorganisaties, politici, bestuurders en netwerkleden binnen de transnationale gelegenheidsstructuur. De transnationale functie heeft betrekking op de bijdrage die etnische zelforganisaties leveren aan de ontwikkeling van het herkomstland via '*social remittances*', politieke participatie, politiek georiënteerde functies in het vestigingsland, lobbywerk ten behoeve van overheidsinstanties uit het moederland en de uitoefening van invloed op het herkomstland. Ook via de participatie op het transnationale terrein ontwikkelen de etnische zelforganisaties hun sociaal kapitaal. De effecten van de transnationale activiteiten zijn onder andere het ontwikkelen, onderhouden en uitbreiden van etnische netwerken. Hoe groter het sociaal kapitaal van de zelforganisaties, des te groter de bijdrage die zij leveren aan de ontwikkeling van het herkomstland.

Belemmeren etnische zelforganisaties de integratie van hun leden? Dat blijkt niet uit dit onderzoek. Op geen van de drie domeinen zijn er ontwikkelingen of effecten waargenomen die als 'belemmering' voor integratie kunnen worden opgevat. Er is dus nauwelijks 'counter evidence' voor de stelling dat *bonding* en *bridging* op gespannen voet met elkaar staan. Een argument tegen deze vaststelling zou kunnen zijn dat de organisaties die de stelling tegenspreken buiten het onderzoek zijn gehouden, dat er in het onderzoek met andere woorden een specifieke selectie van organisaties is opgenomen. Hiertegen kan worden aangevoerd dat praktisch alle organisaties van de Kaapverdische gemeenschap in Rotterdam in het onderzoek zijn betrokken en dat er dus geen sprake kan zijn van een bias die de conclusie kan beïnvloeden.

De integratie in de eigen etnische gemeenschap, in de bredere samenleving en in de transnationale gemeenschap hebben elkaar niet in de weg gestaan. Het is zelfs omgekeerd: de activiteiten in de ene gelegenheidsstructuur hebben gunstige effecten voor de integratie in de andere. Het opgebouwde sociale kapitaal wordt immers in meerdere domeinen aangewend. De gepresenteerde onderverdeling van activiteiten in de eigen gemeenschap, in de bredere samenleving en in de transnationale gemeenschap is in de praktijk moeilijk te onderscheiden. Het lobbyen voor een minister uit Kaapverdië bij het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken bijvoorbeeld, heeft gunstige effecten voor zowel de participatie in

Nederland als op Kaapverdië. Deze in meerdere domeinen simultaan optredende effecten spreken ook de opvatting tegen dat er een fasering in het integratieproces moet worden aangebracht, analoog aan de filosofie dat men eerst in eigen kring sterk moet staan voordat men met volle kracht in de ontvangende samenleving participeert. *Bonding* en *bridging* vinden tegelijkertijd plaats.

Putnam (2000: 23) neemt een iets ander standpunt in. Hij stelt dat de zwarte kerken in de Verenigde Staten een voorbeeld zijn van organisaties die in staat zijn mensen van diverse raciale en sociale achtergronden te overstijgen. In een later werk betoogt Putnam (2007: 165) dat *bonding* eerder als een opstap naar *bridging* moet worden gezien in plaats van als een obstakel. Volgens hem heeft het geen zin om organisaties onder druk te zetten door het accent op *bridging* te leggen. Deze gefaseerde ontwikkeling van *bonding* naar *bridging* staat in de Nederlandse geschiedenis bekend als 'emancipatie in eigen kring'. Een gefaseerde ontwikkeling is bekend, maar in ons geval zien wij, zoals gezegd, geen ontwikkeling in fasen, maar het gelijktijdig optreden van effecten.

Onze conclusie wordt ondersteund door bevindingen van enkele Nederlandse onderzoekers. Verweel en Janssens (2005) en Van Daal (2006) vinden dat etnische sportorganisaties nuttige settings zijn waar vrijwilligers allerlei kennis en vaardigheden opbouwen die buiten de sport goed van pas komen. Als overbruggende schakels leveren ze ook een belangrijke bijdrage aan een positieve beeldvorming tussen allochtonen en autochtonen. Guerra *et al.* (2006) onderzochten vijftig katholieke gemeenschappen in Nederland. Deze gemeenschappen tellen duizenden vrijwilligers die actief zijn en hulp verlenen aan gemeenschapsleden. Ze verstrekten voorlichting over allerlei zaken en bemiddelden en hielpen bij arbeidsconflicten. De vrijwilligers bemiddelden op de arbeids- en/of huizenmarkt buiten de eigen kring. De overbruggende functie kreeg tevens gestalte in de vorm van allerlei interculturele activiteiten.

Onze conclusie geldt zoals gezegd ook voor de transnationale banden die allochtone gemeenschappen onderhouden met het land van herkomst. Hindostanen in Nederland vormen zo'n etnische groep die transnationale banden met Suriname, Engeland en India combineren met geslaagde integratie (Gowricharn, 2004; 2009). Het laatste, de geslaagde integratie, wordt afgelezen aan hun posities op het terrein van onderwijs en uit hun (maatschappelijke) functies. Soortgelijke bevindingen zijn gerapporteerd voor de relatie van Turkse en Koerdische zelforganisaties met *co-ethnics*

in Turkije (Øostergaard-Nielsen (2003)). Ook in het geval van de Molukkers in Nederland blijken transnationale verbanden zeer wel samen te gaan met geslaagde integratie in Nederland (Steijlen, 2004).

In het buitenland is eenzelfde ondersteuning te vinden voor onze conclusies. Om maar één voorbeeld aan te halen: Vasta (2004) vindt in haar onderzoek naar de etnische organisatiegraad van verschillende groepen in Sydney dat ongeveer de helft van de Vietnamezen en Iraniërs actief is in het etnische verenigingsleven. Tegelijkertijd nam men deel aan activiteiten buiten de eigen etnische groep, met name op het politieke terrein. Vasta concludeerde dan ook dat de sterke gerichtheid op activiteiten binnen de eigen gemeenschap geen belemmering vormde voor deelname aan andere maatschappelijke en politieke activiteiten.

Dat transnationale participatie niet ten koste gaat van de integratie in het vestigingsland wordt ook geconcludeerd door auteurs als Gowricharn (2009), Foner (2007), Itzigsohn en Giorguli-Saucedo (2006), Rogers (2006), Levitt (2001). Een survey onder tweehonderd bestuursleden van Colombiaanse, Dominicaanse en Mexicaanse zelforganisaties in de Verenigde Staten leidde tot dezelfde conclusies (Portes, Escobar en Arana, 2008). De auteurs onderzochten of de transnationale relaties van zelforganisaties een negatief effect hadden op het integratieproces van de betrokken bestuursleden van deze organisaties. De meeste bestuursleden zagen geen tegenstellingen tussen hun transnationale relaties en hun integratie in de Amerikaanse samenleving, en in het feit dat hun organisaties zowel gericht zijn op het herkomstland als op het vestigingsland. Soortgelijke standpunten zijn ook terug te vinden bij onder andere Minghuan (1999), Wheeler (2004), Mapril en Araújo (2002), Goldring (1998), Levitt (2001), Roger, (2006) en Smith (1998).

Een dergelijke substantiële ondersteuning voor de conclusie dat etnische zelforganisaties de integratie van de groep noch van de individuele leden tegengaan, roept wel de vraag op hoe het 'andere geluid' – van degenen die menen dat dit wel het geval is – begrepen moet worden. Hiervoor zijn twee verklaringen aan te dragen die naar alle waarschijnlijkheid in combinatie voorkomen. De eerste is dat a priori wordt gesteld dat de interne groepsactiviteiten of oriëntaties ten koste gaan van de externe participatie. Er zou, met andere woorden, sprake zijn van een *zero-sum-game*. Een dergelijke vooringenomenheid leidt tot een ordening van uitkomsten die elkaar uitsluiten. De tweede (deel)verklaring is dat de 'tegenstemmers' vooral hebben gekeken naar de activiteiten en niet naar de effecten van

de activiteiten, in ons onderzoek geduid als de 'verdere opbouw van het sociale kapitaal'. Anders geformuleerd: de bedoelde onderzoekers hebben zich waarschijnlijk blind gestaard op de concrete activiteiten (gezelligheid, beperkt tot 'interne' activiteiten) en onvoldoende gelet op de socialiserende en netwerkvormende effecten van die activiteiten.

De bevindingen over de functies van zelforganisaties kunnen mede beïnvloed zijn door twee kwesties, namelijk het negeren van de rol van de overheid en het gebruik van andere methoden van onderzoek. Over de eerste kwestie wordt in de theoretische literatuur sinds de jaren negentig een stevige discussie gevoerd. Tarrow (1996) stelt dat Putnam een te sterke nadruk legt op een *bottom-up* proces waardoor hij de rol van de overheid bij de ontwikkeling van sociaal kapitaal veronachtzaamt. Edwards *et al.* (2001) menen dat het concept sociaal kapitaal deficiënties vertoont omdat het nauwelijks aandacht besteedt aan machtsfactoren binnen de samenleving. Ook in andere studies benadrukken onderzoekers dat de rol van de overheid bij de ontwikkeling van sociaal kapitaal van etnische zelforganisaties van beslissende betekenis is (Bloemraad, 2005; Caponio, 2005; Maloney *et al.*, 2001). Hun uitkomsten wijzen uit dat de lokale overheid een actieve rol speelt bij het genereren van sociaal kapitaal van zelforganisaties. Dit komt ook in grote mate overeen met de bevindingen in ons onderzoek. Hoewel de overheid het voortbestaan van zelforganisaties in belangrijke mate mogelijk heeft gemaakt – al betrof het functionele samenwerkende organisaties – is het vooral de autonomie van zelforganisaties die opvalt. De meeste organisaties kwamen niet aanmerking voor subsidies en andere (materiële) hulpmiddelen aangezien die aan strenge voorwaarden zijn gebonden. De ervaring leert dat deze voorwaarden van de overheid niet zelden op gespannen voet staan met de doelstellingen van de zelforganisaties.

De tweede kwestie, die de uitkomst kan beïnvloeden, is het gebruik van andere methoden van onderzoek. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van een onderzoek van Fennema *et al.* (2001) naar de samenhang tussen de etnische 'civiele gemeenschap' en de mate van politiek participatie, afgelezen aan de opkomst tijdens verkiezingen. De notie 'civiele gemeenschap', die aan Putnam (1993) is ontleend, kan volgens Fennema *et al.* (2001: 152) worden afgelezen aan het aantal etnische organisaties, de mate waarin die organisaties onderling zijn verbonden door middel van bestuursnetwerken, het percentage leden van de etnische groep dat daadwerkelijk lid is van een etnische organisatie, en de mate waarin die leden eigen 'ethnische' kranten lezen en naar lokale, 'ethnische' televisiezenders kijken. Fennema

et al. vonden een sterke samenhang tussen deelname aan het etnische verenigingsleven en de politieke participatie.

Jacobs *et al.* (2005) gebruikten deze operationalisatie in een onderzoek naar de politieke participatie van Turkse en Marokkaanse zelforganisaties in Brussel. Zij vonden geen sterke positieve relatie tussen deelname aan het etnische verenigingsleven en politieke participatie. Jacobs *et al.* (2005) maakten echter geen gebruik van de (volledige) index van Fennema over de organisatiedichtheid omdat ze niet over gegevens van bestuursnetwerken beschikten. In plaats daarvan gebruikten zij gegevens over het percentage leden van etnische groepen die lid zijn van etnische vrijwilligersorganisaties (Jacobs *et al.*, 2005: 546). Hoewel een veel groter percentage Turken lid is van etnische organisaties dan Marokkanen, scoorden de laatstgenoemden hoger qua de politieke participatie. Dit verschil zou te verklaren zijn uit verschillen in beheersing van het Frans.

Geen van beide factoren is werkzaam in ons onderzoek. Wij hebben uitgebreid aandacht besteed aan de rol van de lokale overheid, die middels haar regiefunctie en subsidies van invloed is geweest op de werking van de zelforganisaties. Ondanks deze invloed bleken de Kaapverdische organisaties in hoge mate autonoom te zijn. De beïnvloeding door de gekozen methoden en technieken van onderzoek achten wij minimaal. Wij beschikken over een ruime kennis van de Kaapverdische gemeenschap, er zijn naast het survey ook documenten geanalyseerd en intensieve vraaggesprekken gevoerd, er is in tal van bijeenkomsten geparticipeerd en onze bevindingen zijn herhaaldelijk getoetst aan de waarnemingen. Deze veelheid van methoden en technieken, in combinatie met onze kennis van de Kaapverdische gemeenschap, minimaliseren een vertekening van de onderzoeksresultaten.

Etnische organisaties hebben geen negatieve invloed op de integratie. Maar bevorderen zij die wel? Volgens het antwoord op de tweede deelvraag is dat wel het geval. Wij hebben betoogd dat de voorstelling van een *zero sum game* onjuist is en dat participatie-effecten simultaan optreden, veelal dankzij dezelfde hulpbronnen en processen. Is er sprake van voldoende externe participatie (dus de integratie) om te stellen dat etnische zelforganisaties de integratie bevorderen? Deze vraag vooronderstelt dat er een norm is waaraan de mate van participatie kan worden afgemeten. Die norm bestaat echter niet waardoor ook niet kan worden vastgesteld of de participatie 'genoeg' is. Wel behoort de participatie op de terreinen onderwijs en arbeid tot de kern van het Nederlandse integratiebeleid. Etnische groepen die het

op deze terreinen redelijk goed doen, heten dan ook geslaagd te zijn. De beoordeling is dus kwalitatief.

De verwevenheid tussen het sociaal kapitaal en de gelegenheidsstructuren maakt inzichtelijk hoe etnische zelforganisaties hun sociaal kapitaal opbouwen en consolideren. Zij zijn ingebed in drie gelegenheidsstructuren en hun sociaal kapitaal wordt telkens opgebouwd en/of versterkt door interacties met relevante actoren binnen deze structuren. Door de circulatie en inwisselbaarheid van sociaal kapitaal kunnen etnische zelforganisaties hun posities verbeteren en een eenzijdige afhankelijkheid van hulpbronnen verminderen. Het sociaal kapitaal in de drie sociale structuren is complementair en zelfversterkend. Dit is een krachtig motief voor de betrokken zelforganisaties om gelijktijdig in meerdere sociale structuren te opereren.

SUMMARY

Summary

It is convention in the Netherlands to define integration of ethnic groups in terms of socioeconomic and sociocultural indicators. As such, integration is limited to a number of domains, such as labor, education, housing, and social-cultural relations. Generally, studies about this take place at the level of individuals. Another method to look at integration is to consider it at the level of organizations. For that very reason, the integrative role of ethnic self-organizations is the subject of a public and scientific debate in the Netherlands. Two camps can be distinguished here.

One camp has the view that the problems of integration of allochtone should be explained chiefly from a gap between the mainstream culture and a deviating minority culture. Therefore, ethnic group formation should be counteracted as much as possible. In this view, self-organizations are seen as being instruments that impede the process of integration because, in general, they are focused on retaining and reinforcement of their own cultural identity. The ties with country of origin of ethnic self-organizations are considered also as an “obstacle” for integration of their communities in the Netherlands.

However, the followers of the other camp argue that ethnic self-organizations promote the integration of their supporters in Dutch society. In their view, self-organizations often may function as settings in which the societal participation is brought about. They also do not experience the transnational orientation of ethnic self-organizations as an obstacle for the process of integration of allochtone groups in the Netherlands.

To check which of the camps is right, the focus of this thesis is on the integrative role of ethnic self-organizations. The main question is: “*Which functions do self-organizations perform in the process of integration of ethnic minorities?*”

The Cape Verdean community in Rotterdam was selected as case study to answer this research question. This ethnic group is distinguished by a rich club life, but there are no studies about this. In the Netherlands, Cape Verdeans are known as a community that is oriented inwardly and one that maintains strong ties with the country of origin. Therefore, the main research question was operationalized in the following three subquestions:

1. Which function that promotes and obstructs integration is played by the Cape Verdean organizations in their own community?
2. Do these organizations promote or obstruct the integration toward the larger society?
3. Does the involvement of Cape Verdean organizations with

developments in the country of origin promote or obstruct the integration of Cape Verdeans in the Netherlands?

These subquestions refer to a division of activities and effects of Cape Verdean self-organizations into three domains: their own community, the Dutch society, and the transnational diaspora community. To answer the subquestions, two concepts were central in the research: social capital and opportunity structure. The concept of social capital was derived from Robert Putnam, and it contains three components: networks, reciprocity, and social trust. Networks play a pivotal function in the club life to generate and to increase social capital. Self-organizations in which there is “horizontal networking” and “face-to-face” contacts between the members develop a preparedness to cooperation, mutual trust, feelings of solidarity, and orientation to collective actions.

Furthermore, Putnam distinguishes two forms of social capital: *bonding* and *bridging*. *Bonding* refers to activities that reinforce the collective identity, solidarity, collaboration, and internal homogeneity. *Bridging* is concerned with the interfaces with the outside world in which the group boundaries are superseded. These two dimensions of social capital are not mutually exclusive and should not be perceived as a *zero sum game*. Rather, the binding force of self-organizations forms a necessary condition for the participation in the wider society. Yet the concept of social capital itself explains insufficiently from which organizations derive their strength. For this, the “opportunity structure” is used as a supplementary concept.

The concept of opportunity structure refers to the totality of resources and opportunities in the society that actors get or apperceive to realize their objective. With subquestions representing the divisions, a distinction was made between three opportunity structures: the ethnic, the political, and the transnational opportunity structure. The first is concerned with opportunities and potencies in the ethnic community. The political opportunity structure comprises the totality of opportunities and resources outside the ethnic community. The transnational opportunity structure consists of both the opportunities in the country of origin and those in diaspora countries other than the Netherlands.

Ethnic self-organizations develop their capital because of participation in the ethnic, political, and transnational opportunity structure. Beside common forms, each opportunity structure also contains specific forms of capital that the self-organizations can invoke. Thus, the functions those

self-organizations play depend on their available social capital and the opportunities that the opportunity structure offers them to gain access to the resources they have in view.

Chapter 2 reports three methods of data collection. First, text analysis is used to map the historical description of Cape Verdean self-organizations in The Netherlands. Second, a number of interview types have been conducted. Quantitative data from approximately 79 self-organizations have been collected with the survey interviews. Also, 25 key informants have been interviewed about the historical development of self-organizations. Moreover, 26 conversations were held with key informants about the function of integration of self-organizations and 42 interviews about the transnational functions of self-organizations. Third, participant observation has been applied to have a look behind the screens of the self-organizations. This has mainly been done during the election periods.

Chapter 3 describes the evolution of Cape Verdean self-organizations in Rotterdam in the first three decades after 1967. This chapter provides a historical and social context in which answers to the three subquestions have been found. An important find is that the needs, aspirations, and desires of Cape Verdeans function as motivating force behind the establishment and development of self-organizations. Furthermore, it seems that the diversity of activities and types of self-organizations cannot easily be classified in terms of internal and external orientation.

The interaction with the political opportunity structure in the country of settlement also has been an important factor for the development of self-organizations. Thus, the active role of self-organizations leads to greater visibility of the Cape Verdeans and recognition by the government. Moreover, a significant number of the interest groups in the 1980s laid a great impetus by promoting the integration of their supporters. However, formation of organization seemed to have been influenced by the subsidy policy of the local government. Most interest groups had to close down by the enforced establishment of a Federation and the policy of decentralization of 1994.

Also, the relationship between the transnational ties of the Cape Verdean self-organizations and participation in the broad Dutch society appeared as a constant factor in all phases of development. An important attribute of this relation is that the political orientation of a few self-organizations in Cape Verde often coincided with the promotion of identity and integration in The Netherlands. Moreover, other self-organizations have used their cooperation with general institutions in Rotterdam and/or

ties with other diaspora communities to exercise political influence on the developments in Cape Verde. In addition, political developments in Cape Verde lead to a double political orientation of self-organizations. In short, a pattern of simultaneous participation emerged in both countries.

In Chapters 4 and 5, the integrative functions of Cape Verdean self-organizations are discussed. These functions refer to the concept of “societal participation.” This concept has been operationalized into the following eight sets of variables: (1) organizational characteristics, (2) participation in club life, (3) activities, (4) organizational networks, (5) competencies of citizenship, (6) bridging networks, (7) shaping of public opinion and actions, and (8) electoral turnout. The first four sets of variables are discussed in Chapter 4, and the rest are in Chapter 5.

The answer to the first subquestion that is concerned with the functions of Cape Verdean self-organizations in their own community is found in Chapter 4. It emerges from the earlier four sets of variables previously mentioned that there are nine types of Cape Verdean self-organizations and that the functions they perform strongly depend on their social capital. This social capital is determined by a large number of members and volunteers. The large variety of activities generates popularity, legitimation, social esteem, more volunteers, and new members for the organizing self-organizations. Because of these activities, a flourishing community life also emerges. In this way, the internal binding is reinforced, the collective identity is reconfirmed, and the mutual solidarity is increased.

A striking find is that the “internal activities” of the self-organizations also have external effects. A transfer of knowledge so as to speak takes place between actors outside the community and the members of self-organizations. Conversely, the results achieved in the ethnic group are assessed and addressed outside the community. This leads to the conclusion that the forces that promote the internal binding are the same forces that lead to or make *bridging* possible. Therefore, it can be established that it is impossible for binding functions to be dysfunctions—neither for the community proper nor for the wider society—as they also promote the external participation.

In Chapter 5, it has been checked whether ethnic self-organizations promote or obstruct the participation of its supporters in the wider society. Often, this participation is brought about because of the opportunities that exist in the outside world. The activities that emerge with the use of such opportunities are called “bridging functions” of ethnic self-organizations. These functions are mapped in Chapter 5 with the help of four sets of

variables: competencies of citizenship, bridging networks, shaping of public opinion and actions, and electoral political participation.

Activities directed to competencies of citizenship belong to the most important elements for equipping citizens. Cape Verdean self-organizations with large numbers of volunteers are most active in case of the development of the competencies of citizenship. Social and political contacts and relations of cooperation with all kinds of institutions also mirror the plurality and importance of the bridging activities. Often, such bridging linkages of cooperation are negotiated by interest groups and media organizations. These bridging relations of cooperation also mark the activities of the Catholic Parish and the football club Maense.

The role of the Cape Verdean self-organizations in the shaping of public opinion can be called modest. The media organizations contribute substantially to this through information and other programs. Public demonstrations, actions, and boycott actions are much less popular. Interest groups and media organizations develop political contacts easier because they are involved with government policy. The self-organizations have succeeded to promote the “electoral political participation” considerably despite existing bars. This is expressed in the number of organized information and discussion meetings conducted by the political, interest, and media organizations. On the strength of the findings, it has thus to be concluded that ethnic self-organizations actively promote the integration (read participation) when the concept of “integration” is restricted to bridging activities.

The third subquestion, which is concerned with the relationship between the participation of self-organizations in the development of the country of origin and integration in the country of settlement, is central to Chapter 6. Here, three types of activities of Cape Verdean self-organizations are mapped: *social remittances*, electoral politics, and activities from the diaspora movement.

Board members of both the first and second generations are actively involved with social transfers via development projects. The first conclusion is that transnational solidarity is as yet no temporary matter because of the involvement of the second generation. Furthermore, this transnational connection does not only follow from identification and cultural relationship but is institutionalized in the political opportunity structure, especially in the electoral system.

A second conclusion is that Cape Verdean self-organizations perform three other functions in the transnational field. In the domain of electoral

politics, self-organizations mobilize diaspora votes and influence voting behavior of their kin in Cape Verde. This is concerned with three types of elections in the country of origin: municipal, parliament, and presidential elections. Second, they facilitate Cape Verdean authorities and politicians by establishing political contacts and organizing meetings during their visit to The Netherlands. Third, they occupy a bridge function between Cape Verdean governmental institutions and institutions in The Netherlands, such as lobbying. Fourth, the Cape Verdean organizations profile more and more as a part of the diaspora movement. This involvement has led to a larger societal and political visibility in both Cape Verde and The Netherlands. A section of this diaspora movement also profiles as a “pressure group” direction of the motherland to influence the political institutions and developments.

A third inference is that the transnational involvement and integration in this study support and even reinforce each other. Contacts with influential persons in both The Netherlands and Cape Verde give self-organizations networks and resources by which their social capital in the form of prestige, visibility, appreciation, and societal confirmation is reinforced. Moreover, these networks and resources simplify the simultaneous participation in Cape Verde and The Netherlands. Thus, Cape Verdeans who occupy a socially integrated position in The Netherlands are attractive for partners in Cape Verde. Also, access to a minister in Cape Verde may have an influence for one who desires to stand for the municipal elections in Rotterdam.

Chapter 7 answers the question that is central to this research: *“Which functions do self-organizations perform in the process of integration?”* The answer shows three functions: connecting, bridging, and transnational functions. With the “connecting function,” the internal cohesion of the community and the institutional cohesion are promoted because of the resources in the ethnic opportunity structure. This is done with the help of the social capital consisting of members, volunteers, networks, experience, knowledge, and material resources that are found and built in the ethnic opportunity structure. Moreover, organizational networks emerge. In turn, this interaction leads to the promotion of the internal social cohesion, the preparedness to cooperation both individually and at organizational level, the self-efficacy, mutual solidarity, and a common identity.

The aforementioned elements of ethnic capital and internal resources, such as the number of members, volunteers, and networks, enable the ethnic self-organizations to perform “bridging functions.” Moreover, a few (interest) organizations succeed to mobilize resources in the political opportunity

structure. Autochthonous organizations (such as political parties) also derive their mobilization force partly from these self-organizations. Conversely, these bridge builders share their accumulated knowledge, experience, and attitudes with members of the ethnic group by which skills, competencies, and social credit are built in Dutch society. This transfer takes place especially in churches, recreation, and sports organizations—places where there is high frequency of contacts between members. In short, *bridging* builds on *bonding* and often is possible because of *bonding*. Conversely, *bridging* sorts effects on the nature of the *bonding*.

Ethnic self-organizations also perform a “transnational function.” This is done in the interaction with representatives of partner organizations, politicians, administrators, and members of networks within the transnational opportunity structure. The transnational function pertains to the contribution that ethnic self-organizations make to the development of the country of origin via “*social remittances*,” political participation, politically oriented functions in the country of settlement, lobbying for governmental institutions of the motherland, and the exercising influence on the country of origin. Ethnic self-organizations develop and also increase their social capital via participation in the transnational field, by which the integration of their board members is promoted in The Netherlands and vice versa. It may thus be concluded that the transnational engagement and integration run parallel. Indeed, in many cases, they reinforce each other.

The three subquestions were used to determine whether ethnic self-organizations obstruct the integration of their constituency in Dutch society. The conclusion merging from Chapter 7 is clear: developments or effects have been found in none of the three domains, which can be perceived as an “impediment” for integration. Moreover, the findings of this research are supported by a variety of studies. Thus, some Dutch researchers conclude that ethnic sports organizations are useful settings where the bridging function is brought about. In such a case, *bonding* functions as a step to *bridging*. The same conclusion holds also for a few studies in The Netherlands about the transnational ties that allochthonous communities maintain with the country of origin. In foreign [non-Dutch] studies, a similar support can be found for the aforementioned conclusions. Especially, American researchers have concluded in their studies that transnational participation runs simultaneously with integration in the country of settlement.

Finally, the study clearly puts forward that the interdependence between the social capital and the opportunity structures are of crucial importance to

gain insight into how ethnic self-organizations build and consolidate their social capital. The self-organizations are embedded in three opportunity structures, and their social capital is continuously built and/or reinforced by interactions with relevant actors in these structures. Through the circulation and exchangeability of social capital, the ethnic self-organizations can improve their positions and decrease a limited dependence on resources. The social capital in the three social structures is complementary and self-enforcing. This is a forceful motive for concerned self-organizations to operate simultaneously in several social structures.

BIBLIOGRAFIE

Bibliografie

Adam, F. & Rončević B. (2003). Social capital: recent debates and research trends. *Social Science Information*, 42 (2), pp. 155-183.

Baarda, D. B. & Goede M.P.M. de (1993). *Basisboek methoden en technieken: praktische handleiding voort het opzetten en uitvoeren van onderzoek*. Leiden: Stenfert Kroese.

Bakker, M. & Smith, M.P. (2003). El Rey de Tomate. Migrant Political Transnationalism and Democratization in Mexico. *Migraciones Internacionales*, 2 (1), pp. 59-83.

Barry, B. (2001). *Culture & Equality*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Basch, L., Schiller, N. G. & Blanc C.S. (1994). *Nations Unbound: Transnational projects Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Amsterdam: Overseas Publishers Association.

Batalha, L. & Carling, J. (2008). *Transnational Archipelago. Perspectives on Cape Verdean Migration and Diaspora*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bekkers, R. (2005). 'Nee heb je, ja kun je krijgen'. De effectiviteit van fondsenwervings- en rekruteringsstrategieën van maatschappelijke organisaties. In: B. Völker (Red.) *Gemeenschap der burgers: sociaal kapitaal in buurt, school en verenigingen*. (pp.153-174) Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bengtsson, B. (2005). *Member utility, Democracy, Interaction and Deliberation – A Theoretical Perspective on Housing Organisation*. Paper presented at the ENHR Conference 'Housing in Europe: New Challenges and Innovations in Tomorrow's Cities', Reykjavik July 2005. Sweden: Uppsala University.

Berg, E. van den, Dekker, P. & Hart, J. de (2008). Verenigingsleven en maatschappelijk middenveld. In: P. Schnabel, R. Bijl & J. de Hart (Red.) *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie*. (pp. 65-88) Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Berger, M., Heelsum, A. J. van, Fennema, M. & Tillie, J.N. (1998). *Ghanese organisaties in Amsterdam. Een netwerkanalyse*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Bloemberg, L. (1995). *Tussen traditie en verandering. Hindoestaanse zelforganisaties in Nederland*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.

Bloemraad, I. (2005). The Limits of de Tocqueville: How Government Facilitates Organisational Capacity in Newcomer Communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (5), pp. 865 – 887.

Bourdieu, P.(1989). *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam: Van Gennep.

Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In: J. G. Richardson (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. (pp. 241-258). New York: Greenwood Press.

Bousseta, H. (2001). *Post-immigration Politics and the Political Mobilisation of Ethnic Minorities*. A Comparative Case-study of Moroccans in Four European Cities. Paper ECRP Joint Sessions Grenoble. Opgehaald 24 april 2006 van: <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/grenoble/24/bousseta.pdf>

Breton, R. (1964). Institutional completeness of ethnic communities and the personal relations of immigrants. *American Journal of Sociology*, 70 (2), pp. 193-205.

Brink, G. van den (Red.) (2006a). *Culturele contrasten. Het verhaal van de migranten in Rotterdam*. Amsterdam: Bert Bakker.

Brink, G. van den (2006b). Epiloog. Zes stellingen over cultuur en burgerschap. In: G. van den Brink (Red.) *Culturele contrasten. Het verhaal van de migranten in Rotterdam*. (pp. 271-302) Amsterdam: Bert Bakker.

Brink, M., Tromp, E. & Odé, A. (2003). *De participatie en integratieactiviteiten van stedelijke allochtone zelforganisaties in Amsterdam*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek .

- Brinkerhoff, J. M. (2006). Diasporas, Skills, Transfer, and Remittances: Evolving Perceptions and Potential. In: C. Wescot & J. Brinkerhoff (Eds.) *Converting Migration drains into gains*. (pp. 1-32) Manila Philippines: Asian Development Bank.
- Broek, A. van den & Keuzenkamp, S. (Red.) (2008). *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Canatan, K., Oudijk C. H. & Ljamai, A. (2003). *De Maatschappelijke Rol van de Rotterdamse Moskeeën*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.
- Caponio, T. (2005). Policy networks and Immigrants'Associations in Italy: The Cases of Milan, Bologna and Naples. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (5), pp. 931 – 950.
- Chan, K., Mung, E. & Guillon, M. (1992). Ethnic Resources, Opportunity Structure and Coping Strategies: Chinese Businesses in Canada. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 6 (3), pp. 117-137.
- Cheran, R. (2007). Transnationalism, Development, and Social Capital: Tamil Community Networks in Canada. In: L. Goldring & S. Krishnamurti (Eds.) *Organizing the Transnational: Labour, Politics and Social Change*. (pp. 129:144) Vancouver:UBC Press
- Choenni, C. (2004). *Kaapverdianen in Nederland: een profiel*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Chung, A. Y. (2005). Politics Without the Politics: The Evolving Political Cultures of Ethnic Non-Profits in Koreatown, Los Angeles. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (5), pp. 911-930.
- Cliteur, P. (2004). *Tegen de decadentie. De democratische rechtstaat in verval*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Coleman, J. (1990). *Foundation of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.

Coleman, J. (1988). *Social capital and the creation of human capital*. *American Journal of Sociology*, 94, pp. 95-120.

Cuilenburg, J. J. van, Scholten, O. & Noomen, G. W. (1992). *Communicatiewetenschap*. Muiderberg: Dick Coutinho.

Daal, H. J. van (2006). *Kleur in sport: op zoek naar goede praktijken in multiculturele sportverenigingen*. Utrecht: Verwey Yonker Instituut.

Dagevos, J., Gijsberts M. & Praag C. (Red.) (2003). *Rapportage minderheden 2003*. Onderwijs, arbeid en sociaalculturele integratie. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

DeFilippis, J. (2001). The Myth of Social Capital in Community Development. *Housing Policy Debate*, 12 (4), pp. 781-806.

Dekker, P. (2002). *De oplossing van de civil society: over vrijwillige associaties in tijden van vervagende grenzen*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Dekker, P. & Hooghe, M. (2003). De burger-nachtwaker: Naar een informalisering van de politieke participatie van de Nederlandse en Vlaamse bevolking. *Sociologisch Gids*, 50 (2), pp. 156-181.

Deth, J.W., Montero, J.R. & Westholm, A. (Eds.) (2007). *Citizenship and Involvement in European Democracies. A comparative analysis*. New York: Routledge Taylor & Francis Group

Driessen, D., Werf, M. van der & Boulal, A. (2004). *Laat het van twee kanten komen*. Eindrapportage van een verkenning (quick scan) van de maatschappelijke rol van moskeeën in Amsterdam. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.

Duyvendak, J.W. & Veldboer, L. (2001). De toekomst van de multiculturele sameleving. In: J.W. Duyvendak & L. Veldboer (Red.) *Meeting Point Nederland: over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie*. (pp.181-202) Amsterdam: Boom.

Edwards, B. & Foley, M.W. (1998). Civil society and social capital beyond Putnam. *American Behavioral Scientist*, 42 (2), pp. 124-139.

Edwards, B., Foley, M.W. & Diani, M. (Eds.) (2001). *Beyond Tocqueville: Civil Society and the Social Capital Debate in Comparative Perspective*. Hannover and London: University Press New England.

Engbersen, G., Snel, E., Leerkes, A., San, M. van & Entzinger, H. (2003). *Over landsgrenzen: transnationale betrokkenheid en integratie*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Faist, M. (2000). *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Oxford University Press.

Fennema, M., Tillie, J., Heelsum, A. van, Berger, M. & Wolff, R. (2001). De politieke integratie van etnische minderheden in Nederland. *Migrantenstudies*, 17 (3), pp. 142-168.

Fermin, A. (2000). *Burgerschapen Integratiebeleid*. Rapport voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Utrecht: Universiteit Utrecht (European Research Centre on Migration & Ethnic Relations - ERCOMER).

Foner, N. (2007). Engagements Across National Borders, Then and Now. *Fordham Law Review*, 75 (5), pp. 2483-2492.

Gamson, W. A. & Meyer, D.S. (1996). Framing Political Opportunity. In: D. McAdam, J. D. McCarthy & M. N. Zald (Eds.) *Comparative Perspectives on Social Movements* (pp. 275-290) New York: Cambridge University Press.

Gemeente Haarlem (2004). *Beleid allochtone zelforganisaties in Haarlem*. Gemeente Haarlem.
<http://www.integratie.net/binaries/kiem/bulk/publicatie/2004/11/235134.pdf>.

Gemeente Rotterdam (2008). *De Rotterdamse monitor Voortijdig Schoolverlaten*. Gemeente Rotterdam: Jeugd Onderwijs en Samenleving (JOS).

Ghorashi, H. (2006). *Paradoxen van culturele erkenning: management van diversiteit in Nieuw Nederland*. Oratie. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.

Góis, P. (Ed.) (2008). *Comunidade(s) Cabo-verdiana(s): as múltiplas faces da imigração Cabo-verdiana*. Lisboa: Alto Comissariado para a Imigração e Diálogo Intercultural (ACIDI, IP).

Goldring, L. (2002). The Mexican State and Transmigrant Organizations: Negotiating the Boundaries of Membership and Participation. *Latin American Research Review*, 37 (3), pp.55-99.

Goldring, L. (1998). The Power of Status in Transnational Fields. In: M. P. Smith & L. E. Guarnizo (Eds.) *Transnationalism from Below* (pp. 165-195) New Brunswick: Transaction Publishers.

Gowricharn, R.S. (2009). Changing Forms of Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* Vol. 32 No.9, pp. 1619-1638.

Gowricharn, R. S. (2006). De grenzen van maatschappelijke uitsluiting. In: R. Gowricharn (Red.) *Falende Instituties: negen heikele kwesties in de multiculturele samenleving*. (pp. 203-234) Utrecht: FORUM.

Gowricharn, R. S. (2004). De duurzaamheid van het transnationalisme. De tweede generatie Hindoestanen in Nederland. *Migranten Studies*, 20 (4), pp. 252-268.

Graça, A. A. da (2000). A Dinâmica Organizativa de Cabo-verdianos na Holanda. *ANAIS, AECCOM*, 2 (1), pp. 81-104.

Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*. Vol. 78 Iss. (6), pp. 1360-1380.

Gruijter, M. (2003). *Community report: Kaapverdianen in Rotterdam*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.

Gruijter, M., Doğan, G. & Rijkschroeff, R. (2006). *Stichting Ayasofya: lokale schakel voor maatschappelijke participatie*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.

Guarnizo, L. E., Portes, A. & Haller, W. (2003). Assimilation and Transnationalisme: Determinants of Transnational Political Action Among Contemporary Migrants. *American Journal of Sociology*, 108 (6), pp.1211-1248.

Guerra, J. C., Wijsen, F. & Steggerda, M. (2006). *Een gebedshuis voor alle volken: kerkopbouw en kadervorming in rooms-katholieke allochtonengemeenschappen*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.

Gunsteren, H. R. van (1992). *Eigentijds burgerschap*. Den Haag: Sdu.
Hart, J. de (2005). *Landelijk Verenigd: grote ledenorganisaties over ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld. Civil society en vrijwilligerswerk IV*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Heelsum, A. van (2004). *Migrantenorganisaties in Nederland. Deel 2. Functioneren van de organisaties*. Utrecht: Forum.

Heelsum, A. van (2001). *Marokkaanse organisaties in Nederland. Een netwerkanalyse*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Heelsum, A. van & Tillie, J. (2006). *Opkomst en partijvoorkeur van migranten bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006*. IMES. Universiteit van Amsterdam.

Helmers, H. M., Mokken, R. J., Plijter R. C. & Stokman F. N. (1995). *Graven naar macht: op zoek naar de kern van de Nederlandse economie*. Amsterdam: Van Genneep

Hooghe, M. (1998). Selectieve uitsluiting in het Belgisch Politiek Systeem. *Res Publica*, 40 (1), pp. 31-51.

Hooghe, M. (1997). *Nieuwkomers op het middenveld: nieuwe sociale bewegingen als actoren in het Belgische politiek systeem*. Proefschrift. Vrije Universiteit Brussel.

Horta, A. P. B., Malheiros, J. & Graça, A. A. da (2008). Ethnic Civic Communities and Political Participation: The Case Study of Capeverdean Associations in Three Municipalities of the Lisbon Metropolitan Area and in Rotterdam. In: M. L. Fonseca (Ed.) *Cities in Movement: Migrants and Urban Change*. (pp. 165-202) Lisbon: Centro de Estudos Geográficos, University of Lisbon.

Horta, A. P. B. (2008). *A Construção da Alteridade: Nacionalidade, Políticas de Imigração e Acção Colectiva Migrante na Sociedade Portuguesa Pós-colonial*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian/FCT.

Hurenkamp, M. (2006). Een land van leren, niet van spelen. Verwijdering tussen allochtonen en Nederlanders. In: G. van den Brink (Red.) *Culturele Contrasten. Het verhaal van de migranten in Rotterdam*. (pp. 197- 232) Amsterdam: Bert Bakker.

Hutjes, J. M. & Buuren, J.A. van (1996). *De gevalstudie. Strategie van kwalitatief onderzoek*. Meppel: Boom.

Integratiebeleid Nieuwe Stijl (2003). Notitie van de minister van Vreemdelingenzaken en Integratie aan de Tweede Kamer. Den Haag.

Itzigsohn, J. & Saucedo, S. E. G. (2006). Diferencias de Género en la Experiencia Migratoria Transnacionalismo e Incorporacion de los Migrantes Latinos en Estados Unidos. *Papeles de Poblacion*. (047) Enero-Marzo, pp. 9-37.

Jaarrapport Integratie 2008 (2008). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Jacobs, D., Phalet, K. & Swyngedow, M. (2004). Associational Membership and Political Involvement Among Ethnic Minority Groups in Brussels. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30 (3), pp. 543-559.

Koopmans, R., & Statham, P. (2000). Migration and Ethnic Relations as a Field of Political Contention. An Opportunity Structure Approach. In: R. Koopmans & P. Statham (Eds.) *Immigration and Ethnic Relations Politics, Comparative European Perspectives* (pp. 13-56). Oxford and New York: Oxford University Press.

Kriesi, H., Koopmans, R., Duyvendak, J.W. & Giugni, M. G. (1995). *The Politics of New Social Movements in Western Europe*. Minneapolis en London: University of Minnesota Press.

Krijnen, E. (1997). *35 jaar Stichting (Hulp aan) Buitenlandse Werknemers Rijnmond*. Rotterdam: Stichting Buitenlandse Werknemers Rijnmond.

Laar, P. van den (2007). Rotterdam is mijn 'vaderland'. Transnationalisme in een wereldhaven. In: W. Willems & L. Lucassen (Red.) *De krachtige stad: een eeuw omvang en ontwijking* (pp. 110-137). Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Landholt, P. (2007). The Institutional Landscapes of Salvadoran Refugee Migration: Transnational and Local Views from Los Angeles and Toronto. In: L. Goldring, & S. Krishnamurti (Eds.) *Organizing the Transnational: Labour, Politics and Social Change*. (pp. 191- 205) Vancouver: UBC Press.

Lelieveldt, H. (2000). Wegen naar macht: De politieke participatie en toegang van het maatschappelijke middenveld op lokaal niveau. In: M. Hooghe (Red.) *Sociaal kapitaal en democratie: Verenigingsleven, sociaal kapitaal en politieke cultuur*. (pp. 341-363) Leuven: Acco.

Levi, M. (1998). A State of Trust. In: V. Braithwaite & M. Levi (Eds.) *Trust of Governance* (pp. 77-101) New York: Russel Sage Foundation.

Levitt, P. (2003). Keeping Feet in Both Worlds: Transnational Practices and Immigrant Incorporation in the United States. In: C. Joppke & E. Morawska (Eds.) *Toward Assimilation and Citizenship. Immigrants in Liberal Nation-States*. (pp. 177-194) New York: Palgrave Macmillan.

Levitt, P. (2001). *The Transnational Village*. Los Angeles: University of California Press.

Lin, N. (1999). Building a Network Theory of Social Capital. *CONNECTIONS* 22 (1), pp. 28-51.

Lopes, J.V. (1996). *Cabo Verde: Os Bastidores da Independência*. Instituto Camões. Praia – Mindelo: Centro Cultural Português.

Malheiros J. M. & Horta, A. P. B. (2004). Os Cabo-verdianos em Portugal. *Revista do Instituto de Estudos Estratégicos e Internacionais*, 20 (1), pp. 83-103.

Maloney, W., Smith, G. & Stoker G. (2001). Social Capital and the City. In: B. Edwards, M.W. Foley & M. Diani, (Eds.) *Beyond Tocqueville: Civil Society and the Social Capital Debate in Comparative Perspective* (pp. 83-96). Hannover and London: University Press New England.

Mapril, J. & Araújo F. (2002). Between two worlds: Chinese and Cape Verdean voluntary sectors in a changing context. In: M. L. Fonseca, J. Malheiros, N. Ribas-Mateos, P. White & A. Esteves. *Immigration and Place in Mediterranean Metropolises*. (pp. 197-227). Lisbon.

Marks, G., & McAdam, D. (1999). On the Relationship of Political Opportunities to the Form of Collective Action: the Case of the European Union. In D. Della Porta, H. Kriesi & D. Rucht (Eds.) *Social Movements in a Globalizing World* (pp. 97-111). Basingstoke: Macmillan.

Mayer, M. (2003). The Onward Sweep of Social Capital: Causes and Consequences for Understanding Cities, Communities and Urban Movements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27 (1), pp. 110-132.

McAdam, D. (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*. Chicago: The University of Chicago Press.

Meyer, D. S. (2004). Protest and Political Opportunities. *Annual Review Sociology*, 30, pp.125-145.

Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: a sourcebook of new methods*. (2nd edition) Thousand Oaks, CA:Sage.

Minghuan, L. (1999). *We need two worlds: Chinese immigrant associations in a Western society*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Morales, L. & Geurts, P. (2007). Associational involvement. In: J. W. van Deth, J. R. Montero & A. Westholm (Eds.) *Citizenship and Involvement in European Democracies. A comparative analysis*. (pp. 135-157) New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Naber, P. & Veldman, F. (1996). *De stilte voorbij: Onderzoek naar de leefwereld en de maatschappelijke positie van Kaapverdiaanse jongeren in Rotterdam en Zaanstad*. Jongerenorganisatie Cabo. Rotterdam: Buro Interpoint Hapert.

Østergaard-Nielsen, E. (2003). The Politics of Migrants Transnational Political Practices. *International Migration Review*, 37 (3), pp. 760-786.

Oudhof, J., Jennissen, R. & Blom, M. (Red.) (2006). *Integratiekaart 2006: cahier 2006-8*. Den Haag. WODC & CBS.

Paxton, P. (1999). Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment. *American Journal of Sociology*, 105 (1), pp. 88-127.

Penninx, R. & Schrover, M. (2002). Bastion of bindmiddel? Organisaties van immigranten in historisch perspectief. In: J. Lucassen & A. de Ruijter (Red.) *Nederland multicultureel en pluriform?* (pp. 279-322). Amsterdam: Aksant.

Pereira, A. (2002). *Guiné-Bissau e Cabo Verde: Uma luta, um partido, dois países*. Lisboa: Editorial Notícias.

Pires, D. (2006). *Nha Tambor: Onderzoek naar het cultureel erfgoed van Kaapverdië in Rotterdam*. Rotterdam: Stichting Avanço.

Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, pp.1-24.

Portes, A., Escobar, C. & Arana, R. (2008). Bridging the gap: transnational and ethnic organizations in the political incorporation of immigrants in the United States. *Ethnic and Racial Studies*, 31 (6), pp.1065-1090.

Putnam, R. D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30 (2), pp.137-174.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone*. New York: Simon & Schuster.

Putman, R. D. (1993). *Making Democracy Work: City Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

PvdA (2005). *Het stille verdriet van tienermeiden in Rotterdam*. Rotterdam: Gemeenteraadsfractie Partij van de Arbeid.

Rijkschroeff, R. & Duyvendak J. W. (2004). De omstreden betekenis van zelforganisaties. *Tijdschrift Sociologisch Gids*, 51 (1), pp.18-35.

Rijkschroeff, R., Duyvendak, J. W. & Pels T. (2004). *Aanvullend bronnenonderzoek*. Verwey-Yonker Instituut. Den Haag: Sdu.

Rogers, R.R. (2006). *Afro-Caribbean Immigrants and the Politics of Incorporation. Ethnicity, Exception, or Exit*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rothstein, B. & Stolle, D. (2003). Social Capital, Impartiality and the Welfare State: An Institutional Approach. In: M. Hooghe & D. Stolle (Eds.) *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective* (pp. 191-210). New York: Pallgrave Macmillan.

Schnabel, P. (1999). *Individualisering en sociale integratie*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.

Schrover, M. (2004). De grenzen van het *Deutschtum*. Duitse immigranten in het negentiende-eeuwse Nederland. In: L. Lucassen (Red.) *Amsterdam worden: migranten, hun organisaties en inburgering 1600-2000*. (pp. 127-145). Amsterdam: Vossiuspers UvA.

Segers, J. (2002). *Methoden voor de maatschappijwetenschappen*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Segers, J. & Hutjes, J. (2002). De gevalstudie. In: J. Segers. *Methoden voor de maatschappijwetenschappen*. (pp. 339-366) Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Semedo, J., Barros, C. & Costa, D. (2007). *Sociological Study on 2001 and 2006 Legislative and Presidential Elections*. Afrosondagem. Praia: Directorate General of Electoral Administration (DGAE)

Sierens, S. (2001). *Effecten van het sociaal-cultureel beleid voor allochtonen*. Gent: Universiteit Gent.

Silva, A. & Gonçalves, J. C. (1996). *Een oriënterende studie over Kaapverdiaanse zelforganisaties in Rotterdam*. Gemeente Rotterdam en Deelgemeente Delfshaven.

Singleton, R. A. & Straits, B. (2004). *Approaches to Social Research*. New York; Oxford University Press.

Smith, R.C. (1998). Transnational Localities: Community, Technology and the Politics of Membership within the Context of Mexico an U.S. Migration. In: M. P. Smith, & L. D. Guarnizo (Eds.) *Transnationalism From Bellow*. (pp. 196-238) New Brunswick NJ: Transaction Publishers.

Smith, M. P. & Guarnizo L. D. (Eds.) (1998). *Transnationalism From Bellow*. New Brunswick NJ: Transaction Publishers.

Snel, E. (2003). *De vermeende kloof tussen culturen*. Oratie. Enschede: Universiteit Twente.

Steijlen, F. (2004). Molukkers in Nederland: geschiedenis van een transnationale relatie. *Migranten Studies*, 20 (4), pp. 238-251.

Stolle, D. (2003). The Sources of Social Capital. In: M. Hooghe & D. Stolle (Eds.) *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*. (pp. 19-42). New York: Pallgrave Macmillan.

Stolle, D. (2000). Onderzoek naar sociaal kapitaal: naar een attitudinale benadering. In: M. Hooghe (Red.) *Sociaal kapitaal en democratie: verenigingsleven, sociaal kapitaal en politieke cultuur*. (pp. 25-59) Leuven/Leusden:Acco.

Stolle, D. (1999). Onderzoek naar Sociaal Kapitaal. Naar een attitudinale benadering. *Tijdschrift voor Sociologie*, 20 (3-4), pp. 247-280.

Sunier, T. (2001). Reactie op Fennema, Tillie en anderen, 'De politieke integratie van etnische minderheden in Nederland'. *Migranten Studies*, 17 (3), pp.163-166.

Sunier, T. (1996). *Islam in beweging : Turkse jongeren en islamitische organisaties*. Proefschrift. Amsterdam: Het Spinhuis.

Swanborn, P. G. (1996). *Case study's?: Wat, wanneer en hoe?* Meppel.

Tarrow, S. (1996). Making Social Science Work Across Space and Time: A Critical Reflection on Robert Putnam's Making Democracy Work. *American Political Science Review*, 90, pp. 389-397.

Tarrow, S. (1983). *Struggling to reform; social movements and policy change during cycles of protest*. Western Societies. Paper. No. 15. Ithaca, New York: Cornell University.

Tillie, J. (2000). *De etnische stem: Opkomst en stemgedrag van migranten tijdens gemeenteraadsverkiezingen, 1986-1998*. Utrecht:Forum.

Tonkens, E. (2006). *Meerjarenkader Onderzoek en onderwijs 2005-2009*. Amsterdam: Stichting Actief Burgerschap.

Uslaner, E. M. (2003). Trust, Democracy and Governance: Can Government Policies Influence Generalized Trust? In: M. Hooghe & D. Stolle (Eds.) *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective* (pp. 171-190) New York: Pallgrave Macmillan.

Vasta, E. (2004). Community, the state and the deserving citizen: Pacific Islanders in Australia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30 (1), pp.195-213.

Verba, S., Scholzman, L. K. & Brady, H.E. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge (MA): Harvard University Press.

Verplanke, L. (2006). Dorpsleven in Rotterdam. Over culturele concentratie

in wijk en buurt. In: G. van den Brink (Red.) *Culturele Contrasten. Het verhaal van de migranten in Rotterdam*. (pp. 169-196) Amsterdam: Bert Bakker.

Verschuren, P. & Doorewaard, D. (2001). *Het ontwerpen van een onderzoek*. Utrecht: LEMMA BV.

Vertovec, S. & Cohen, R. (Eds.) (1999). *Migration, Diasporas and Transnationalism*. Cheltenham: Edward Elgar.

Verweel, P. & Janssens J. W. (2005). *Kleurrijke Zuilen: Over de ontwikkeling van sociaal kapitaal door allochtonen in eigen en gemengde sportverenigingen*. Utrecht. 's-Hertogenbosch.

Waldinger, R. & Fitzgerald, D. (2004). Transnationalism in Question. *American Journal of Sociology* 109, pp.1177-1195.

Wayland, S. V. (2007). Transnational Nationalism: Sri Lankan Tamils in Canada. In: L. Goldring & S. Krishnamurti, (Eds.) *Organizing the Transnational: Labour, Politics and Social Change*. (pp. 55-66) Vancouver:UBC Press.

Wheeler, N. (2004). A civic trends within ethnic transnationalism? Some insights from classical social theory and the Chinese American experience. *Global Networks*, 4 (4), pp. 391-408.

WRR (2007). Rapport '*Identificatie met Nederland*'. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Zwan, A. van der (2003). *De uitdaging van het populisme*. Amsterdam: Meulenhoff.

TABELLEN

Lijst van tabellen

Tabel 4.1	Categorieën zelforganisaties naar decennium van oprichting.
Tabel 4.2	Aantal zelforganisaties aangesloten bij koepels per organisatiecategorie.
Tabel 4.3	Aantal leden en vrijwilligers per organisatiecategorie.
Tabel 4.4	Contribuerende leden en/of donateurs per organisatiecategorie.
Tabel 4.5	Frequentie van georganiseerde sociale activiteiten per organisatiecategorie.
Tabel 4.6	Frequentie georganiseerde sportactiviteiten per organisatiecategorie.
Tabel 4.7	Aantal media-activiteiten per organisatiecategorie (In het Portugees = PT; in het Nederlands = NL).
Figuur 4.1	Netwerk van dubbelfuncties
Tabel 5.1	Frequentie van educatieve activiteiten per organisatiecategorie.
Tabel 5.2	Frequentie van vormingsactiviteiten per organisatiecategorie s tussen 2003 en 2006.
Tabel 5.3	Kaapverdise zelforganisaties met de meeste contacten en samenwerkingrelaties met algemene instellingen in Rotterdam tussen 2003-2006 (frequenties).
Tabel 5.4	Kaapverdise zelforganisaties met de meeste politieke contacten zowel op lokaal als op nationaal niveau (frequenties).
Tabel 5.5	Opkomstpercentages van etnische minderheden bij gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam van 1994 tot 2006 (percentages).
Tabel. 6.1	Reguliere politieke contacten van zelforganisaties met politici in Kaapverdië.

BIJLAGEN

Bijlagen

Bijlage 1

	Kwaliteit van samenwerking	Machtsverhoudingen	Antal deelnemers en betrokkenen vrijwilligers	Belangrijkste boodschap van de organisatoren	Feedback publiek en andere belanghebbenden	Leiderschapskwaliteiten
Sociaal-culturele- en/of sport-activiteiten	+++	+++	+++	+	++	++
Politieke activiteiten	+++	++	+++	+++	++	+++
Grote evenementen	+++	+++	+++	+	++	+++
Radio- en/of TV programma's	++	+	n.v.t.	+++	+++	++
Religieuze activiteiten	+++	++	+++	+++	+++	+++
Transnationale activiteiten	+++	++	+++	+++	+++	+++

De plussen geven de mate van aandacht van de observator in de desbetreffende cel weer (+ = weinig aandacht, ++ = normale aandacht en +++ extra aandacht)

Bijlage 2

Aantal interviews afgenomen tijdens het veldwerk in Rotterdam, onderverdeeld naar functie en geslacht van respondenten en voertaal van het interview.

Functies	Sekse		Taal	N
	Man	Vrouw		
Bestuursleden eerste generatie	7	4	Crioulo (Het interview werd in het Nederlands vertaald)	11
Bestuurslid tweede generatie	3	3	Nederlands	6
Beroepskracht	2	2	Nederlands	4
Politicus	2	1	Nederlands	3
Gemeentelijk ambtenaar	2		Nederlands	2
Totaal	16	10		26

Bijlage 3

Aantal interviews afgenomen ten behoeve van de transnationale verbindingen in Rotterdam, onderverdeeld naar functie en geslacht van respondenten en voertaal van het interview.

Functie	Sekse		Voertaal	N
	Man	Vrouw		
Bestuursleden eerste generatie	7	4	Crioulo (Het interview werd in het Nederlands vertaald)	11
Bestuursleden tweede generatie		4	Nederlands	4
Beroepskrachten	1	1	Nederlands	2
Politici	1		Nederlands	1
Gemeentelijke ambtenaren	1	1	Nederlands	2
Totaal	10	10		20

Aantal interviews afgenomen over transnationale functies in Kaapverdië, onderverdeeld naar functies en geslacht van respondenten en voertaal van het interview.

Functie	Sekse		Voertaal	N
	Man	Vrouw		
Bestuurslid lokale organisaties	3	4	Crioulo (Het interview werd in het Nederlands vertaald)	7
Begunstigde projecten	2	2	Crioulo (Het interview werd in het Nederlands vertaald)	4
Burgemeester	5		Portugees (Het interview werd in het Nederlands vertaald)	5
Parlements lid	3		Portugees (Het interview werd in het Nederlands vertaald)	3
Nationaal politiek leider	2	1	Portugees (Het interview werd in het Nederlands vertaald)	3
Totaal	15	7		22

**Dissertations in Language and Culture Studies,
Tilburg School of Humanities**

TILBURG SCHOOL OF HUMANITIES

Dissertations in Language and Culture Studies

- 1 Sander Bax. *De taak van de schrijver. Het poëtische debat in de Nederlandse literatuur (1968-1985)*. Supervisors: Jaap Goedegebuure and Odile Heynders, 23 May 2007.
- 2 Tamara van Schilt-Mol. *Differential item functioning en itembias in de cito-eindtoets basisonderwijs. Oorzaken van onbedoelde moeilijkheden in toetsopgaven voor leerlingen van Turkse en Marokkaanse afkomst*. Supervisors: Ton Vallen and Henny Uiterwijk, 20 June 2007.
- 3 Mustafa Güleç. *Differences in Similarities: A Comparative Study on Turkish Language Achievement and Proficiency in a Dutch Migration Context*. Supervisors: Guus Extra and Kutlay Yağmur, 25 June 2007.
- 4 Massimiliano Spotti. *Developing Identities: Identity Construction in Multicultural Primary Classrooms in The Netherlands and Flanders*. Supervisors: Sjaak Kroon and Guus Extra, 23 November 2007.
- 5 A. Seza Doğruöz. *Synchronic Variation and Diachronic Change in Dutch Turkish: A Corpus Based Analysis*. Supervisors: Guus Extra and Ad Backus, 12 December 2007.
- 6 Daan van Bel. *Het verklaren van leesgedrag met een impliciete attitudemeting*. Supervisors: Hugo Verdaasdonk, Helma van Lierop and Mia Stokmans, 28 March 2008.
- 7 Sharda Roelsma-Somer. *De kwaliteit van Hindoescholen*. Supervisors: Ruben Gowricharn and Sjaak Braster, 17 September 2008.
- 8 Yonas Mesfun Asfaha. *Literacy Acquisition in Multilingual Eritrea: A Comparative Study of Reading across Languages and Scripts*. Supervisors: Sjaak Kroon and Jeanne Kurvers, 4 November 2009.
- 9 Dong Jie. *The Making of Migrant Identities in Beijing: Scale, Discourse, and Diversity*. Supervisors: Jan Blommaert and Sjaak Kroon, 4 November 2009.

- 10 Elma Nap-Kolhoff. *Second Language Acquisition in Early Childhood: A Longitudinal Multiple Case Study of Turkish-Dutch Children*. Supervisors: Guus Extra and Kutlay Yağmur, 12 May 2010.
- 11 Maria Mos. *Complex Lexical Items*. Supervisors: Antal van den Bosch, Ad Backus and Anne Vermeer, 12 May 2010.
- 12 Antonio Da Graça. *Etnische zelforganisaties in het integratieproces. Een case study in de Kaapverdische gemeenschap in Rotterdam*. Supervisor: Ruben Gowricharn, 8 October 2010.
- 13 Kasper Juffermans. *Local Linguaging: Literacy Products and Practices in Gambian Society*. Supervisors: Jan Blommaert and Sjaak Kroon, 13 October 2010.

Over de auteur

António A. da Graça werd in 1953 geboren op het eiland São Nicolau, Kaapverdië. In januari 2000 studeerde hij af als socioloog aan de Universiteit van Amsterdam. Daarvoor behaalde hij zijn HBO-diploma van Cultureel en Maatschappelijke Vorming (CMV) aan de Hogeschool Rotterdam & Omstreken.

Sinds zijn vestiging in Nederland in 1980 heeft hij diverse beroepen uitgeoefend. Na de eerste jaren als bankwerker & pijpfitter te hebben gewerkt, heeft António da Graça sinds het einde van de jaren tachtig van de vorige eeuw tot 2003 gewerkt als docent & begeleider, consulent, opbouwwerker en senior adviseur samenlevingsopbouw. Tussen 2003 en 2005 heeft hij in opdracht van Open Universiteit van Lissabon een onderzoek gedaan naar Kaapverdise zelforganisaties in Nederland. Na zijn aansluiting in 2005 bij de Stichting Vorming en Multicultureel Kader (SVMK) als promovendus kon hij zijn promotieonderzoek beginnen aan de Universiteit van Tilburg. Sinds 2008 werkt hij als zelfstandig consultant en onderzoeker.

António A. da Graça heeft de laatste jaren ook gepubliceerd. Zijn bijdragen zijn te vinden in de volgende boeken.

- 1 *Wat burgers beweegt* (verschijnt eind 2010, onder redactie van Trienekens, S. & Gowricharn, R).
- 2 *Ontwikkelingssamenwerking en integratie* (onder redactie van Gowricharn, R., 2010, Van Gorcum).
- 3 *Cities in Movement: Migrants and Urban Change* (onder redactie van Fonseca, M.L., 2008, Colibri, Artes Gráfica Lda.).
- 4 *África-Europa: Cooperação Académica* (Fundação Friederich Ebert, 2008, Gráfica Manuel Barbosa E Filhos Lda.)

